

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

ÅRSBOK

1964

YEARBOOK OF THE NEW SOCIETY OF LETTERS
AT LUND

LUND, C. W. K. GLEERUP

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

ÅRSBOK

1964

YEARBOOK OF THE NEW SOCIETY OF LETTERS

AT LUND

LUND, C. W. K. GLEERUP

LUND 1964
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

RÅDSADEL OCH DOMÄNGODS

DE POMMERSKA TAFFELGODSENS BESITTNINGSFÖRHÅL-
LANDEN I CHRISTINA ALEXANDRAS TID

AV

PÄR-ERIK BACK

Företrädarna för det karolinska enväldet gjorde energiska försök att införa sina styrelseprinciper i de tyska provinser som hörde till det svenska väldet. Resultatet av ansträngningarna var emellertid klen. Om orsakerna till Karl XI:s misslyckande i Pommern har åtskilliga meningar anförts. I en tidigare uppsats har jag pekat på olika omständigheter som begränsade monarkens handlingsfrihet. Försök från monarkens sida att vidga sina befogenheter åstadkom genast oro bland invånarna och denna kunde i sin tur minska provinsens värde som militärbas. Ett alltför hänsynslöst tillvägagångssätt skulle vidare kunna utmålas som brott mot Westfaliska freden och vålla utrikespolitiska komplikationer. Jag har också framhållit svagheten i den svenska statsledningens teoretiska argumentering, särskilt i jämförelse med de pommerska lantståndernas konsekvent hävdade ideologi.¹

Obestriddligt är vidare att de sociala och ekonomiska förhållandena i Pommern ägde vissa inslag som var ägnade att försvåra absolutismens kamp mot adelsväldet. I en intressant och uppslagrik artikel har senast dr Jan Peters tagit fasta på detta faktum och i det pommerska samhällets klassmässiga struktur sökt finna den avgörande förklaringen till de karolinska konungarnas relativa återhållsamhet.² Peters utgår från ett marxistiskt färgat schema, enligt vilket Sverige under 1600-talet är att betrakta som en expansiv feodalt-absolutistisk adelsstat. Städernas svaghet och kungamaktens av de ständiga

¹ Pär-Erik Back, *Striden om Nebenmodus. En studie i Karl XI:s pommerska finanspolitik*. (Karolinska Förbundets Årsbok 1958.)

² Jan Peters, *Schwedische Ostseeherrschaft und Grundbesitzveränderungen in Vorpommern*. (Zeitschrift für Geschichtswissenschaft IX. Jahrgang 1961, Heft 1, s. 75 ff.) Se även: Jan Peters, *Schwedische Grundbesitzer in Neu-Vorpommern und Rügen im 18. Jahrhundert* (Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, Jahrgang XI, 1962. Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe Nr 3, 4, s. 237 ff.).

krigen förorsakade finansiella svårigheter hade befordrat uppkomsten av en ekonomiskt mycket stark högadel. Denna högadels klassintressen bestämde det svenska framträngandet i Östersjöområdet. Karl XI:s absolutism var endast till skenet aristokratfientlig. Eftersom de givna feodala produktionsförhållandena ej antastades, kunde enväldet inte avskaffa de motsättningar som det självt framkallats av. Även om aristokratien — eller vissa element däri — utan tvivel drabbades hårt av skilda åtgärder, lyckades enväldshärskaren dock inte skapa någon verklig ändring. På litet längre sikt behöll högadeln sitt på feodal jordegendom grundade politiska inflytande. Den svenska absolutismen ägde »objektivt sett» en adelsvänlig karaktär.

I än högre grad bestämde, enligt Peters, dessa grundläggande omständigheter utgången av Karl XI:s pommerska politik. Den svenska högadeln hade efter 1648 skaffat sig en stark position som jordinnehavare i svenska Pommern; innehavet gällde såväl riddargods som nyförlänta domängods. Den politiska makt aristokratien härigenom ägde var så betydande att kungen inte förmådde bryta motståndet.

»Bestimmend für den Ausgang des Konfliktes zwischen dem pommerschen Ständestaat und dem schwedischen Absolutismus ist sicherlich das Fehlen der in Schweden vorhandenen gesellschaftlichen Kräfte, auf die sich das Königtum hätte stützen können, um den Widerstand der schwedischen Aristokratie zu brechen. Bei der Bauernschaft und der Landarmut entwickelte sich zwar eine antiadlige Opposition, aber für sie verband sich der Begriff des schwedischen Königs in erster Linie mit den furchtbaren Kriegen, die ihre Äcker verwüsteten. Die schwach entwickelten grundbesitzenden Städte, die allerdings auch in Schweden eine untergeordnete Rolle spielten, kamen in Pommern als Verbündete nicht in Betracht. Die relativ kleine Schicht neureicher adliger Beamter schwedischer und deutscher Herkunft in Pommern, die oft ihren Aufstieg gerade der absolutistischen Ära verdankte, war für das Königtum eine zu schwache Basis.»³

Peters underbygger sitt resonemang främst med en analys av gods-innehavarna i Svenska Pommern 1650—1720. Han anser sig ha funnit att högadelns jordinnehav endast tillfälligtvis inskränktes till förmån för en nyrik tjänstadel av borgerlig härkomst.

»Der grundsätzlich adelsfreundliche Charakter des schwedischen Absolutismus zeigt sich auch darin, dass viele Repräsentanten des Hochadels in Pommern die 'gefährliche Zeit' gut überstanden und mit neuen Kräften aus dem letzten Krieg der schwedischen Grossmacht um das *Dominium Maris Baltici* hervorgingen.»⁴

³ Peters, *Schwedische Ostseeherrschaft . . .*, s. 96—97.

⁴ *Ibid.*, s. 110.

Peters' analys förtjänar tvivelsutan avsevärt beaktande. Den omständigheten att ledande representanter för den svenska adeln innehade stora jordagods i Pommern har självfallet inte kunnat undgå att influera exempelvis finanspolitikens utformning. Särskilt om man ser saken i ett vidare tidsperspektiv och ställer frågan, hur det kunde komma sig att den pommerska ständerförfattningen bevarades i stort sett orubbad in på 1800-talet, blir det omöjligt att bortse från svensknarnas godsinnehav.

Däremot synes det mig ytterst tveksamt om svenska högadelns godsinnehav och därmed följande politiska inflytande kan tillmätas speciell och avgörande betydelse just för Karl XI:s misslyckande att införa enväldet. Redan Peters' sätt att avfärda de pommerska städerna förefaller lättvindigt: de kom, heter det helt kort, »in Pommern als Verbündete nicht in Betracht». Varför? kan man fråga. I såväl Stettin som Stralsund fanns element på vilka en antifeodal politik kunde baseras. Överhuvudtaget är det svårt att se, varför den sociala strukturen i Pommern skulle ge absolutismens anhängare mindre chanser där än i många andra tyska territorier.

För bedömningen av Karl XI:s politik och orsakerna till dess misslyckande är givetvis innehavet av domängods vid den tidpunkt reduktionen på allvar började av speciellt intresse.⁵ Om utvecklingen under den tid, då den abdikerade svenska drottningen innehade större delen av domängodsens, ger emellertid Peters inget klart besked. Å ena sidan vill Peters framhäva den svenska högaristokratiens godsinnehav och dess betydelse. Å andra sidan har han vid studiet av ur reduktionsmaterialet hämtade uppgifter om godsens tidigare öden inte kunnat undgå att konstatera, att andelen svenska innehavare (och särskilt andelen högadliga) gått tillbaka successivt under 1600-talets senare hälft; i stället skulle de nyligen nobiliterade ämbetsmannasläkterna, både av svenskt och pommerskt ursprung, ha ryckt fram och tillskansat sig en större andel av de pommerska godsens än de förut haft.

⁵ Om avsöndringar och indragningar av gods i svenska Pommern se G. H. von Essen, *Alienationer och reduktioner i f. d. Svenska Pommern*. Stockholm 1900 — ett alltjämt outhärligt arbete. Betr. läget vid drottning Kristinas övertagande av de pommerska taffelgodsen, se även Pär-Erik Back, *Herzog und Landschaft. Politische Ideen und Verfassungsprogramme in Schwedisch-Pommern um die Mitte des 17. Jahrhunderts*. Lund 1955, s. 321 ff.

Det diffusa i Peters' framställning beror främst på att han icke lyckats ge en tillfredsställande bild av situationen vid Christina Alexandras död 1689. Denna tidpunkt måste nämligen vara av central betydelse för varje analys av de omständigheter, varunder Karl XI måste operera i Pommern. Genom att överhögheten över domänerna vid detta tillfälle återgick till kronan, kunde nämligen 1680 års reduktionsbeslut äntligen på allvar börja realiseras i provinsen.

Vad som hänt med domänerna under de närmast föregående årtiondena skulle självfallet tämligen exakt kunna beskrivas på basis av en tidsödande genomgång gods för gods av registratur och privata godshandlingar. Dessbättre finns det en genväg som synes fullt tillfredsställande. Nöjer man sig med de bägge åren 1654 och 1689 som jämförelsepunkter kan man nämligen utnyttja befintliga, någorlunda lättbearbetade sammanställningar av amtsgodsens situation.

Anledningen till att just dessa bägge årtal träder i förgrunden hänger samman med svenska drottningens relationer till Pommern — 1654 erhöll hon de pommerska taffelgodsen som en del av sina underhållsländer, 1689 avled hon och godsen återgick under hertigkronans överhöghet.

Domängodsen fördelades under svensktidens första decennier i officiella sammanställningar på sammanlagt 272 poster med en beräknad avkastning av tillsammans 132.340 Rthl (Efter freden i St. Germain-en-Laye 1679 och, i än högre grad, efter 1720 föll åtskilliga av dessa poster inom Brandenburgs område). Om godsens beskaffenhet 1654 erhåller man upplysning i ett dokument, som tillkommit före den begränsade reduktion, som detta år sattes i verket.⁶ Motsvarande överslag av domängodsens räntor och besittningsförhållanden trettiofem år senare ges i ett aktstycke, som tydligen tillkommit

⁶ Jag har tidigare begagnat detta aktstycke för att belysa bakgrunden till 1650-talets svenska godspolitik i Pommern. (Back, Herzog und Landschaft, s. 219 ff.) Det bär rubriken »Förslagh hwadh som alla Pommerske Embter och Patrimonial eller Taffell Godz, när dee considereras efter deras fullkomliga Wällständh, så och dehls efter det ståndet, som dee nu uti äre, och aff dess Inhafware äre excolerade och inrättade, eller hwadh än Öde och oinrättadt är, her efter än inrättas kunde, åhrligen till det högsta kunna draga, dhe må wara försolde, af Sahl. Pommerske Hertigenne förphantade, eller och efter handen af Hans Kongl. May:tt åth wissa Persohner donerade eller förlähte ...» (Gadebuschska saml., Fol. 108. Kopia. RA.). Tre felräkningar förekommer vid summeringarna men i övrigt är beskrivningen av hög kvalitet.

omedelbart efter drottning Kristinas död.⁷ Tillförlitligheten hos båda dessa dokument måste, att döma av kontroller i de delar där sådana varit möjliga, anses vara mycket hög. Detta förvånar knappast beträffande aktstycket från 1654: vid denna tid hade den svenska administrationen hunnit få ett gott grepp om förhållandena i Pommern och besittningsförhållandena för övrigt inte undergått många förändringar, efter det att förtjänta svenska stormän vid krigsslutet (eller i åtskilliga fall redan dessförinnan) belönats med gods. Däremot kunde man på förhand stå mera skeptisk till dokumentet från 1689. Tillförlitligheten är emellertid som nämnts god. Däremot finns vissa luckor ifråga om besittningshavarna; det hänger alldeles säkert samman med de många omvälvningar, krig och transaktioner, i vilka en del gods varit indragna. Dessbättre har emellertid luckorna kunnat fyllas med hjälp av andra dokument från samma tid och med stöd av gängse genealogiska och biografiska arbeten.

Vad läget 1654 beträffar har supplerande uppgifter om besittningshavare kunnat hämtas ur ett överslag, som Carl X Gustaf låtit göra av vad de hemfallna godsen kunde tänkas avkasta, när de blev »fullkomligt inrättade».⁸ När det gäller situationen trettiofem år senare kompletteras data i den ovannämnda översikten över räntor och besittningsförhållanden av uppgifter i en förteckning över de gods, som ännu inte reducerats. Den härrör tydligen från 1689 och avser att visa hur långt den påbörjade indragningen hunnit.⁹ Värdefull har vidare en förteckning över samtliga gods (såväl längods som domängods), baserad på registret över 1688 års personskatt, visat sig vara.¹⁰

⁷ Aktstycket är daterat Stettin den 16 april 1689 och har titeln »Tillståndet och beskaffenheten af the Pommerske Taffell-Godzen huruwida en del thär af ännu uti Privatorum händer wara kunde och på huadh hwilkoor the them besitta antingen som pant eller donation» (Gadbuschska saml. Fol. 111. Kopia. RA.). Synnerligen överskådlig och exakt samt försedd med kommentarer till de poster, beträffande vilka osäkerhet om rätta beskaffenheten kunde råda.

⁸ »Ett ohngefehr Forslagh, huadh dee aff H. K. Mt. till een och annan done-rade/: uthen dee uthi Sahl. Furstens tijdh, förskänckte och förpantade:/ Ämpter och Tafelgoods uthi dee Ohrter, som H. K. Mt äre tillfalne, när dee fulkombligen inrättade ähre, åhrligen uthan all omkostnadh, och dee rätt förwaltas, kunne draga och afkasta, som föllier.» Odat. (Pommeranica. Vol. 534. RA.)

⁹ »Designation der Jenigen Domainen undt Particulen in Pommern, welche bis dato nicht reluiret noch reduciret sein.» Odat. (Pommeranica. Vol. 535. RA.)

¹⁰ »Extract aus 1688ten Jahrs Personalsteuer Register, welcher ausweiset, wieviel anstaat der accise an personalsteuer alhier im Hertzogthum Pommern und Fur-

Problemet att erhålla tillräckliga och säkra uppgifter om besittningsförhållandena kan alltså lösas. Ej heller är det besvärligt att bestämma de kategorier, på vilka fördelningen av besittningshavarna bör ske. Däremot vållar det i enstaka fall svårigheter att avgöra till vilken kategori en viss namngiven godsinnehavare skall räknas.

Ett relativt ringa antal gods måste föras under rubriken »ovisst» och ett något större antal under »kronan behållet» (inberäknat det till Greifswalds universitet anslagna amtet Eldena med 6.000 Rthl). Med hänsyn till det ovan skisserade syftet med undersökningen ger sig vidare vissa kategorier omedelbart, nämligen 1) medlemmar av svenska rådsadeln och 2) högre militärer och ämbetsmän i svensk tjänst. Det är ju dessa båda kategorier som enligt dr Peters främst vunnit terräng, delvis på det inhemska ridderskapets bekostnad. Till den första kategorien hör medlemmar av ätterna Oxenstierna, Lillie, Forbus, Wachtmeister, Wrangel, Stenbock, Torstensson m. fl. (Uttrycken rådsadel, högadel och högaristokrati används i fortsättningen synonymt; någon oklarhet synes i föreliggande sammanhang inte behöva vållas härav.) Till den andra gruppen räknas ett flertal krigare och diplomater av utländsk härstamning, såsom Dodo von Knyphausen och Alexander Ersklein. Tre furstliga donatarier, änkedrottning Maria Eleonora, markgreven av Baden och hertiginnan av Croy, har förts till denna grupp av praktiska skäl.

En tredje grupp utgöres av de nobiliterade ämbetsmän, mestadels av borgerlig svensk eller pommersk extraktion, som Peters anser ha vunnit en starkare position vid århundradets slut. Hit hör personer som Johan Nicodemi Lillieström, Gert Rehnsköld, Joel von Örnstedt m. fl. En fjärde grupp bildar medlemmarna av pommerska ridderskapet.

Att avgöra vilka besittningshavare som skall placeras i dessa kategorier går utan större svårighet. Däremot är det stundom ej så lätt att avgränsa de två återstående, nämligen 5) borgare, köpmän, städer och 6) lägre tjänstemän. Det bör därför betonas att den följande tabellen får tas med en viss reservation; dock är de tveksamma

stenthumb Rügen von alle unter denen Ambtern, Ritterschaft unde Adelichen, wie auch der Städte Land-Güter befindtl. Höfe so grosse als kleine, erleget sey; ...» Det är daterat Stettin 26 mars 1689 och fogat som bilaga till en promemoria av statskommissarie Magnus Lagercranz angående »förbättring» av den nämnda personskatten. Dat. Stettin 4 april 1689. (Orig. Pommeranica. Vol. 334. RA.)

fallen så pass få, att de under inga omständigheter kunnat inverka på helhetsbilden.

Tab. 1. *Pommerska domängodsens fördelade på besittningshavare av olika kategorier 1654 och 1689.*

Donatarier m.fl.	1654		1689	
	Rthl.	%	Rthl.	%
1. Medlemmar av svenska rådsadeln	33 270	25,1	11 900	9,0
2. Högre militärer och ämbetsmän (utom rådsadeln) i svensk tjänst; furstliga personer	24 120	18,2	11 320	8,5
3. Nyligen nobiliterade ämbetsmän i svensk tjänst	5 190	3,9	3 020	2,3
4. Medlemmar av pommerska ridderskapet	28 400	21,5	22 710	17,2
5. Städer, borgare, köpmän	23 080	17,5	22 380	16,9
6. Lägre tjänstemän	5 060	3,8	1 670	1,3
7. Behållet (inkl. Eldena)	7 240	5,5	51 877 $\frac{2}{3}$	39,2
8. Ruinerat eller avträtt till Brandenburg	—	—	4 660	3,5
9. Ovisst	5 980	4,5	2 802 $\frac{1}{3}$	2,1
Summa:	132 340	100	132 340	100

Resultatet av den gjorda undersökningen är i flera avseenden överraskande. För det första måste minskningen i den svenska rådsadelns andel av domängodsens anses vara betydligt större än väntat. Från att i början av 1654 ha omfattat en fjärdedel av hela den beräknade avkastningen, utgör kategori nr 1 år 1689 endast knappt en tiondel. Bilden förändras ej mycket om man också tar hänsyn till den närstående kategori 2: furstliga donatarier, högre militärer och diplomater i svensk tjänst. Också dessa har trängts kraftigt i bakgrunden.

Ännu mera överraskande — inte minst mot bakgrunden av resone-mangen i dr Peters' artikel — är att de nyadlade ämbetsmännen i svensk tjänst (av svensk eller pommersk nationalitet) uppnår en så ringa andel 1689. Det är inte bara så, att totalsiffran för denna kategori är ringa, endast obetydligt över 3.000 Rthl, utan vi har att konstatera en tillbakagång jämfört med läget 35 år tidigare. Inte ens

om man nöjer sig med att undersöka de nyadlade ämbetsmännens andel av vad som vid de bägge tidpunkterna med säkerhet var donerat (och alltså bl. a. bortser från de behållna godsens) visar kategorien någon ökning från 1654 till 1689. (Se tab. 2.) Också de lägre tjänstemännen har fått inregistrera en klar tillbakagång.

Tab. 2. *De nobiliterade ämbetsmännens andel av den donerade godsmassan 1654 och 1689.*

	1654		1689	
	Rthl	%	Rthl	%
Nyligen nobiliterade ämbetsmän i svensk tjänst	5 190	4,3	3 020	4,1
Övriga	113 930	95,7	69 980	95,9
Med säkerhet donerat, totalt	119 120	100	73 000	100

Hur har det då gått för de bägge kategorier, vars medlemmar närmast kunde sägas vara företrädna bland de pommerska lantståndernas bägge »curior»; ridderskapet och städerna. Ja, det är ingen tvekan om att den inhemska »gammaladeln» samt städer och stadsborgare klarat sig bäst. I all synnerhet de senares, men också ridderskapets förluster är jämförelsevis små.

Den svenska högadeln innehade emellertid också besittningar utanför domänerna. Beträffande dessa besittningar föreligger ingen undersökning för tiden 1648—1689. Ett studium av det ovannämnda personskatteregistret synes närmast peka på att den svenska högaristokratiens andel icke blivit större under denna period; härför talar också Peters' egna uppgifter. Absolut sett var andelen icke heller alltför betydande och översteg icke 10 procent.

Försöket att utpeka den svenska högadelns godsinnehav i Pommern som en speciellt viktig faktor vid förklaringen av varför Karl XI:s politik ej var särskilt framgångsrik synes misslyckat. Det blir icke bättre om man betraktar *hela den svenska adelns* godsinnehav i stället för enbart *högaristokratiens*. Att enstaka nyss nobiliterade ämbetsmän kunde känna sig minst lika trakterade som en högaristokrat av att utöva den makt, som följde med pommerskt godsinnehav, behöver man icke betvivla; säkerligen kunde en och annan vara benägen att bjuda kungamakten visst motstånd som följde härav.

Men att denna motståndsvilja var särskilt utbredd föreligger dock intet besked om; flertalet lågadliga var här som annorstädes kungens lydiga redskap. Och under alla omständigheter visar tabellens siffror att deras ställning som godsinnhavare var en föga påtaglig faktor 1689. I själva verket var det endast Appelmans och Lillieströms arvingar som innehade gods av någorlunda storlek.

Tills vidare är jag närmast benägen att vidhålla min tidigare uppfattning, enligt vilken de militärpolitiska, författningspolitiska och ideologiska faktorerna hade väl så stor andel i Karl XI:s relativt ringa framgång i Pommern som de sociala och ekonomiska.

BERZELIUS OCH HANS TID

AV

STEN LINDROTH

Jöns Jacob Berzelius — eller Jacob Berzelius, som han nog bör kallas — är ett av den svenska vetenskapens största namn genom tiderna; bara Linné kan jämföras med honom. Ändå är han på något sätt märkvärdigt okänd, och i viss mån ligger det kanske i sakens natur. Kemien, den vetenskap åt vilken Berzelius ägnade sitt liv, hade och har väl alltså inga förutsättningar att bli lika populär som botaniken och naturalhistorien, den är inte omedelbart älskvärd eller angenäm. Också om Berzelius en kort tid lyckades göra kemien till något av en modevetenskap i huvudstadens aristokratiska kretsar — kronprins Oscar med uppvaktning följde uppmärksamt hans laborationer — var det en snart övergående företeelse och mest en hyllning åt hans stigande världsberömmelse. Berzelius har alltid varit en angelägenhet först och främst för kemister och kemihistoriker; vi andra vördar honom på avstånd som ett monument upprest i begynnelsen av den moderna kemiens våldsamma utveckling under 1800-talet.

Också för Berzelius själv var det vetenskapliga arbetet i laboratoriet det enda som verkligen betydde något. Han var ren forskare, utan biavsikter. Under en begränsad tidrymd av nästan ofattbar skaparkraft, ungefär 1805—1820, utarbetade han på grundval av otaliga analyser och experiment de tankar och teorier, med vilka kemien ingick i sitt nya och segerrika skede — läran om de bestämda kemiska proportionerna och det kemiska teckenspråket i första hand, den omstridda men framtidsdiga elektrokemiska teorien, det kemiska mineralsystemet och fysiologien som vetenskapen om kemiskt bestämda processer. Med sin monumentala lärobok i kemien, vars sjätte och sista band kom 1830, krönte Berzelius sitt vetenskapliga livsverk och uppträdde som högsta auktoritet för all

Föredrag hållet vid Vetenskaps societetens i Lund högtidssammanträde lördagen den 23 november 1963; här meddelat i något utvidgat skick och försett med nöd torftiga källhänvisningar.

världens kemister. Men kemien kan lika litet som andra vetenskaper leva bara för sig själv, i laboratoriet. Dess grundläggande problem är till sist filosofiska och kunskapsteoretiska, de gäller materiens struktur och livets fenomen; därför tvingades också Berzelius att gång på gång fatta ståndpunkt till viktiga frågor i tidens allmänna idédiskussion. Han gjorde det gärna. Om någonsin en svensk naturforskare varit stridbar och kamplysten, så var det Berzelius. Det beredde honom ett nöje att klämma åt motståndarna, inte bara sina kolleger av facket utan dumheten och ovederhäftigheten varhelst han menade sig möta dem. Han uppträdde i den självpåtagna rollen som vetenskapligt samvete och domare.

Därav kom det sig, att Berzelius blev kulturkritiker — en av våra lidelsefullaste i en av estetiska, filosofiska och politiska sammandrabbningar fylld tid. Detta har naturligtvis i och för sig varit välkänt; materialet, åtminstone det mesta av det, finns utstrött i Söderbaums stora Berzeliusbiografi, och hans väldiga fejd med Israel Hwasser om den medicinska undervisningen — eller snarare Hwassers med honom — har behandlats i flera sammanhang. Men åtskilligt återstår att göra; framför allt gäller det att teckna den allmänna bakgrunden till Berzelius' polemiska insatser och ge en samlad bild av honom som kämpande vetenskapsman i romantikens svenska samhälle.

Om Berzelius var född stridsman är obekant, men han blev det under omständigheternas tryck. Hans uppväxt och tidigare karriär är kanske på sitt vis märkvärdigare än man vanligen gör klart för sig. Den unge Berzelius utsattes för hårda törnar, han upplevde motgång på motgång; det var som om auktoriteterna, de som satt vid vetenskapens köttgrytor, inte ville släppa fram honom. Berzelius' berömda självbiografi handlar till inte ringa del om detta. Katalogen över hans olyckor är imponerande. Under ömtåliga barndomsår åt han det illa tålda styvbarnets hårda bröd; på Linköpings gymnasium dömdes han till risbastu för olaga bruk av skjutgevär och avsändes till universitetet med ett förödmjukande avgångsbetyg, som blivit legendariskt; som medicine studerande i Uppsala mot 1790-talets slut blev han ett oskyldigt offer för rivaliteten mellan sina professorer; på Serafimerlasarettet förolämpade den barske gubben af Acrel honom; kompanjoner och medarbetare bedrog

honom ekonomiskt och lämnade honom åt sitt öde; han blev lurad på ett utlovat professorsämbete i Stockholm; hans första till Vetenskapsakademien ingivna uppsatser refuserades. Att Berzelius' egen framställning av sina motgångar i yngre år är överdriven och färglagd är sannolikt, delvis obestridligt. Över huvud taget har närmare undersökningar visat, att hans självbiografiska anteckningar är ytterst otillförlitliga i detaljerna och ständigt kräver kontroll mot annat källmaterial.¹ Men de ger oss i varje fall en pålitlig bild av hur han själv under senare år bedömde sitt uppstigande till makten och härligheten och de svårigheter som lades i hans väg. För Berzelius själv måste de en gång ha varit realiteter, som i väsentliga stycken kom att prägla honom som karaktär och människa. Han tvingades inte bara tidigt att stå på egna ben, att själv bryta sin väg. Omgivningens motstånd eller likgiltighet härdade och sporrade honom, allt vad hans väsen hade av orubblig viljekraft stärktes i denna kamp för tillvaron. Kanske fick han betala ett visst pris — i unga år hade han sett hur det gick till här i världen, den bittra och cyniska människokunskap som allt framgent utmärkte honom, måste ha grundlagts redan nu. Men dumheten och ohederligheten blev för Berzelius en ytterligare vädjan till hans ambitioner; de formade honom till oppositionsman och rebell. Han var fullkomligt orädd; som tjugooårig student läste han lagen för sin anatomiprofessor, Adolph Murray, när denne vägrade honom examen. Under åtskilliga år i början av 1800-talet framstod Berzelius som den arge unge mannen i vårt vetenskapliga liv. Han var det framför allt i sitt förhållande till Vetenskapsakademien. Efter chikanen med de refuserade rönen uppger han sig ha svurit att inte publicera en rad i dess Handlingar, han föraktade inte utan skäl akademien i dess dåvarande förfall, inte minst sedan han sommaren 1808 blivit ledamot och på nära håll kunde följa vad som skedde bakom kulisserna; det förskräckte honom.

Men inte bara Berzelius' personliga erfarenheter gav näring åt hans upproriska känslor. Tidsandan, naturvetenskapernas ställning

¹ Jfr särskilt A. Blancks utredning: Berzelius som medicine studerande, *Lychnos* 1948/49, s. 168 ff. Om Berzelius' berömda avgångsbetyg från Linköpings gymnasium, jfr R. Ekholm, *Serta lincopensis*, Linköping 1963, s. 83 ff.; det var inte alls så uselt som han ville göra gällande.

i tidevarvets svenska kultur, fyllde honom med en pessimism, som inte var obefogad.

Den svenska naturforskningens klang- och jubeltid låg långt tillbaka. Nedgången hade börjat under Gustav III; frihetstidens stora vetenskapsmän gick hädan och begräts, en ny och lättfärdigare anda bredde ut sig vid hovet och i tongivande kretsar. I fransyskt och vittert nit gjorde man sig lustig över den naturkunskap som en gång varit nationens heder — Bellman frågade inte om solen gick eller jorden axlade sig, i Stockholmsposten gycklade man med den pedantiska linneanska botaniken. Sedan Scheele och Torbern Bergman gått bort vid 1780-talets mitt blev det verkligen ödsligt på den vetenskapliga scenen. Tiden kring sekelskiftet 1800, då Berzelius gjorde sina lärospån, var för naturforskningens del ungefär lika dyster och ofruktbar som för vårt kulturliv i övrigt. Visst fanns det de som arbetade, särskilt de linneanska artbeskrivarna — Thunberg, Swartz och andra — vilka träget satt böjda över sina herbarier; men det mesta var rutinarbete, och Vetenskapsakademien hade svårt att fylla sina Handlingar. Kemien hade sjunkit från Bergman till Sten-Jan, den originelle och improduktive Jan Afzelius i Uppsala; dennes adjunkt, den döve och älskvärde Anders Gustaf Ekeberg, var dock fullt à jour med de senaste kemiska teorierna och gjorde sitt bästa för att uppehålla våra traditioner i ämnet. Situationen förbättrades knappast under det nya seklets början. Naturforskningens yttre villkor blev snarare sämre här i landet, dess allmänna anseende minskade. Våra professorer och läkare följde visserligen med vad som skedde utomlands men hade bara undantagsvis egna forskarambitioner. Det var en otacksam tid att växa upp i för den som brann av begär att uträtta stora ting i vetenskapen, och Berzelius fick erfara det. De som verkligen stödde och uppmuntrade honom — Hisinger, Johan Gottlieb Gahn — levde betecknande nog som teknologer och bergsmän utanför de officiella lärda kretsarna. Sådant läget tedde sig, var den unge Berzelius hänvisad till sig själv; slöheten och inkompetensen omkring honom fyllde honom med en olust, som ibland stegrades till förbittring.

Men ett verkligt, om man så vill värdigt mål för sina utbrott fick Berzelius först något senare, under 1810-talet. Vad som skett var påtagligt nog: den tyska romantiken hade kommit in i landet, det nya dunkla och sköna evangeliet grep de unga som en uppenbarelse,

från Uppsala och Stockholm spreds det över riket. Så länge man höll sig till poesien och de sköna konsterna fanns väl ingen anledning för en kemist att ingripa, men romantiken hade totalitära anspråk, den kom med ett nytt sätt att uppleva och tolka världen och ville förvandla också naturvetenskaperna. Den schellingska naturfilosofien hade visat vägen; med fantasien och aningen som instrument trängde man in i den skapande naturens hemligheter. Varats och livets metafysiska urgrund blev naturforskningens egentliga föremål, man arbetade med våldsamma förenklingar och ett hämningslöst bruk av symboler, analogier och bilder. Biologer, kemister, fysiker och läkare tjusades av den nya mystiken, som öppnade så många genvägar till naturens innersta; åren 1809—1811 kom den inflytelserikaste av alla handböcker i den nya naturkunnigheten, Lorenz Okens *Lehrbuch der Naturphilosophie*. I vårt land blev det framför allt botanisterna som helhjärtat vanns för den avancerade naturfilosofien, först i den upsaliensiska studentkretsen kring Atterbom, snart också i Lund, där Elias Fries och Agardh blev den romantiska naturvetenskapens främsta apostlar. Det organiska livets mysterier uppfordrade redan i sig till en svärmisk naturbetraktelse; också flera svenska läkare började nu, kring 1810-talets mitt, orientera sig mot de tyska lärorna, man citerade Schelling, såg människan i hennes kosmiska sammanhang och drev på sina håll hänförd propaganda för den animala magnetismen.² Kemisterna och fysikerna, inte många nu bland den unga generationen, hade väl svårare att följa med, men de avgörande frågorna om materiens struktur och naturkrafternas verkningsart var lika mycket filosofiska och vädjade till envar. Det väsentliga, det ofrånkomliga var till sist det nya andliga klimat som romantiken skapat. Det var i och för sig inte ogynnsamt för naturforskningen — tvärtom, den tillskrevs en nästan gudomlig höghet — men den måste bedrivas enligt vissa spelregler, i religionens och metafysikens närhet. Med förnufts slut och exakta kalkyler kunde ingenting sägas om den fysiska verkligheten, därför att den innerst var av andlig art. I Polyfem och de andra bladen fördömde och förbannade de unga romantikerna den upplysta franska kolartron på förnuftet och dess konsekvens för naturläran: materialismen, som var Djävulen själv.

² Jfr vidare G. Eriksson, Elias Fries och den romantiska biologien (*Lychnosbibliotek* 20), Uppsala 1962, s. 116 ff.

Därmed var Berzelius' ställning given. Han var uppvuxen i den stora franska 1700-talstraditionen av vett och klarhet, och han övergav den aldrig så länge han levde. Den var för honom den självklara grunden för allt vetenskapligt arbete.

Redan den akademiska miljön i Uppsala vid 1790-talets slut har efter allt att döma befast honom i den avancerade upplysningens idéer. I en intressant och uppslagsrik studie har Anton Blanck undersökt saken. Som ung student på Östgöta nation kom Berzelius i förbindelse med några inflytelserika landsmän, som hörde till de aktiva i den radikala Juntan och kretsen kring Benjamin Höijer, främst Gustaf Abraham Silverstolpe. Av särskilt intresse är att den moderna, revolutionära kemien sågs i sitt sammanhang med den allmänna kulturkampen. I Frankrike hade nyligen Lavoisier med sin förbränningsteori störtat den gamla flogistiska åskådningen och dragit upp grundlinjerna till den moderna kemiska lärobyggnaden; hans berömda *Traité élémentaire de chimie*, som kom 1789, låg inte många år tillbaka i tiden. Det var vid 1790-talets mitt som Lavoisiers kemiska idéer äntligen vann insteg i Sverige och det framför allt i de uppsalakretsar, där Berzelius hade sin varelse. Deras främsta vapendragare, som båda hörde till Berzelius' egna lärare vid universitetet, var den nyssnämnde Ekeberg och medicinaren Pehr Afzelius. De lovprisade den nya antiflogistiska kemien i samma andetag som de hyllade »den påträngande upplysningen» och mänskosläktets marsch mot fullkomningen. Den gamla kemiens murkna byggnad var nedriven; i Silverstolpes *Litteraturtidning*, där de båda medarbetade, inordnades den kemiska revolutionen i det stora europeiska skådespel, som skulle sluta med upplysningens och förnuftets seger.³

Så formades Berzelius till kemist i ljust av den radikala framstegstanken; Lavoisier och fransmännen var hans läromästare. Det dröjde, innan han själv avlade något slags trosbekännelse, men när den kom blev den djärv och nästan utmanande. Berzelius tog upp den för varje vetenskaplig naturåskådning fundamentala frågan om livet och livsprocesserna. Det skedde i några berömda avsnitt i hans *Föreläsningar i djurkemien*, Berzelius' första stora och mogna arbete, med vilket han gav den fysiologiska kemien en ny inriktning. *Djurkemiens första band* kom 1806; i dess inledning ställs frågan om det organiska livets väsen.

³ Blanck, Berzelius som medicine studerande, s. 170 ff.

Berzelius tvekar inte om det väsentliga: de levande organiska kropparna intar ingen särställning, livet eller livskraften är inte ett obestämt »något» som fogas till den döda materien. »Lifvet», säger Berzelius, »ligger inte i något främmande, i en organisk eller levande kropp nedlagdt väsende; dess ursprung måste sökas i urämnenas allmänna grundkrafter.» Den organiska naturen lyder följaktligen samma kemiska lagar som den oorganiska, vad vi kallar livskraft är bara en beteckning för summan av de kemiska och mekaniska processerna i den levande kroppen. Själva levandet består i ett ständigt växelspel »emellan de olika föreningarna af kroppens grundämnen». I detta sammanhang snuddar Berzelius vid frågan om livets ursprung. Han tänker sig en uralstring, möjligen alltjämt fortgående, den blir för honom en konsekvens av den materialistiska grundåskådningen. Eftersom det inte finns någon principiell skillnad mellan oorganiskt och organiskt, är ingenting naturligare än att den döda materien på egen hand kan organisera sig till vad vi kallar liv — att den, säger Berzelius, »genom vissa sammanstötande orsaker öfvergår från oorganiskt till organiskt». Åtminstone de enklast byggda organismerna, av typ infusionsdjur eller mögel, torde ha bildats på detta vis; men mellan möglet och människan är det bara en gradskillnad.⁴

Den unge Berzelius hade avgivit sin programförklaring. Med lysande klarhet och självfallen auktoritet i tonfallen hade han bekänt sig till materialismen, eller vad som brukade kallas så. Verklig var bara materien, naturforskaren hade i varje fall inte att bekymra sig om något annat. Berzelius' ståndpunkt var vid denna tid långtifrån den vanliga bland kemister och biologer. Också om man stod främmande för den romantiska allbesjälningen, böjde man sig gärna i vördnad för livets fenomen, inte minst i Frankrike, där vitalismen, tron på en gåtfullt verkande livskraft, omfattades särskilt i medicinska kretsar vid sekelskiftet. Dess främsta namn var Xavier Bichat, den geniale, i förtid borttryckte anatomen. Bichat var jämte sin landsman Fourcroy den viktigaste av Berzelius' föregångare inom djurkemien — men när det gäller den avgörande frågan polemiserar han mot honom. Det är, förkunnar Berzelius, meningslöst att tala om någon kroppens eller delarnas »egen vitalitet», därmed för-

⁴ Föreläsningar i djurkemien 1, Sthm 1806, s. 1—4.

klaras man ingenting och hindrar t. o. m. vetenskapens framsteg, om man med termen menar något annat än »en ännu okänd kemisk-mekanisk process».⁵ Ändå var det fransmännen, som ytterst stod bakom Berzelius. Det var till den radikala upplysningsfilosofien han knöt an, till salongernas materialister. La Mettrie, Holbach och andra, bland dem Diderot när han var på det humöret, hade i avskydda och för gudlöshet berömda skrifter utarbetat den materialistiska världsåskådningen i dess aggressiva och moderna form. Utanför den sinnligt förnimbara tillvaron fanns ingenting, inga andar eller krafter behövdes för att sätta materien i rörelse. Också den mänskliga själen kunde tolkas bara i materiens kategorier, tankar och förnimmelser tillhörde den materiella kroppens egenskaper. Tanken utsöndras av hjärnan som gallan av levern — Cabanis hade uttryckligen sagt det, bara några år innan Berzelius utgav sina djurkemiska föreläsningar. Bekände sig Berzelius också till denna radikalt materialistiska tolkning av själslivet? Det kan förefalla så. Man anser, säger han i föreläsningarnas hjärnfysiologiska avsnitt, att hjärnans förrättningar uppkommer genom inverkan av ett främmande väsen som kallas »själ». Men man inser vid närmare eftertanke, att de beror av samma fysiska och kemiska lagar som kroppens andra funktioner; omdömet, minnet, tanken är lika mycket organisk-kemiska processer som magens, tarmarnas och körtlarnas förrättningar, fastän kemien här »höjer sig . . . till en högre rymd, dit vår forskningsanda aldrig skall hinna henne». Och Berzelius tillägger i en not: Det finns lärde som förnekar själens självständighet och därmed dess odödlighet. »Detta med vårt hopp och vår så godt som medfödda känsla af själens oförgänglighet så litet öfverensstämmande sätt att resonera, kallas materialism.»⁶ Det är allt — Berzelius har inte ett ord till kommentar, han uttalar den förhatliga termen men förfasar sig inte. Texten medger väl inga vittgående slutsatser om hans egen innersta mening, men ingen tvekan råder om i vilken idétradition han med sin strävan och sina sympatier hörde hemma.

Några år senare tog Berzelius upp temat ännu en gång. Det var i det tal om Djurkemiens framsteg och närvarande tillstånd, med

⁵ Ibid., s. 175.

⁶ Ibid., s. 77 f.

vilket han i augusti 1810 nedlade presidiet i Vetenskapsakademien. I huvudsak bygger det på de tidigare utgivna delarna av hans egna föreläsningar i djurkemien. Den fysiologiska kemien var under dessa år en vetenskap i sjudande utveckling, inte minst tack vare Berzelius' insatser; inför herrarna i akademien ger han en översikt av vunna resultat och de oanade horisonter som öppnades mot framtiden. Men han har samtidigt blivit försiktigare, återhållsammare. Tyngdpunkten har förskjutits; också om han knappast radikalt har ändrat mening, är de utmanande materialistiska tonfallen borta. Berzelius understryker, mognare och erfarnare med åren, hur ofantligt komplicerade processerna i den levande organiska kroppen är. Vad han nu kallar »lifvets okända orsak» ligger förborgat i nervsystemet; dess funktioner är väl till sin inre natur kemiska men av så invecklad beskaffenhet att forskningen aldrig helt skall utrannsaka dem. Det »obegripliga», säger Berzelius, spelar tyvärr huvudrollen i djurkemien. Det är visserligen ovedersägligt, att tankens högsta flykt och hjärnans övriga förrättningar är beroende av kemiska processer; men betyder det att vårt förnuft en dag skall bli i stånd att utforska sig själv och sin egen natur? »Jag tror det icke», utropar Berzelius.⁷ Den besinning han nu uttrycker, innebär emellertid bara ett ytterligare krav på obönhörlig vetenskaplig stringens. Vår okunnighet får aldrig fresta oss till hypoteser och förförisk diktkonst; termen »livskraft» är för Berzelius alltjämt blottad på innehåll, den gör oss inte klokare.

Berzelius stod beredd att ta upp kampen mot romantiken. Skolad i det kemiska laboratoriet, materialist mer eller mindre, kände han bara olust och förakt inför den nya naturfilosofiens hämningslösa anspråk. Om någon tillhörde han, paradoxalt nog om man så vill, den gamla skolan; Wallmark och Leopold ägde ingen mäktigare och snillrikare bundsförvant. Men medan de i sin bundenhet vid trånga estetiska doktriner klamrade sig fast vid en dödsdömd sak, levde Berzelius som naturvetenskapsman i den revolutionära traditionen. Vad han med värme i rösten kallade »det enkla, klara, sunda förnuftet» ställdes i framstegets och framtidens tjänst.

Det var 1811, året efter talet i Vetenskapsakademien, som Berzelius för första gången öppet gick till angrepp mot naturfilosoferna.

⁷ Öfversigt af djurkemiens framsteg och närvarande tillstånd, Sthm 1812, s. 4 ff.

Det skedde märkligt nog i stockholmsromantikernas eget organ, den kortlivade Lyceum. Hammarsköld hade intet ont anande utsett Berzelius till tidskriftens naturvetenskaplige medarbetare, och denne gjorde rätt för sig med en artikel om kemiens senaste upptäckter. Episoden är välkänd. Det allra mesta var välartat, men när Berzelius kom att redogöra för den ungerske kemisten Winterls elektrokemiska teori, brakar det löst. Winterls arbete hade en del snillrika uppslag men det var späckat med »de löjligaste kemiska orimligheter», det onda med det goda anammades av de tyska naturfilosoferna, som därav byggde upp den allmänna polaritetläran. Den var som kemisk teori värdelös, ett kaos av oförnuft — men så går det, inskräpper Berzelius, när man vill konstruera naturläran ur sitt eget förstånd, a priori.⁸ Så visste de unga svenska romantikerna var de hade Berzelius. Hammarsköld, den ansvarige, tog förfärad avstånd från hans kätter i en redaktionell fotnot, och hans vän Christian Stenhammar instämde med fullt hjärta: Berzelius var inbilsk, en experimentmakare och practicus som han hade ingen rätt att döma om dylika höga materier.⁹ Stridslinjen var uppdragen, för all framtid.

Annars höll sig Berzelius under dessa år tyst, åtminstone utåt. I brev till sina vetenskapliga korrespondenter kunde han dock vädra sitt förakt för det naturfilosofiska gycklet, också i samtal när det passade sig. Sommaren 1812, i samband med riksdagen i Örebro, träffade han Tegnér på Falkenå i Närke och de tycks, att döma av de inte alldeles entydiga källorna, genast ha funnit varandra; Tegnérns uppfattning om den nyare filosofien och poesien, rapporterar Berzelius förtjust, överensstämde med vad han själv länge tänkt.¹⁰ Men några tillfällen till strid sökte Berzelius tillsvidare inte. Dessa år var de fruktbaraste i hans liv, han var djupt försjunken i sina banbrytande arbeten om de kemiska proportionerna och den kemiska attraktionens elektriska natur; de krävde honom helt. Men till sist kunde Berzelius inte undvika att också i dessa sammanhang ta ställning till den naturfilosofiska spekulationen. Problemet kan formuleras klart och enkelt: bestod materien av atomer eller inte?

För egen del tvekade Berzelius som bekant inte om svaret. Den kemiska atomläran, vid sekelskiftet förnyad av den originelle engels-

⁸ Lyceum 1811, s. 131 ff.; jfr Eriksson, s. 84 f.

⁹ Eriksson, s. 90.

¹⁰ Ibid., s. 110 f.

mannen Dalton, utgjorde själva grunden för läran om de bestämda proportionerna. Men därmed hade Berzelius tagit parti i en ömtålig fråga — ända sedan antiken hade atomläran, åtminstone under samvetsömna tidevarv, haft dåligt rykte, dess anhängare stämplades som materialister och ateister. Romantikerna kunde omöjligt acceptera den, för dem var naturen till sitt väsen ande, inte ett kaos av materiella partiklar. Två åskådningssätt stod här hårt mot varandra; ville Berzelius bereda väg för den atomistiska kemien, måste han göra upp med den romantiska naturbetraktelsen. Han tog omsider upp den till granskning i sin viktiga uppsats om fosforsyran, publicerad 1816 i Gilberts *Annalen der Physik*, därefter två år senare i tredje bandet av *Lärobok i kemien* (1818). Det är inte frågan om någon våldsam polemik, Berzelius klargör sin ställning och visar varför atomläran tvingat sig på honom som ofrånkomlig för den kemiska teorien. Romantikerna, den sista tidens spekulativa filosofer — säger han — förlöjligar atomläran, de har skrämt också andra för den. Själva är de »dynamiker», de har konstruerat ett »dynamiskt system», efter vilket också kemister och fysiker skulle ha att rätta sig. Det går ut på tanken, att naturen lever av andliga krafter, materien är en produkt av två motsatta krafters strävan åt motsatt håll; om en av dem överväldigade den andra, kunde all materia i universum samlas i en enda punkt. Tanken chockerar i och för sig inte Berzelius, vad han visar är bara att den vackra dynamiska filosofien är värdelös i det kemiska laboratoriet, den kan inte förklara experimenten. De bestämda kemiska proportionerna, det faktum att grundämnena i naturen alltid bildar kemiska föreningar enligt fixa talförhållanden, kan tolkas bara under antagandet att materien inte är oändligt delbar utan korpuskulär, uppdelad i atomer som förenar sig med varandra. Hur sedan atomerna skall uppfattas, är en annan sak. Med sitt osvikliga sinne för vad som står i vetenskapens förståelse, avstår Berzelius från vidare påståenden. En teori bör aldrig utsträckas »öfver behovet af fenomenens förklaring»; kanske är den kemiska atomläran bara ett »sätt att föreställa» sig tingen och inte en sann beskrivning av dem; men den är fruktbar, den fungerar.¹¹

¹¹ Untersuchungen über die Zusammensetzung der Phosphorsäure, *Annalen der Physik* 54 (1816), s. 44 ff.; *Lärobok i kemien* 3, Sthm 1818, s. 16—22.

Kampen mellan atomister och dynamiker berör själva nerven i tidens stora idékonflikt; den skilde andarna åt. Buren av den romantiska vågen blev den dynamiska naturläran på modet; den schellingska polaritetstanken var dess kärna. Man behövde under 1810-talet ingalunda vara avancerad nyromantiker för att bekänna sig till den nya dynamiska filosofien och förkasta atomteorien som ytlig och materialistisk. Så gjorde Samuel Grubbe i Uppsala och den unge lundensaren Petrus Dahl, i en dissertation *De doctrina atomorum* (1812).¹² Men Berzelius kämpade å andra sidan inte ensam, han hade också meningsfränder bland sina naturvetenskapliga kolleger. I det stockholmska Läkaresällskapet, till vars stiftare Berzelius hörde, var naturfilosofien ingalunda populär. Inflytelserika ledamöter som Trafvenfelt och Gistrén tog kategoriskt avstånd från den; »vår vetenskap», sade Gistrén, »kan aldrig blifva mystisk».^{12a} Nu framträdde också en av våra exakta naturforskare med öppet visir och avfytrade en fruktansvärd salva mot det naturfilosofiska djupsinnet. Det var matematikern och astronomen Jöns Svanberg, vid denna tid professor i Uppsala; några år äldre än Berzelius hörde också han självklart hemma i upplysningstidens naturvetenskapliga forskartradition. I Vetenskapsakademien, där han tidigare varit sekreterare, nedlade han i februari 1814 presidiet med ett Tal, öfver begrepet af naturphilosophie, och dess förhållande till experimentalphysik. Svanbergs tal är intressant, därför att det visar oss en ny aspekt av striden mellan de båda skolorna. Brytningen, grälen och beskyllningarna kunde också koncentreras kring ett enda namn: Newtons. Under 1700-talet hade Newton härskat enväldig inom de exakta vetenskaperna, men med romantiken blev det annat ljud i skällan. Goethe gick till storms mot hans färglära, de dynamiska filosoferna hade föga till övers för den newtonska världsmekanismen. Sårad och upprörd försvarade Svanberg mästarens storhet. Newton och Bacon var hans gudar, bara i matematikens hägn, genom en växelverkan mellan exakt matematisk teori och erfarenhetens rön, kunde en sann naturforskning leva. De yttersta dagarnas dynamiker och Newtonätare visste inte vad de talade om; denna sekt som från Tyskland inrotat sig i Sverige var ljusets fiende, den kläckte idel

¹² Jfr Eriksson, s. 84 och 115.

^{12a} F. Lennmalm, Svenska läkaresällskapets historia, Sthm 1908, s. 36.

uselheter, »drömmar från Bedlam».¹³ Men Svanberg fick svar på tal. En av de mindre fosforisterna, Carl Magnus Arrhenius, gick till rasande motangrepp. Newton är alltså huvudföremålet, men Arrhenius ger också en presentation av den dynamiska naturfilosofiens hemligheter, som inte saknar sin poäng. I naturen är allt ett blivande, ett spel av levande krafter, naturen är »en lägre synlig blifven Ande». Dess krafter är inga blodlösa konstruktioner utan i fysisk mening verkliga. I detta sammanhang återoppar Arrhenius vår berömde kemist, Berzelius; han var »djup», en omutlig sanningssökare, som med sin elektrokemiska teori visat att »en lefvande . . . Sympathie» råder överallt i naturen.¹⁴ Berzelius måste ha grinat illa, om han läste detta. Han var atomistiker och newtonian, om också på ett annat sätt än stridsbrodern Svanberg; nu hade motpartiet lagt beslag på honom.

När Berzelius under sin stora utländska resa 1818—1819 färdades genom Tyskland, fick hans avsmak för romantiken ytterligare näring. Studenterna i Tübingen förskräckte honom. De gick kring på gatorna sluskigt klädda, i kort svart bonjourrock, med långt okammat hår, mustascher och tobakspipa i handen. Berzelius, själv alltid mån om sin klädsel, anklagade tidsandan. Fosforismen, vad som i Tyskland kallades naturfilosofien, bar skulden till det affekterade barbariet i de yttre åthävarna, man ville efterlikna de kraftfulla germanska förfädernas vårdslösa klädedräkt. Grunden till eländet var, menar han, »okunnighet om allt reellt, kärlek för poesi och sköna konster samt ett förtroendefullt och oöfverlagt hängifvande till de personers meningar, som genom obegriplighet få reputation för djuphet».¹⁵ Under den fortsatta resan träffade han de djupsinniga, de obegripliga, därnere talrika också bland de exakta naturforskarna. I Dresden grälade han om Newtons färglära med kemiprofessorn Ficinus, i Berlin försökte mineralogen Weiss under

¹³ Jöns Svanberg, *Tal, öfver begrepet af naturphilosophie*, Sthm 1814, s. 31 ff. Om Svanbergs tal och Arrhenius' motskrift, jfr även G. Ljunggren, *Svenska vitterhetens häfder* 4, Lund 1890, s. 502 ff. och Eriksson, s. 85 ff.

¹⁴ C. M. Arrhenius, *Om den falska analytiska constructionen i matematiken*, Sthm 1814, s. 50 ff.

¹⁵ Jac. Berzelius, *Reseanteckningar*, utg. genom H. G. Söderbaum, Sthm 1903, s. 307 ff.

flera timmars samtal omvända honom från atomismen till den dynamiska filosofien.¹⁶

Befäst i sitt förakt för den romantiska galenskapen återvände Berzelius hem för att tillträda sitt nya ämbete som Vetenskapsakademins sekreterare. Han hade under ett årtionde varit den svenska vetenskapens stora namn, nu hade han officiellt en ställning som dess främste funktionär, och han försummade inte tillfället. I mars 1821, när akademien för första gången sammankom för att fira sin högtidsdag, levererade han batalj. En talrik och lysande skara åhörare med kronprins Oscar i spetsen hade samlats i akademins högtidssal vid Stora Nygatan; vid presidiet satt presidenten Wirsén, blomman av det lärda Stockholm var närvarande. Sedan Wirsén talat, framträdde Berzelius och föredrog sin berättelse om de fysiska och kemiska vetenskapernas framsteg under det gångna året. Han ville genast sopa rent framför tempeldörren, hövligt men bestämt förklarade han, att akademien inte ville befatta sig med den spekulativa forskningen. Det finns, inskräpper Berzelius, två sätt att bedriva vetenskap. Man kan börja i erfarenheten och från den sluta sig till orsakerna och därifrån nå naturlagarna; eller man kan aprioriskt konstruera vetenskapen från en allmän grundprincip. Den senare vägen är farlig — när människans inbillningskraft, förmanar Berzelius högtidligt, förmätet söker gå det högsta förnuftets väg, då »smälter under flykten vaxet i den Icariska vingen», misstag och tomma ord blir summan av det hela. Och han varnar: inte utan farhågor hade Vetenskapsakademien sett den böjelse för abstrakt spekulation som börjat sprida sig bland det uppväxande släktet här hemma; följderna kunde inte utebli, vad Berzelius här kallar »verkelig» kunskap, realkunskap, måste tyna bort. Det var bara den som gjorde stadiga framsteg, den stod i samhällets och upplysningens tjänst.¹⁷

Officiellt, i Vetenskapsakademins namn, hade Berzelius uttalat förkastelsesdomen över den romantiska naturforskningen. Han gjorde det som arvtagare till frihetstidens stora forskargeneration — Celsius, Klingenstierna, Wargentin — och i samma anda som de. Vad vi med säkerhet kan säga är, att han inte hade hela akademien med

¹⁶ Ibid., s. 345 och 347.

¹⁷ Vetenskapsakademins Årsberättelser om vetenskapernas framsteg ... 1821, Sthm 1822, s. 19 ff.

sig. Slaget var inte vunnet inom de egna leden, där fanns spekulativa kättare: Agardh och hans egen lärjunge Pehr Lagerhjelm bland de yngre, den vördnadsvärde excellensen och naturfilosofen Fredrik Wilhelm von Ehrenheim bland de äldre.

Men Berzelius kunde vid denna tid känna sig säkrare och myndigare än någonsin. Han stod nu, i 1820-talets början, på höjden av sitt rykte, som en furste i vetenskapens värld firades han under sina resor i Europa. Han visste vad han var värd, och hans lugna, trygga självkänsla var monumental; den utstrålade redan från hans breda, kraftiga gestalt med dess begynnande embonpoint. Ingenting kunde rubba honom, när han kämpade vetenskapens heliga sak; hans stridbarhet minskades ingalunda med åren, den sökte sig bara auktoritativare uttryck. Berzelius' brev är fyllda med osminkade omdömen om personer, rakt på sak: »smörja», »outsäglig enfald», »i sitt hjertas enfald» — yttrandena, fällda i brev till den vördade vännen Johan Gottlieb Gahn, gäller några av samtidens största kemister, Davy, Vauquelin och Hausmann, som uppträtt emot honom. Berzelius kunde verkligen konsten att förakta, men han gjorde det vanligen med en urskillning, som inte jävas av eftervärldens dom. När han mötte humbug eller moraliskt lättsinne, gav han ingen pardon; den bekante teknologen Gustaf Magnus Schwartz och kamrarrättsrådet Billberg, utgivare av Palmstruchs botanik, hörde till de fiendskaper han å ämbetets vägnar särskilt odlade. Den animala magnetismen, som han studerade på nära håll i Berlin, försatte honom i ursinne.¹⁸ Det var för Berzelius alltid saken det gällde, kanske kan man inte frikänna honom från en droppe högmod, men han hade ingenting av nervös självhävdelse eller fåfänga. Mitt i alla strider och konflikter var han underbart lugn och samlad, en granitklippa och inte ett stormcentrum. Han brydde sig inte om småsaker. Med sitt klara och kyliga förstånd hade han ingenting till övers för utmärkelser, ordnar och andra yttre fåfängligheter; i brev till sin närmaste förtrogne, Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister, gycklade han hejdlöst med sitt nyförvärvade adelskap och anställde respektlösa betraktelser över sköldebrevets utformning. Berzelius hade över huvud sinne för drastiska och uppsluppna skämt, normalt var han

¹⁸ Jfr Reseanteckningar, s. 357 ff., även F. Berg, J. J. Berzelius och C. J. Ekström hos magnetisören Wolfart, Lychnos 1960/61, s. 163 ff.

glad och munter — under de långa, sköna arbetsdagarna i sitt laboratorium brukade han småprata eller strö anekdoter omkring sig, och han var en underhållande värd i sin eleganta ungarlsvåning i Vetenskapsakademiens hus, där också damer var välkomna. Visserligen hade också denne stadige man sina perioder av melankoli och trötthet, tidvis led han svårt av migrän; han drog stora växlar på sin enorma arbetsförmåga, och med tiden mattades takten ofrånkomligen.

Naturfilosofernas oblyga anspråk fortsatte att bekymra honom. Så länge det fanns en gnuttu schellingianism kvar att bekämpa, var Berzelius beredd, och det blev inte bättre under 1820-talets lopp, vare sig i Tyskland eller här hemma. Då och då gav Berzelius sina motståndare vad han kallade »några väl förtjänta piskrapp»; månglarna skulle ut ur templet. Hösten 1831 kom det till en fruktansvärd urladdning. Det var i den minnesvärda konflikten med Carl Adolf Agardh. Aldrig har Berzelius framstått magnifikare än i denna sammandrabbning, han uppträdde nästan som den straffande gudomliga rättvisan själv — ungefär så kände i varje fall den stackars Agardh det.

Anledningen var den andra delen av Agardhs Lärobok i botanik, som nu höll på att tryckas. Den virtuost mångsidige lundensaren hörde som bekant sedan unga år till det romantiska lägret; han beundrade Schelling, som botanist trängde han med spekulatiöns och de poetiska analogiernas hjälp in i växtlivets mysterier. De rentryckta arken av sin lärobok skickade han på eget bevåg för genomläsning och kritik till Berzelius; trots skillnaden i temperament och åsikter var de nära vänner, sammansvetsade under gemensamma strider i den stora Undervisningskommittén. Därför kom Berzelius' reaktion som ett åskslag. I ett brev, långt som en avhandling, smulade Berzelius sönder Agardhs botaniska lärcbok; närmast gällde det de fysiologiska och växtkemiska partierna. Det kan väl knappast bestridas, att hans kritik ibland var kitslig och obillig, men Berzelius var ärligt upprörd, liksom tidigare inför den animala magnetismen eller studenterna i Tübingen. Inte bara de romantiska besynnerligheterna retade honom. Redan Agardhs gång på gång ådagalagda okunnighet om elementära kemiska ting, hans nonchalanta handskande med termer och fakta, gav honom material nog för en förkastelsedom. Han skrädde inte orden. Här fanns kemiska

orimligheter, oförlåtliga och grundfalska yttranden, nonsens, löjligheter, grumliga tankar, Berzelius slår in spik på spik i likkistan — Agardh ville skryta med sin lärdom, i själva verket hade han gruvliga brister i sina kunskaper. »Författaren måste vara hemma i hvad han skriver», fastslår Berzelius, och med ett majestätiskt lyft pekfinger: »Du måste bättre vårda Din stil!» Men det var de spekulativa inslagen, som kom honom att gripa till de ståtligaste tonfallen. Agardhs framställning bjöd på poetiska infall i stället för stränga vetenskapliga bevis. Ständigt återvände han till några romantiska älsklingstankar: idén om en genomgående polaritet i den levande naturen (lungan och magen t. ex. var djurets »poler») och den grundläggande föreställningen om en djupare gemenskap mellan växter och djur. Magfibrerna motsvarade växternas rötter, daggen var deras svett; i naturens innersta liv var allting enhet, identitet. För Berzelius var sådant meningslöst. Agardh prålade med ord där begrepp saknades, han strödde dikter omkring sig, han var gripen av »vetenskaplig somnambulism». Hans liknelser var bara ordlekar, med vilka man kunde lysa som en sol men »blifva utsläckt med en ljussax» — Ljussaxen tillhandahöll Berzelius. I ståtliga maximer undervisar den förvillade botanisten om, vad vetenskapen är och vad den kräver av sina utövare. Där, säger Berzelius, måste man ha skäl till allt, varje påstående måste grundas på anställda rön, man får inte söka vältalighet på sanningens bekostnad. När Agardh påstått, att solen tänker för växtriket, att solen är dess själ, mullrar Berzelius: »Sanning, min vän, är vetenskapens själ. Hon tol icke ens snilletts drömmar»; bakom dem stod oförnuftet och svärmeriet på lur.¹⁹

Agardh blev naturligtvis djupt sårad och upprörd, ehuru knappast förkrossad; han svarade Berzelius värdigt, utan att förödmjuka sig och striden mellan de båda männen bilades snart på ett sätt som alltid skall hedra båda parter, särskilt den misshandlade Agardh. Den utspelades helt på det privata planet, nådde aldrig offentligheten. Ändå betecknar denna episod på sitt vis kulmen i Berzelius' livslånga kamp mot vad han uppfattade som tidens villolärer. Han hade aldrig uttryckt sig mer betvingande, mera rakt på sak. Här

¹⁹ Berzelius till Agardh 22/11 1831, Jac. Berzelius' brev, utg. genom H. G. Söderbaum, X (1925), s. 70 ff.

om någonsin stod den gamla skolan mot den nya — vad som varit gott nog för Newton, Boyle, Lavoisier och det gångna århundradets stora naturalhistoriker, det borde duga också för Agardh.

Vid denna tid hade Berzelius redan på annan front slagits för sina djupaste övertygelser. Det var i den stora Undervisningskommittén, det 1825 tillsatta berömda förbund av snillen, som skulle reformera det svenska skol- och universitetsväsendet. Berzelius' roll var där given, och den är ofta behandlad. Hans befattning med de officiella kulturpolitiska frågorna medförde i längden bara obehag för honom, och den utmynnade i den mest uppmärksammade av alla hans många fejder — striden med Israel Hwasser om Karolinska institutets ställning. I viss mån var rollerna här ombytta. Hwasser, ärkeromantikern, kastade sig över Berzelius, utan att nämna honom visserligen, och när denne sent omsider svarade (utan att nämna Hwasser, man visade beundransvärd takt på båda sidor), så höll han sig strängt till de konkreta sakfrågorna; för vår kunskap om Berzelius' egen filosofiska hållning har därför striden med Hwasser föga nytt att ge. Det är sedd i sitt allmänna sammanhang den har sitt stora idéhistoriska intresse. Åter stod »materialismen», eller vad som i stridens hetta kallades så, mot den romantiska betraktelsen.

Det var uppenbart redan vid spelöppningen, under det begynnande 1820-talets livliga universitetsdiskussion här i landet. Fronterna formerades. På ena sidan stod de konservativa, romantikerna med sin högborg i Uppsala, inspirerade av Schleiermacher och den tyska tron på universitetsidén som ett okränkbart uttryck för vetandets enhet — på den andra de radikala och reformkrävande, främst Johan Gabriel Richert och Berzelius, som ville göra Stockholm till den svenska utbildningens huvudort, eventuellt flytta hela Uppsala universitet dit.²⁰ Motsättningen mellan de båda partierna kom att präglade den stora Undervisningskommitténs arbete och förlamade det delvis. Oförtrutet kämpade Berzelius för sina krav; främst gällde de nu en upprustning av den naturvetenskapliga undervisningen i skolorna. Han hade meningsfränder i kommittén, Tegnér och Agardh i första hand, men majoriteten stod honom emot. Berzelius fann sig vid de många sammanträdena ånyo i gräl med romantikerna,

²⁰ Jfr P. G. Andreen, Till frågan om ett svenskt centraluniversitet, en diskussion på 1820-talet, i: Historiska studier tillägnade Sven Tunberg, Uppsala 1942.

svärmarna. Geijer och Hans Järta var huvudmotståndarna. »Obskuranterna», de »illiberala» kallades de i Berzelius' intima brevväxling; Geijer, suckade han, var sektchef, ett slags riksdagsman för fosforisterna.²¹ Trött och ledsen gav Berzelius så småningom spelet mer eller mindre förlorat. Jag ger »committéns öfverläggningar fan», skrev han i en biljett till Agardh, och Trolle-Wachtmeister uppbyggde han med en åskådlig målning av motståndarpartiets reaktion när en votering gick dem emot: »Järta bleknar, Wingård rodnar, Geijer svettas och Wallin pustar.»²² Samtidigt bidade Israel Hwasser sin tid. Knappt hade Undervisningskommitténs digra betänkande vid nyår 1829 avslutats, förrän Hwasser utgav sin berömda stridsskrift Om Carolinska institutet, under den ogenomträngliga pseudonymen E. R. U. F. — En Röst Ur Fängelset. Den var som bekant helt riktad mot Berzelius och de lömska planerna, tillsvidare skrinlagda, att flytta all medicinsk undervisning till Stockholm. Hwassers skrift är med rätta berömd för sin allmänna märkvärdighet. Gripen, storslagen på sitt vis, med ett enormt pådrag av alla resurser svävar Hwasser ut i en ogenomtränglig spekulation, där egentligen ingen av hans samtida torde ha hittat vägen. Frågan om Karolinska institutets ställning blir en aspekt av kampen mellan Gud och Djävulen, det Goda mot det Onda. Helt fången av romantikens platonisk-mystiska universitetsidé betraktade Hwasser uppsalafakultetens förflyttning till Stockholm som ett avfall från den eviga ordningen. Dess förverkligande skulle betyda, att medicinen förlorade sin gudomliga höghet och sjönk ner till ett simpelt hantverk. Och detta, menade Hwasser, skulle innebära en triumf för tidens största onda, materialismen eller empirismen, det avskyvärda tänkesätt som byggde sin värld på tillfälliga yttre iakttagelser. Därmed var Berzelius utpekad, mer än någon annan. I privata sammanhang gjorde Hwasser det med namns nämnande — Berzelius var materialisternas »planmässige, kraftfulle anförare» i vårt land.²³ Berzelius hade till sist fått en motståndare som var honom värdig i kraft och självständighet, med samma förmåga till helig vrede som han själv; två av tidens starkaste andar stod mot varandra.

²¹ H. G. Söderbaum, Jac. Berzelius 2, Uppsala 1929, s. 397.

²² Ibid., s. 453.

²³ Hwasser till Ilmoni 1832; cit. av F. Lennmalm, Karolinska mediko-kirurgiska institutets uppkomst och utveckling, Sthm 1910, s. 203.

Kanske var det därför han inte ingick i svaromål. Berzelius skulle haft lätt spel att gyckla med Hwassers anspråksfulla orimligheter: livet som identitet av varda och vara, materiens fluidisering, varel-sens lateralförhållanden och mera sådant; men han var mätt på gräl för ögonblicket och teg. När han flera år senare, våren 1837, under omständigheternas tryck återkom till stridsfrågan, nöjde han sig med en kraftfull, i sak förkrossande argumentering till förmån för Karolinska institutet; de medicinska studierna bedrevs bäst i Stock-holm. Det gick inte bättre denna gång, en ny opinionsstorm brast lös. Hwasser vädrade återigen sitt djupsinne och sitt hat mot mate-rialism, empirism och den moderna naturvetenskapens grundvalar. Vetenskapen, predikade han, består i »uppfattandet af det eviga sanna, det nödvändiga uti tankens värld», den var identisk med tron på det eviga.²⁴ Man var icke mildare mot Berzelius i Lund. Vid över-läggningarna i konsistoriet svängde förre schellingianen, numera hegelianen Ebbe Samuel Bring stridsyxan. Berzelius' förslag var enligt Bring ett skrämmande tidens tecken; det utgick från en prin-cip som i politiken alstrat den falska liberalismen, i teologien ratio-nalism, i naturvetenskaperna atomistik och i filosofien den ytliga common sense- eller populärfilosofien.²⁵

Det var så sant som det var sagt. Den uppretade lundaprofessorn har givit oss en utmärkt karakteristik av Berzelius och den idévärld, där han hörde hemma. Förnuftstron och atomistiken har vi mött som grundpelarna i den store forskarens livsverk sedan ungdomen; common sense, bondförståndet, var Berzelius' styrka, han ägde det i genial grad, det var i dess namn han kämpade mot de romantiska visionärerna liksom en gång Kellgren mot swedenborgare och num-merpunkterare. Allt detta var 1700-tal, i anda och sanning, också de liberala politiska idéerna, det visste både Bring och Hwasser. Det moderna fördärv som romantiker, hegelianer och idealister kring århundradets mitt så lidelsefullt bekämpade, var i själva verket gammalt; den gamla skolan hade blivit den nyaste, därför att den inspirerades av upplysningstidens radikala frisinne och rigorösa sanningskrav. Genom hela det nyromantiska skedet hade Berzelius förvaltad traditionen från det föregående seklet. Han var den inte

²⁴ Handlingar rörande väckt fråga om hela medicinska undervisningens för-flyttande till hufvudstaden, Upsala 1840, s. 137.

²⁵ Ibid., s. 74.

trogen i alla avseenden; politiken intresserade honom inte, där var han närmast konservativ. Det var den vetenskapliga världsbilden och forskningens villkor det gällde, den enkla empirien och det upplysta förnuftet som det mänskliga vetandets grundvalar. Av sina motståndare fick han höra, att detta var materialism av den gamla, förlegade sorten, och från sina utgångspunkter hade de kanske inte orätt.

Var Berzelius verkligen »materialist» också i en strängare, filosofisk mening? Vi måste till sist försöka att besvara den frågan. Vad Berzelius under årens lopp har att säga om livskraften och den organiska kemiens egenart ger oss viktiga upplysningar. Ingen tvekan råder om att han i sin ungdom, i Djurkemien, stod en materialistisk åskådning av 1700-talssnitt mycket nära, men vi har också sett hur han några år senare visade tecken till besinning — livets innersta grund skulle kemisten aldrig komma åt. Intressant nog visar det sig, att Berzelius vid mognare år gick vidare i den riktningen, så långt i själva verket att han klart bekände sig till vitalismen och prisade livets under. Det skedde i den stora kemiska lärobokens fjärde band, publicerat 1827. Ordalagen kan inte gärna missförstås: Den levande kroppen är en verkstad för kemiska processer, men vad som reglerar och styr dem begriper vi inte, det är ett »något», heter det nu, som inlagts i den oorganiska massan av en »för den döda naturen främmande kraft»; detta något kallar vi livskraft. Mellan organisk och oorganisk materia finns det en oöverkomlig gräns. Vi kan aldrig, förklarar Berzelius, hoppas att i laboratoriet »med konst frambringa organiska ämnen». Men han har mera att bjuda på, han ger oss en världsbild genomandad av religiös känsla. Den ofattbara ändamålsenligheten i den organiska naturen måste vara uttrycket för ett »sublimt förstånd», vetenskapen har dag för dag avslöjat alltmer av de syften som de levande kropparna förverkligar, men där måste forskaren göra halt, han kan blott ödmjukt beundra »den vishet vi ej kunna följa».²⁶ Temat återklingar ett par år senare i sjätte bandet av läroboken (1830). Livets hemlighet, säger Berzelius, är det yppersta verk av världens upphovsman, som vi närmare känner. Han talar om det mänskliga minnet — ofattbart är vilken del materien, dvs. vattnet, äggvitan och hjärn-

²⁶ Lärobok i kemien 4, Sthm 1827, s. 3—14.

fettet, har i dess sublimes funktioner, de kan bara fylla oss med »en helig bäfvan».²⁷

Berzelius hade brutit alla förbindelser med materialismen; han omfattade nu, på höjden av sin bana, övertygelsen om en allvis för-syn, som uppenbarade sig i livskraften och länkade skapelsen mot vissa mål. Han hade blivit from, till en viss grad, på det vid denna tid vanliga sättet såg han den gudomliga visheten uppenbarad i naturen. Men problemen var svåra, och snart började Berzelius taga dem under förnyad omprövning. År 1828 hade det inträffat en sensation i den kemiska världen: Berzelius' egen lärjunge Friedrich Wöhler hade för första gången framställt ett organiskt ämne (urin-ämne) syntetiskt, i laboratoriet. Därmed fick vitalismen en dödsstöt, det behövdes inte längre någon mystisk livskraft för att frambringa de organiska föreningarna. Det är visserligen oklart, vad Wöhlers upptäckt betytt för Berzelius personligen. Den borde ha kommit som något av en chock för honom. Säkert är, att hans reaktion blev anmärkningsvärt matt när Wöhler skälvande av iver, i brev från februari 1828, berättade att han kunde göra urinämne i laboratoriet. När Berzelius i Vetenskapsakademiens årsberättelser (1829) redogör för upptäckten, håller han sig strikt till fakta och vidrör inte sakens principiella sida.²⁸ Wöhler själv undvek förresten alla vidlyftiga slutsatser; i sitt brev till Berzelius uttrycker han sig mycket försiktigt — utgångsmaterialet för urinämnessyntesen var dock ytterst organiskt, »ein Naturphilosoph würde sagen, dass . . . das Organische noch nicht verschwunden, und daher immer noch ein organischer Körper daraus wieder hervorzubringen ist».²⁹ Under alla omständigheter visar det sig, att Berzelius så småningom inledde ett återtag till sin ungdoms antivitalistiska hållning, om inspirerad av Wöhlers upptäckt eller inte må tillsvidare lämnas därhän. Vi har ingen rätt, skrev Berzelius 1831 till Agardh, att i de levande kropparna tänka oss andra krafter i arbete än de kemiska.³⁰ Flera år senare, i Vet-

²⁷ Lärobok i kemien 6, Sthm 1830, s. 25—28.

²⁸ Vetenskapsakademiens Årsberättelse om framstegen i fysik och chemie 1829, Sthm 1829, s. 262 f.

²⁹ Wöhler till Berzelius 22/2 1828, Briefwechsel zwischen J. Berzelius und F. Wöhler, hrsg. von O. Wallach, 1, Leipzig 1901, s. 208.

³⁰ Berzelius' brev X, s. 71 f. Agardh hade sagt, »at det icke är kemiska krafter, som verka inom de levande kropparna. Många yttra detsamma som Du; men

skapsakademiens Handlingar 1838, tog Berzelius utförligare ställning till frågan. Cirkeln har slutit sig, orden kunde lika gärna ha stått i Djurkemien över trettio år tidigare: en särskild livskraft är ett onödigt och skadligt antagande, de organiska processerna lyder samma lagar som de oorganiska.³¹ Själv hade Berzelius vid denna tid lyft en flik av den slöja som omgav dem genom sitt banbrytande katalysbegrepp. Katalysen var en »kraft» som länkade en viss typ av processer i den levande kroppen — men Berzelius såg ingenting mystiskt i denna kraft, den fanns också i den oorganiska naturen och var i princip lika trivial som elektriciteten eller magnetismen.³²

Var livet inte något ogenomträngligt mysterium, förblev emellertid naturen det som helhet, på ett högre plan. Den åldrande Berzelius höll fast vid den vagt religiösa, idealistiska natursynen; betraktelsen av naturen, förkunnade han, uppfyller oss med vördnad för dess store skapare, då och då tog han uppbyggliga talesätt i sin mun. De var ärligt menade; materialist var han ingalunda, när Hwasser slängde till honom glosan var den vulgariserad till oigenkännlighet. Det fanns dessbättre andra som var känsligare. Till dem hörde Elias Fries, en gång vid Agardhs sida den främste av våra romantiska botanister och därmed, enligt Berzelius' sätt att se, bland de förtappade. Men Fries hade med årens lopp blivit varsammare, mera inriktad mot ett empiriskt verklighetsstudium, medan Berzelius som vi sett i viss mån gått den motsatta vägen; de båda forskarna närmade sig varandra. Det kom omsider till uttryckliga förklaringar av högaktning och sympati. När Fries hösten 1843 skickat Berzelius ett exemplar av sina nykomna, alltjämt romantiskt besjälade Botaniska utflygter, tackade denne med några ganska märkliga rader: lektyren hade övertygat honom, att han i avgörande frågor delade Fries' åskådning, han hyste verklig beundran

hvaraf vet man det? Du säger: emedan man icke kan med konst eftergöra den organiska naturens alster. Detta bevisar intet. Alla bevis, som grunda sig på oförmåga, äro inga bevis.» Ordalagen tyder på, att Berzelius vid denna tid inte var beredd att erkänna Wöhlers syntes som en artificiell framställning av ett organiskt ämne; i annat fall hade han väl anfört den som argument mot Agardh.

³¹ Om några af dagens frågor i den organiska kemien, Vetenskapsakademiens Handlingar 1838, s. 78 ff.

³² Jfr vidare H. Theorell, Berzelius och livskraften, Nordisk medicin 60 (1958), s. 1537.

för honom »såsom tänkare».³³ Och Fries uttryckte sin uppfattning om den store kemisten flera år senare, efter hans bortgång; det gällde att försvara Berzelius mot de onyanserade tillmälena, att rädda hans själ efter döden och undan döden. Han var, sade Fries, ingen materialist, med åren skyggade han tillbaka för denna »tröstlösa lära» och såg också i den livlösa naturen den makt vars visdom den ändliga tanken inte fattar.³⁴

Så hördes från båda hållen fridsröster, tiden var mot seklets mitt mogen för en försoning mellan den gamla och den nya skolan inom vetenskapen; man förenades i tron på skaparens allmakt. Men någon kapitulation var det aldrig frågan om från Berzelius' sida. Hans religiösa naturbetraktelse hade också den sin idéhistoriska förutsättning i upplysningstidens naturliga teologi, och när det gällde det väsentliga — vetenskapens sanningskrav — kämpade han till det sista. Hans förakt för naturfilosofernas drömmar var lika starkt som någonsin. Sommaren 1842 tog han till orda vid det skandinaviska naturforskarmötet i Stockholm. Med ett lysande anförande öppnade den gamle Berzelius mötet i Riddarhussalen, han talade om vetenskapens moral, vad forskningen fordrade av sinahängivna. Vi måste ställa de rätta frågorna till naturen och tålmodigt avvakta svaren, arbetshypoteser kan vara broar till sanningen men också »rutschbanor till misstag och förvillelser». Vårt tidevarv — sammanfattar Berzelius, och man tänker på hans uppgörelse med Agardh — älskar sannolikheterna och de förledande infallen, men låt oss inte bländas av irrblossen. Och han återvänder till den gamla grekiska sagan: Tag varning av Icarus! Det är lätt att flyga på hypotesernas vingar, men solen smälter deras vax och då ligger man där.³⁵

Både Elias Fries och Hwasser hörde till mötets deltagare och satt väl bland publiken — den förre, föreställer vi oss, full av ivrigt samförstånd, Hwasser obotfärdig, förlorad i den fantastiska drömvärld som Berzelius ville krossa med hela makten av sin personlighet.

³³ Eriksson, s. 419.

³⁴ Svenska akademins Handlingar 25, Sthm 1852, s. 48 f.; jfr Eriksson, s. 420.

³⁵ Förhandlingar vid de Skandinaviske naturforskarnes tredje möte i Stockholm ... 1842, Sthm 1843, s. 24 f.

PIETRO ARETINO SOM KONSTKRITIKER

EN STUDIE I VÄRDERINGSMOTIV

AV

SVEN SANDSTRÖM

Pietro Aretinos insatser som konstbedömare och konstnärlig opinionsbildare har ofta blivit berörda, i några fall har de studerats mera ingående på viktiga punkter. Hans förhållande till Michelangelo och dennes Yttersta domen i Sixtinska kapellet har ofta berörts, det yttre förloppet har blivit behandlat. Hans relation till Tizian har ur flera synpunkter belysts även om utvecklingen av hans bedömning inte studerats; hans insatser som konstagent likaså.¹ Han har med all rätt av Lionello Venturi utnämnts till den förste konstkritikern,² och innan anfaderns skamfilade rykte kastar en skugga över sentida efterföljare bör det positiva i detta omdöme understrykas. Ibland framträder i Aretinos brev inte bara kunskaper om konst och erfarenhet av bedömningsnormer, utan också en subjektiv och berikande upplevelse, på vilken han vågar förlita sig i sin värdering.

Aretinos kunskaper har ofta underskattats. Han behärskade rätt väl det levande stoffet i tidens humanistiska bildning, han var tillräckligt beläst i antik litteratur för att ge autentiskt liv åt dramer med klassisk dekor och hans inlägg i konstdebatten visar kunskap om klassisk konstteori och om renässansens traktat. I diskussionen kring det konstteoretiska system som vann fasthet kring 1500-talets

¹ P. Gauthiez, *L'Arétin*. Paris 1895. — E. Hutton, *Pietro Aretino*. Stockholm 1923. — H. E. Kinck, *En Penneknekt*. Köpenhamn 1911. Dessa tämligen populära biografier ger endast de allmänna dragen i Aretinos liv och verk. — Erica Tietze-Conrat, *Neglected contemporary sources relating to Michelangelo and Titian. Aretino and the Last Judgement*. *Art Bulletin* XXV, 1943, p. 154 ff. — Erica Tietze-Conrat, *Titian as a Letter Writer*. *Art Bulletin* XXVI, 1944, p. 117. — Sergio Ortolani, *Pietro Aretino e Michelangelo*. *L'Arte* 1922, p. 15 ff. — Fritz Saxl, *Titian and Pietro Aretino*. *Lectures* vol. I, p. 161 ff. London 1957. — W. Suida, *Titian's earliest Portrait of Aretino*. *Burlington Magazine*, LXXIV, 1939, p. 113 ff. — Anthony Blunt, *Artistic Theory in Italy 1450—1600*. Oxford 1959. *Passim*. — Jean Adhémar, *Aretino as Artistic Adviser to Francis I*. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, XVII, 1954, p. 311 ff.

² Lionello Venturi, *History of Art Criticism*. New York 1936.

mitt och blev avgörande för akademisk tradition under flera sekler, har han sin avgjorda betydelse.

Sig själv framställde han gärna som »uomo libero per la grazia di Dio», högrenässansens suveränt självständiga människa, väggled av sitt ingenium. För eftervärlden framstår han inte utan rätt som en hänsynslös profitsökare som med sina brev och pamfletter övade påverkan och utpressning på uppsatta och förmögna personer och konstnärer. Detta drabbade även Michelangelo.

I ett brev, daterat i november 1545³ och adresserat till Michelangelo, angriper Aretino dennes Yttersta domen med full styrka; brevet lyder i utdrag:

Messire,

När jag nu ser teckningen efter hela er Yttersta domen (lo schizzo di tutto il Di del Giudizio) återfinner jag där Rafaels berömda grace i kompositionens tjugande skönhet. Jag erkänner detta, i lika hög grad som jag i min egenskap av kristen och döpt skäms inför den tygellöshet, otillåten för mänskligt sinne, som Ni visat genom Ert sätt att framställa föreställningarna om världens slut vilka så allvarligt berör hela vårt trosliv. Är det alltså så, att denne märklige och förundransvärde Michelangelo, denne Michelangelo som är så framstående genom sina seders renhet, denne beundransvärde Michelangelo, har velat visa människorna lika stor ofromhet och gudlöshet som konstnärlig fulländning?

Är det möjligt att Ni, som i all Er gudomlighet inte vill handla med vanliga människor, har gjort detta i Guds största tempel? På Kristi främsta altare? I världens främsta kapell?

³ G. Gaye (utg.), Carteggio inedito d'artisti dei secoli XIV, XV, XVI, Florens 1839—40, vol. II, p. 335 (Archivio Mediceo, Stroziana filza 133). Brevet är adresserat till Michelangelo, men årtalet är MDLXV, vilket måste vara felskrift och av Gaye tolkas som MDXLV. En annan version av brevet publiceras i *Lettere sull'arte di Pietro Aretino* (utg. Ettore Camesasca). Milano 1957—60 (brev CCCLXIV), adresserat inte till Michelangelo, utan till Alessandro Corvino (sekreterare hos hertig Ottavio Farnese i Rom) och daterad i juli 1547. Ortolani (op. cit.) som korrigerat datum på det första brevet, menar att det aldrig blivit avsänt till Michelangelo, och till den uppfattningen ansluter sig Fidenzio Pertile i kommentaren till ovan cit. *Lettere* (vol. 3:2, p. 385), samt med reservation Tietze-Conrat, *Neglected contemporary sources*.

Fig. 1. Michelangelo: Yttersta domen. Väggfresk i Sixtinska kapellet, Rom.
1536—41.

Där kyrkans lysande kardinaler, eller de vörnadsvärda påvarna . . . gör sina syndabekännelser . . . mediterar och dyrkar Kristi kropp, hans blod och kött? . . .⁴

Aretinos sedestränghet är helt rituell, den sträcker sig på intet sätt till hans profana tillvaro. Trots sin personliga oförvitlighet har Michelangelo gjort sig skyldig till en svår synd genom att framställa nakna gestalter över altaret, genom att även framställa Kristus och helgonen nakna, och slutligen genom att på så sätt visa att han satte sin konst högre än religionens krav. Inte ens antikens skulptörer gjorde sig skyldiga till sådan brist på blygsamhet, menar Aretino vidare och avlägsnar sig från huvudfrågan, t. o. m. Venus framställdes enligt honom under antiken skylande sin nakenhet, vilket ju gäller *en* typ, den s. k. Venus pudica. Samma kritik för brott mot de sakrala reglerna hade framförts när en del av fresken avtäcktes, påvens ceremonimästare messer Biagio sökte få rättelse, men misslyckades och skall i stället ha fått stå modell för en av de fördömda.⁵ Det finns också trovärdighet i Corrado Riccis idé att S. Bartolomeus, som håller en människohud (med Michelangelos drag) skall framställa Aretino som därigenom på ett oåtkomligt sätt hedrats med helgonvärdighet och skymfats som skinnare.⁶

Angreppet är inte estetiskt, och den myckna nakenheten i Sixtinska kapellet, som trettio år tidigare passerat utan kritik när den förekom i takmålningen, angreps av många andra. Motreformationen fick just 1545 då Tridentinska mötet inleddes en fast kurs och medförde en uppstramning på det rituella området, omsider fick Daniele da Volterra måla skynken på de mest anstötliga nakenheterna, senare kompletterades de döljande textilierna ytterligare. Gilio da Fabriano skrev en ingående kritik i en dialog som kom ut 1564⁷ och själve Vasari, Michelangelos elev och hängivne vapendragare — även Aretinos vän — införde i andra upplagan av sina *Vite* (1568) på diskret plats ett principiellt ställningstagande mot framställning av nakenhet i sakrala sammanhang, (dock inte när han behandlar Michelangelo)

⁴ Cit. efter Gaye, p. 175 ff.

⁵ Se Anthony Blunt, *op. cit.* p. 118.

⁶ Se Corrado Ricci, *Michel Ange*. Florens 1902.

⁷ Gilio da Fabriano, *Due Dialoghi*. Camerino 1564.

som Lionello Venturi visat.⁸ Det är ur flera synpunkter intressant att finna samma reservation ännu 1786 hos en svensk bedömare, Gudmund Jöran Adlerbeth i ett utlåtande som Ragnar Josephson nyligen dragit fram i *Ijuset*.⁹

Pietro Aretino, som i ungdomen skaffat sig ett namn som författare till *sonnetti lussuriosi* och befäst sitt namns världsliga klang med bl. a. de slippriga *Ragionamenti*, hade 1534 framträtt med en samling psalmer och fortsatte 1539 sitt religiösa författarskap med *Vita di Maria Vergine* samt därefter med några helgonbiografier, medan den lättsinniga genren i hans bokliga författarskap avtog. Möjligen hade han förhoppningar på en religiös karriär, för vilket ännu endast krävdes oförvitlighet på det rituella planet.¹⁰

Michelangelos position som ledande konstnär var alltför befäst för att han på allvar skulle behöva frukta motreformationens konsekvenser. Men faktum var, att han som en ledande företrädare för den nyplatoniskt betonade religiositeten och med det intresse han ansågs ha visat för protestantiska tankegångar inte helt utan oro kunde möta en sådan kritik. På många plan framträder den bristande samstämmigheten mellan denne uttryckskonstens stormästare och det normväsende som under decenniet före sekelmitten höll på att ta fast form både inom religion och konst. Uttrycksfullheten var för honom viktigare än ordagrann trohet mot bildmotivet. Messer Gilio da Fabriano kunde angripa honom för att han lät vinden svepa genom draperingarna i Yttersta domen trots att det enligt skriften skulle råda vindstilla den dagen.¹¹

Den rent yttre situationen 1545 var sådan, att Aretino oavsett sina estetiska reaktioner hade anledning att överväga om han skulle låta sin starka känsla för Michelangelos uttryckskonst eller sin likaså starka känsla för konjunkturer och personlig fördel avgöra hans ställningstagande. Att ett sådant var nödvändigt från den vid tidpunkten mest uppmärksammade konstbedömaren i Italien över det då mest uppmärksammade konstverket — avtäckt 1541 — var uppenbart. Att Aretino inte sett målningen, och såvitt bekant aldrig heller

⁸ Se Lionello Venturi, *Pietro Aretino e Giorgio Vasari*. Mélanges Berthaux. Paris 1924.

⁹ Se Ragnar Josephson, *Carl August Ehrensvärd*. Stockholm 1963, p. 197 f.

¹⁰ Se bl. a. P. Gauthiez, *op. cit.*

¹¹ Se Gilio da Fabriano, *op. cit.*

kom att se den, var härvid inget hinder: han ägnade sig med största iver alltsedan han först fick veta om projektet åt att söka komma över kartonger, skisser och avteckningar av verket.

I maj 1536 påbörjade Michelangelo verket, och redan i december samma år nämner Aretino om det i ett brev.¹² I september följande år skriver han ett långt brev direkt till Michelangelo och inleder det på sitt övliga sätt med en blomsterrik apoteos över mästaren, för att sedan komma fram till sitt egentliga ärende, som är att till Michelangelo förmedla en stor världsundergångsvision, vilken han avsåg att skänka som underlag för motivutformningen i den redan påbörjade väggfresken:

Vem skulle ej darra när han tog sin pensel för att skildra ett så fruktansvärt ämne? Jag ser mitt i en folkskara Antikrists bild, med drag som endast Ni kan frambesvärja; jag ser skräck målad i de levandes ansikten; jag ser de tecken som solen, månen och stjärnorna ger när de håller på att slockna . . . Elementen tycks upplösas. Jag ser hela naturen slagen av skräck, ödlig och hopskrumpnad av ålderdomssvagheter. Jag ser fader Tid, utmärslad och darrande, stödja sig på en träd-stam, då han ser sin sista stund nalkas; och medan änglarnas trumpeter skallar genom allas hjärtan ser jag Livet och Döden överväldigade och handfallna, den ene trött av att resa upp de döda, den andre utmattad av att slå ned de levande. Jag ser Hoppet och Förtvivlan leda fram de ondas och de godas skaror . . .

Medan jag nedskriver dessa fruktansvärda scener, har jag sagt mig själv att man skulle kunna darra lika mycket inför Buonarrotis verk som om man finge skåda den verkliga Yttersta domen . . .¹³

Man märker i denna vision mycket påtagliga reminiscenser av Luca Signorellis Yttersta doms-visioner i Orvieto, parade med drag av en framväxande begreppsallegorisk konst, vilken var främmande för Michelangelos dynamiska subjektivitet och neoplatonska upplevelse av korrespondenserna mellan bokstav och ande. Konstnärens artiga svar på brevet var inte fritt från en diskret ironi, och av Aretinos

¹² Lettere sull'arte di Pietro Aretino (Lettere), vol. I, p. 35 (brev nr XVII).

¹³ Lettere, vol. I, p. 64 ff. (brev nr XXXVIII).

bildidéer återfinner man ingen i Yttersta domen, vars uppläggnings troligtvis redan var färdig. Detta irriterade utan tvekan Aretino, vilket allmänt antagits även om det inte framgår av några omedelbara reaktioner — däremot kan man märka det i det postskriptum som han fogade till sitt stora diatribbrev (det återfinnes endast i den variant av brevet som är försett med direkt adress till Michelangelo):

Om Ni tagit råd, om Ni hade framställt världsalltet, helvetet och paradiset med ära, skräck och fasa, så som bildningen föreskriver, så som jag med exempel och kunskap skildrade i mitt brev, som världen fått läsa . . .¹⁴

Då hade, menade Aretino, resultatet blivit ett helt annat. Hos den venetianska konstteoretikern Lodovico Dolce, som givit sin dialog över måleriet namnet Aretino och utgav den efter dennes död, år 1557, återfinner man bl. a. en passage över relationen mellan litteratur och bildkonst som i och för sig följer ett redan kanoniskt mönster: »ut pictura poesis»¹⁵ men som i sin aggressiva formulering låter ana att Aretino, på vars allmänna åsikter Dolce anses gå tillbaka, här verkligen kommer till tals med minnet av den uteblivna samarbetstriumfen som kunde ha krönt hans bana som konstbefrämjare:

Fabriani: Det finns en del målare som skrattar när de hör litteraturen uttala sig om konst.

Aretino: Sådana målare måste räknas till dem som endast är målare till namnet. Hade de bara en gnista förnuft, så visste de, att en skriftställare också är målare, att måleri också är poesi och historia; kort sagt att alla den bildade andens skapelser tillika är måleri. Därför kallade också vår Petrarca Homeros »den förste som målade vår forntids minnen».¹⁶

¹⁴ Se not 4.

¹⁵ Om *Ut pictura poesis*, se R. W. Lee, *Ut pictura poesis: The Humanistic Theory of Painting*. *Art Bulletin* XXII, 1940, p. 197 ff.

¹⁶ Lodovico Dolce, *Dialogo della pittura*, intitolato *l'Aretino*. Utg. R. Eitelberg v. Edelberg (*Dialog über die Malerei*) i *Quellenschriften für Kunstgeschichte*, vol. I. Wien 1871. Utg. tror för sin del att dialogen går tillbaka på Aretinos yttranden. Dolce stod i nära förbindelse med denne, vilket framgår bl. a. av brevväxling, och någon invändning mot utg:s åsikt på denna punkt har knappast gjorts, även om den upprepats av senare författare med större eller mindre försiktighet. Citatet från sid. 24.

I misräkningen över Michelangelos ovillighet att samarbeta kan man således söka en andra orsak till Aretinos fördömande av Yttersta domen.

Aretino ansåg sig vara förhindrad att återvända till Rom, där han hade fiender, men han brann av nyfikenhet rörande målningen. Han förvärvade och skaffade tillfälle att studera kopior som utfördes efter verket, han fick partiella avbildningar, slutligen kopparstick och en välgjord tecknad kopia av helheten — den sistnämnda låter han omsider framstå som sin första egentliga upplevelse av helheten, den som gav honom chocken.¹⁷ Han lät Michelangelo förstå att han gärna ville bli ägare till studier eller kartonger för verket, och i januari 1538 sände han mästaren sin nyutkomna brevsamling och bad samtidigt honom att skänka »en bit av de kartonger som Ni annars brukar bränna upp».¹⁸ Michelangelo förblev reserverad, men han undvek också att stöta sig med den mäktige diatribörförfattaren som enligt sina egna ord till mästaren »med mitt beröm givit spridning åt summan av andras glans och uselhet...»¹⁹ Men han uppmuntrade inte sin beundrare. I april 1544 skriver Aretino: »Men varför, o herre, belönar Ni inte min stora beundran, jag som hyllar Er himmelska begåvning, med en relik i form av de pappersbitar som är Er minst kära?»²⁰ Och i april 1545 har äntligen hans långa möda blivit belönad, tydligen i form av någon smärre teckning som med hälsningar översänts med den gemensamme bekantskapen Jacopo Cellini. Aretinos svar är artigt, men med markerat missnöje:

». . . jag skriver till Er som jag kan, inte som jag borde vilket jag inte kan. Och när jag nu skriver måste jag erkänna för Er, att jag inte är överväldigad av teckningarna Ni skänkt mig, som inte svarar mot löftet.»²¹

Det framgår inte av några kända brev om Michelangelo givit frikostigare löften, men utan att söka göra Aretino till en ädel karaktär

¹⁷ Se *Lettere*, vol. I, p. 80 f., p. 116 f., p. 131; vol. II, p. 174 f.

¹⁸ Se *Lettere*, vol. I, p. 113, brev till Michelangelo den 20 januari 1538. (Brev LXX).

¹⁹ *Lettere*, vol. I, p. 64: »io, che con la lode e con l'infamia ho espedito la maggior somma dei meriti e dei demeriti altrui...» (Till Michelangelo 16 september 1537). (Brev XXXVIII).

²⁰ *Lettere*, vol. II, p. 16. (Michelangelo, april 1544). (Brev CLXIX).

²¹ *Lettere*, vol. II, p. 62 f. (Michelangelo, april 1545). (Brev CCXXI).

bör man kanske ta med i beräkningen dels att han som professionell skribent drev en sorts korrespondensinstitut i hovtjänst och ansåg sig ha rätt till vedergällning för sina insatser som reklamman, dels att kontakten mellan honom och Michelangelo uppenbarligen ombesörjdes av mellanhänder, vänner till endera eller båda, vilka sökte förhindra att mästaren blev utsatt för Aretinos vrede. Löften som aldrig lämnat Michelangelo kan på så sätt lätt ha nått Aretino.

I diatribbrevets direkt till Michelangelo riktade version finns ett postskriptum i vilket man utöver vad som redan citerats finner följande rader:

»När jag nu lättat något på min förtrytelse över den kall-sinnighet varmed Ni mött min beundran och låtit Er känna att Ni är *divino* så är jag inte *d'acqua*: riv nu sönder detta brev och besluta Er, ty jag är en sådan man som kungar och kejsare brukar ge svar.»²²

Hur diatribbrevet i verkligheten fungerat är inte helt klart. Kanske avsändes det aldrig direkt till Michelangelo — så menar bl. a. Erica Tietze-Conrat.²³ Men det kunde ändå fungera som påtryckningsmedel och det avsändes två år senare i en lätt förändrad form samt utan det diskrediterande postskriptet till Alessandro Corvino som kände dem båda.

Samtidigt fortsätter breven till Michelangelo att med försiktigare, aktningsfulla formuleringar beröra verket, och i april 1546, alltså endast några månader efter dateringen på diatribbrevet, skriver han följande visserligen något kärva rader till mästaren:

»Herr Michelangelo, Messor Antonio Anselmi som i sanning är er tillgivne lovprisare och mig en kär vän kommer inte bara att göra Er mina reverenser . . . utan också t. o. m. förklara min efterhängsenhet som jag visar genom att uttrycka min intensiva längtan efter någon av de teckningar som Ni skänkt så frikostigt till elden men inte till mig. Jag önskar Er god hälsa.»²⁴

²² Se not 4.

²³ Se not 3.

²⁴ Lettere, vol. II, p. 162. (Brev CCCXLV).

Men i september 1549 tycks Aretino definitivt ha gett upp hoppet att genom lämpor komma över det eftertraktade, han skriver till Antoni Anselmi, medlaren:

»Käre Anselmo, om till äventyrs Michelangelo ger mig teckningarna så må han gå i Guds frid, men vägrar han mig dem, måtte han då dra åt helvetet.»²⁵

Även om man inte godtar dateringen november 1545 för diatribbrevet, måste man dock på grundval av brevutdragen konstatera en förändring i Aretinos attityd under tiden april 1545—september 1549. Samtidigt bjuder breven en tredje, i sig tillräcklig förklaringsgrund för Aretinos omvärdering: besvikelsen att inte ha uppnått den eftertraktade gåvan.

Det rör sig här om ett spel på flera plan. Tre skäl av materiell art: förvärvsbegär, egenkärlek och chauvinism svarar väl mot den bild av Aretino som här är den allmänna och väl inte alldeles felaktiga. Men lika litet som en skribent på 1500-talet kunde på egen hand uppfinna rituella argument mot ett konstverk, lika litet kunde han på egen hand genomföra en omvärdering av en konstnärlig insats som Michelangelos. Visserligen var 1545 ännu endast ett fåtal konstteoretiska traktat skrivna, men det fanns ändå ett tämligen fast regelsystem utvecklat på grundval av Leon Battista Albertis målartraktat, Leonardo da Vincis skrifter vilka cirkulerade i avskrifter liksom hans egna brev, samt inte minst Michelangelos auktoritativa uttalanden. I diatribbrevet finns heller ingen uttalad ansats till *konstnärlig* omvärdering, endast ett dolt hot som ligger i den utmanande formuleringen om »Rafaels berömda grace i kompositionens tjusande skönhet» vilket antydde att de högsta lovorden utdelades med hänvisning till Rafael, Michelangelos forne medtävlare om första platsen bland tidens konstnärer.

Det fanns tre vägar till konstverket för tidens människor. Man tillämpade allmänt mimesis-teorin, vilken uttryckts av Dolce i hans dialog som ovan citerats: bilden företräder en tänkt verklighet, dess illusionsverkan är en avgörande kvalitet, allt som bryter illusionen av att det man ser är möjligt, kan vara verkligt, är brist hos konst-

²⁵ Lettere, vol. II, p. 300. (Brev DXXIII).

verket. I mimesis-föreställningen ligger också ett krav på variation, rikedom i bilden: att upprepa samma gestalt, rörelse, gruppering är konstlat, otrovärdigt. Aretino använder argumentet mot tidens manieristiska konst.²⁶

Från och med Leon Battista Alberti arbetas med allt större detaljrikedom en klassisk konstteori som i enskildheter debatteras och får alternativa utformningar, men som till sin kärna är enhetlig. Den lägger till mimesisteorin kravet på idealisering, som Dolce låter Aretino framföra:

»Konstnären måste eftersträva inte bara att efterlikna naturen, utan också delvis överträffa den. Delvis, säger jag, ty i övrigt är det ett under om han lyckas ens tillnärmelsevis efterlikna den. Innebörden i min sats är den, att man med konstens hjälp i en enda kropp kan samla all skönhets fullkomning, vilken annars i naturen brukar vara fördelad på tusende individer. Ty det finns inte en enda människogestalt som är så fulländat skön att den i sig förenar all skönhet.»²⁷

Till sin hjälp för att uppnå sammansmältningen av idealskönhets utspridda fragment hade konstnären en konstnärlig kultur, som bistod med lämpliga bildidéer och kompositioner, som gav anvisningar om teckning och modellering, rumsbildning och färg. För allt detta formulerades regler vilka tillsammans bildade den gällande konstteorin. I denna ingick mimesisteorin, som gav de allmänna direktiven.

Den tredje vägen till konstverket gick utanför detta regelväsende, den gick över upplevelsen av uttrycksfull form och personlig meddelelse i konstverket. Det finns få vittnesmål om tidens subjektiva konstupplevelser och ännu mindre om upplevelsen av »meningsfull form» från cinquecento eller tidigare, desto värdefullare är de få som kan påträffas. De stöds av slutsatser som studiet av formuppbyggnaden i betydande konstverk från tiden ger.²⁸

²⁶ Medan Aretinos ställning till manierismen främst framgår av urvalet av de konstnärer han skänker sitt gillande, förs kritiken fram direkt i Dolces dialog, op. cit. sid. 85.

²⁷ Dolce, op. cit. p. 51.

²⁸ En autonom formuppbyggnad förekommer enligt min mening i senmedeltidens och renässansens muralmåleri i Italien (se *Levels of Unreality*, Uppsala 1963).

Pietro Aretino beträdde som konstbedömare alla tre vägarna, vilket dels sammanhänge med hans behov att skifta synvinkel för olika uppgifter, dels med den obundenhet som han själv gjorde anspråk på i kontrast till de av regler fixerade »pedanterna».

Vanligast är omdömen som sammanhänger med mimesisteorin, de har också den största vulgära slagkraften. Men hans kännarskap uttrycker sig främst i andra aspekter. I ett brev till litteratören Bernardino Daniello i december 1536 skriver han à propos en bok av denne:

Och det som mest höll mig fånglad i Edert verk var att i dess skildring möta den bedömning, och Michelangelo ville att man skulle återfinna i hans målningar i Kapellet i Rom. Han, som vet värdet av sin egen stil, avviker från de andra och gör gestalterna i övernaturlig storlek för att efterbildarna skall ha mera utbyte av att studera hans djupa teckningskonst som himlen och hans egen möda givit dem . . . för att ögonen skulle förlora sig i detta underverk när de lyftas mot höjden . . .²⁹

Här är det teckningens betydelse som framhäves. Visserligen användes ordet *disegno*, som egentligen står för all formbildning utom färgens, men i Michelangelos konst låter sig ordet närmast översättas med teckning. Nästan samtidigt med brevet till Daniello — vilket vittnar om i hur hög grad Aretino var sysselsatt med tankarna på vad Michelangelos nya verk *kunde* bli — tillkommer det brev till mästaren där han föreslår bildprogram. Dess inledning är betydelsefull, därför att den är ett vördnadsfullt närmande som också skall övertyga om hans kompetens att medarbeta:

Liksom det, vördnadsvärde man, är en skamlig sak och en synd för själen att glömma Gud, så vittnar det också om förakt för visdom och brist på omdöme att inte för Er känna en vördnad som Ni så högligen förtjänar, då himmelen har behagat slösa på Er all sin ynnest och alla sina gåvor. Det är på denna grund som en ny och fullkomlig natur, ehuru dold, andas under Edra händer (*ne le man vostre vive occulta l'idea d'una nuova natura*) och konturlinjernas svåra konst (höjdpunkten av måleriets förfinade medel) är så lätt för Er som

²⁹ Lettere, vol. I, p. 35 f. (Brev XVII).

i kroppskonturerna når konstens mål (onde la difficultà de le linee estreme /somma scienza ne la sottilità de la pittura/ vi è si facile che conchiudete ne l'estremità dei corpi il fine de l'arte) något som konstnärerna själva erkänner vara omöjligt att föra till fulländning, eftersom konturen som Ni vet måste omskriva sitt eget föremål (perchiochè l'estremo /come sapete/ dee circondare se medesimo) och sedan finslipas så att den framhäver också det som den inte visar (nel monstrare ciò che non monstra), och som Ni kan erbjuda det som endast gestalterna i Sixtinska kapellet kan ge åt den som bättre förstår att bedöma konst än genom att bara beskärma sig.³⁰

Stycket innehåller två väsentliga konstteoretiska formler, som båda visar sig hämtade från annat håll. Den ena har påpekats av Fritz Saxl, som dock inte noterat sambandet mellan de citerade orden om »en ny och fullkomlig natur, ehuru dold» som »andas under Edra händer», och Michelangelos av neoplaonism präglade sonettdiktning med skildringar av den konstnärliga skapelseakten. Det fanns vid denna tiden en skisserad, men ej tryckt sonett:

Inte ens den störste konstnär/ har en bildidé
Som inte marmorn själv omsluter/
Till att förlösa denna allenast kommer/
Handen som lyder förnuftet³¹

Bildens preexistens gör konstnären till ett medium för gudomliga avsikter; han lyfter av slöjan från den fulländade skönheten som slumrar i marmorblocket, hans godtycke eller inspiration skapar den inte. Aretino kan tryggt ansluta sig till denna korrespondenslära, då neoplatonismen ännu inte på allvar var föremål för angrepp i den

³⁰ Lettere, vol. I, p. 64 ff. (Jfr not 19). (Brev XXXVIII).

³¹ »Non ha l'ottimo artista alcun' concetto / Ch'un marmo solo in sè non circoscrive / Col suo sovrerchio, e solo a quello arriva / La man' che obbedisce all'intelletto. // Il mal ch'io fuggio, e'ì ben ch'io me prometto / In te, donna leggiadra, altera e diva / Talsi nasconde, e perch'io più non viva / Contraria ho l'aria al desiato effetto. // Amor dunque non ha, nè tua beltate, / O fortuna, o durezza, o gran disdegno, / Del mio mal colpa, o mio destino e sorte. // Se dentro del tuo cor è pietate / Porti in un tempo, e che'l mio basso ingegno / Non sappia ardendo trarne che Morte.» Michelangelo Buonarroti, Rime e lettere. Florens 1860, p. 209.

begynnande motreformationens idékamp. Så mycket mera påtagligt är det då att Aretino efter diatribbrevet, i sin komedi »Il Filosofo» 1546 angriper och gycklar med neoplatonska tankegångar.³²

Den andra formuleringen talar om teckningskonsten som någonting separat, en konst som är höjdpunkten, vars fulländning man når endast av gudomlig nåd. De som förstår sig på att bedöma konst inser detta, framgår det, och upplever någonting annat än den gapande hopen i linjernas organisation.

Stället är i övrigt inte lättolkat. Man kunde tänka sig att Aretino med orden om att linjen visar det som den inte visar hade avsett linjens abstrakta verkan, dess samverkan med de fält som ligger mellan gestalterna. En passage hos Vasari antyder att en sådan formalistisk syn i ett brev från en kännare till en mästare inte är alldeles otänkbar. Vasari skriver i sitt måleritraktat som inleder Vite: »En målning är en plan yta täckt med färgfält som utbredds över pannån, duken eller muren för att pryda konturerna».³³ Emellertid finns det ett ställe hos Plinius den äldre i *Naturalis historia*, där samma tankegång uttrycks sålunda: »den högsta förfining som kan nås i måleri finner man i konturen, som kan tyckas vika sig bakåt och omsluta föremål så att man får visshet om det som ligger bakom, så att även det som inte syns blir tydligt uppfattbart.»³⁴ Tolkningen av stället är Gombrichs, den torde också ge den definitiva tolkningen av Aretinos fras.

Hos Dolce finner man inte denna subtila formulering, och inte heller denna värdering. Om teckningen heter det i stället där:

Aretino: Teckningen är, som jag redan anmärkt, den form som målaren ger det föremål han avbildar, närmare bestämt den form som han skapar med på olika sätt dragna linjer vilka bildar gestalten.³⁵

Det är således en på klassiska auktorer grundad diskussion om teckningens ställning i den konstnärliga arsenalen som avspeglar sig i

³² Se Erwin Panofsky, *Studies in Iconology*, p. 148, not.

³³ Se Vasari, *Della Pittura*, utg. S. Maclehouse, *Vasari on Technique*. London 1907, p. 208.

³⁴ Plinius den äldre, *Naturalis historia*, XXX, 67. Se E. H. Gombrich, *Meditations on a Hobby Horse*. London 1963, p. 164, not. Här berörs endast ställets tillämplighet på antik konstteori.

³⁵ Dolce, *op. cit.* p. 50.

citaten. Dolces dialog är inte bara språkrör för Aretinos konstsyn, den är också ganska representativ för förskjutningen i hela debatten. Michelangelo angrips här för sin ensidighet, han utför ju om och om igen samma gestalt utan att variera.³⁶ Och vid en jämförelse mellan Rafael och Michelangelo kommer han till följande slutsats:

Aretino: Om vi alltså undersöker alla moment i konstverket, så finner vi, att Michelangelo endast var eminent i ett av dem, nämligen teckningen. Rafael däremot behärskade dem alla, eller åtminstone de flesta...³⁷

Uttalandet var auktoritativt. Under barockens slutskede i Frankrike återkommer samma bedömning hos Roger de Piles, som i sin »Balance des peintres» tilldelar Michelangelo lågt betyg i färg och expression, tämligen lågt i komposition, samt högt betyg i teckning — medan Rafael får ännu en poäng högre betyg i teckning och i övrigt är ojämförligt överlägsen.³⁸

Som själva brevväxlingen visar är utvecklingen mot den för Michelangelo ogynnsammare bedömningen underbyggd hos Aretino innan den får sin konsekventa formulering hos Dolce. Föreställningen om teckningen som konstens höjdpunkt kompletteras hela tiden av mimesisteorin som ställer kravet på en viss allsidighet. Framdeles skall à propos Aretinos bedömning av Tizian visas, hur detta behåller sin aktualitet och framstår som Aretinos vanligaste krav både före och efter det aktuella brevet till Michelangelo. En anledning till att han dessutom synes ha tagit bestämt parti mot den uttrycksfulla ensidighet som var Michelangelos alternativ till scenisk åskådlighet kan man finna i manierismens utveckling som på minst två punkter ledde till brott mot de klassiska idealen. Dels visade sig tendensen att briljera med svårfångade ställningar, förkortningar i perspektiv av kroppar m. m. göra sig gällande på naturlighetens bekostnad, dels framträdde tendensen att ideligen upprepa samma gestalt eller ställ-

³⁶ Dolce, op. cit., p. 72, 81.

³⁷ Dolce, op. cit. p. 72.

³⁸ Se Roger de Piles, Cours de peinture par principes, avec une balance des peintres, 1708:

	komposition	teckning	färg	uttryck
Michelangelo	8	17	4	8
Rafael	17	18	12	18
Tizian	12	15	18	6

ning i en och samma komposition — med samma illusionsbrott till följd — som ett särskiljande stildrag. Det är under 1540-talet som ordet »maniera» från vilket »manierism» härledes blir ett nyckelord i konstdebatten, använt huvudsakligen med positiv innebörd av Vasari. Av Dolce brukas det med en annan innebörd, han låter Aretino polemisera:

Aretino: Rafael förstod också när han ville att på ett fulländat sätt framställa gestalter i förkortning ... Medan sålunda Michelangelo i alla sina verk ständigt strävade efter det svåra, strävade Rafael alltid efter lättheten.

... Det behövs väl knappast att jag framhäver för Er vilken märkvärdig mångsidighet han lade i dagen i alla sina verk, så att ingen gestalt i hans bilder är den andre lik i hållning och uttryck — — man fann inte skuggan av det som våra moderna målare kallar *maner* rätt och slätt, vilket är en dålig vana att nästan alltid framställa gestalter och ansiktsuttryck nästan likadana ... (ordningsföljden i citatet är omkastad).³⁹

Det är utmärkande för 1540-talets värderingsdebatt att Rafael och Michelangelo ständigt prövas mot varandra. Den tredje grundläggande högrenässansmästaren, Leonardo da Vinci, spelade givetvis med sina visserligen opublicerade konstteoretiska skrifter en betydande roll, men han synes inte ha haft full aktualitet med sina formella ställningstaganden. Beträffande frågan om användandet av svåra förkortningar och ovanliga ställningar i bildkompositioner hade han ett annat utgångsläge, för honom var det angeläget att rekommendera vägar till en större rikedom och variation än den som rådde vid slutet av 1400-talet och 1500-talets första år. Beträffande värderingen av linjen såg han fullständigt rationellt på problemet, ut ur den trovärdiga formbildningens synpunkt, och kom då inte i den konflikt som Michelangelos konst sedan vållade:

Vilket är mest betydelsefullt i målningen, dess skuggor eller dess linjer? Skuggorna i målningen är resultatet av vida mera studium och reflexion än dess linjer.⁴⁰

³⁹ Dolce, op. cit. p. 85.

⁴⁰ Leonardo da Vinci, Buch der Malerei, III, p. 413. Quellenschriften für Kunstgeschichte (utg. R. Eitelberg v. Edelberg), Wien 1882.

I tidiga uttalanden visade Aretino en ringaktning för färgen som uttrycksmedel. Samma år som det långa brevet till Michelangelo som ovan analyserats tillkom, skrev han till Niccolò Franco (i senare upplagan av hans brev adresserades det karaktäristiskt nog till Lodovico Dolce):

Vilken heder har man av vackra färger, om de förbrukas för att måla yvigt utan teckning? Det är genom Michelangelos penseldrag som de får sin glans.⁴¹

Men den som tog denna ställning var Tizians nära vän, och i Venedig växte dennes rykte stadigt under decenniet före sekelmitten. Aretino ensam kunde inte bära honom och det som han företrädde fram till en ledande ställning, han synes i det avseendet snarare ha följt konjunkturerna. Den konstteoretiska debatten berikades med en rad venetianska traktat, 1548 utgav Paolo Pino sin *Dialogo della pittura* vilken knappast i samma mån som Dolces dialog är präglad av Aretinos auktoritet utan bygger vidare på den grund som lagts av Alberti och Leonardo och senast utnyttjats av venetianaren Anton Francesco Doni — känd bl. a. för ett angrepp på Aretino som religiös författare.⁴²

I Pinos dialog införes för första gången tre fasta kategorier i vilken den konstnärliga skapelsen uppdelas, *disegno*, *inventione* och *colorire* (sic). I och för sig är detta inte märkligt, Pino endast systematiserar vad som ligger redan i Albertis traktat. Men genom att genomföra kategoriindelningen och framställa kravet på lika hänsyn till var och en av dessa gjorde Pino dock — möjligen bara som redaktör — en bestående insats för den fortsatta konstdebatten och för akademismens grundläggande. *Disegno* skall här inte läsas som teckning, utan som formbildning i vidare utsträckning, innefattande även bedömningen av motivets möjligheter, »il buon gusto». *Colorire* innebar både färgsättning och ljusföring. *Inventione* innefattade främst

⁴¹ Lettere, vol. I, p. 57. (Brev XXXII).

⁴² Paolo Pino, *Dialogo di pittura* ... nuovamente dato in luce. Venedig 1548. Kommenterad uppl. (ed. R. och A. Pallucchini), Venedig 1946. — Anton Francesco Doni, *Disegni* ... partito in più ragionamenti. Venedig 1549. Donis angrepp mot Aretinos religiösa författarskap, se G. Weise, *Manieristische und frühbarocke Elemente in den religiösen Schriften des Pietro Aretino*. Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance, XIX. Genève 1957, p. 170 ff.

den intellektuella akt som motivskapandet kräver men även till en del kompositionen. Att man här får en oklar gräns till disegno är tydligt, och senare korrigerades detta genom att komposition blev en kategori för sig.

Jämvikten blir nu en väsentlighet. »Jämvikten är teckningens huvudregel» får Aretino yttra hos Dolce, och detta gäller också för relationen mellan kategorierna. Idealet blir balans, inte dominans. I denna situation får det en avgörande betydelse att färgen blivit en separat kategori, inte en funktion av formbildningen. Medan Michelangelo allmänt erkänns som teckningens mästare, Rafael som mästare i behagfull och omväxlande invention, så var platsen som huvudmästare i färgkonst inte besatt. Pino lancerar då idealformuleringen »Michelangelos teckning och Tizians färg».⁴³ Av stormästarna var endast dessa två i livet, konkurrensen mellan dem ersätts här av balans: men den fulländade konstnären kunde endast framträda med en syntes av deras insatser. Det praktiska händelseförloppet ledde till, att den tydligaste realiseringen av detta ideal blev Tintoretto's senmanieristiska konst, vilket är en ödets lek: traktatförfattarna kring sekelmitten syns, med undantag för Vasari, snarast varit ute i polemiska avsikter mot manierismen.

I den situationen fungerar den bortgångne Aretino genom Dolce för att accentuera skillnaden mellan Michelangelo och Tizian till den senares förmån: Michelangelo är ingen färgkonstnär, och han syndar mot »giudizio» (boun gusto) genom att överdriva den mänskliga kroppens former och detaljer och genom att upprepa sig. De gamle framställde liksom Rafael sina gestalter mjukt och med föga markerade kroppsformer.⁴⁴

Inom kategorien disegno är Rafael framträdande i formbildningen om ock inte överlägsen Michelangelo, honom överlägsen i smak och arrangemang. I kategorien inventione är han överlägsen, och i kategorien colorire är han också överlägsen: en ren addition visar enligt Dolce-Aretino att Rafael av dessa två är den större mästaren.

⁴³ Pinos dialog lyder här:

Laoro: Bronzino è un perito maestro ... ma a me sodisfa più Titiano, e se Titiano e Michielangelo fussero un corpo solo, over al disegno di Michielangelo agguinto il colore di Titiano, se gli potrebbe dir lo dio della pittura, si come parimenti sono ancho dei propri, e chi tiene altra openione à heretico fetidissimo.»

⁴⁴ Dolce, op. cit. p. 99.

Aretino: Horatius skulle få roligt om han hörde att Ni vill att människorna bara skall ha ögon för att betrakta Michelangelos bilder, och detta trots att himmelen som jag sagt Er skänkt oss målare som inte bara är jämbördiga med honom, utan också överglänser honom.

Fabrini: Och var skulle Ni finna . . . en annan Michelangelo?

Aretino: . . . Redan Tizian ensam räcker till för att bevisa detta, som jag redan har antytt.⁴⁵

Rafael var borta. Tizian var kvar i livet. Hans verk saknade Michelangelos ensidighet, och det bars dessutom upp av mästerskap i behandlingen av färgen.

Dolces dialog är inte ett stenografiskt referat av samtal mellan Aretino och Fabrini, Aretino hade inte hunnit ta del av den eller om han så gjort inte godkänt den, eftersom boken trots att den utkom strax efter Aretinos död inte bär någon dikt eller introducerande rad av hans hand. För att pröva i vilken grad hans ställningstaganden stämmer överens med Dolces anföringar måste man pröva inte bara hans negativa relationer till Michelangelo, utan också hans positiva relationer till Tizian.

Vänskapen mellan Aretino och Tizian tycks datera sig till tiden omedelbart efter den förres ankomst till Venedig 1527. Redan samma år signerade Tizian sitt första porträtt av Aretino.⁴⁶ Under de följande åren verkade Aretino troget för att utbreda Tizians rykte och skaffa honom beställningar, men ganska länge utan att för vännens räkning göra anspråk på en verklig förstarangplats. Medan Michelangelo omtalas som »il divino» — vilket ju gav upphov till den lilla ordlek som citerades ur diatribbrevet — når Tizian under bekantskapens första femton år endast epitetet »il mirabile». Fler-talet av de brev där Tizians verk omnämnes har karaktären av rekommendationer, intill dess kamraten på 1540-talet syns ha nått övertygande storhet i Aretinos ögon. Till en greve Stampa skriver Aretino 1531 och beskriver en målning av Johannes döparen som barn, och han berättar där om vilken friskhet och verklighetsnärhet Tizian uppnått — här förekommer den osannfärdiga men vanliga

⁴⁵ Dolce, op. cit. p. 12.

⁴⁶ Se W. Suida, op. cit. (se not 1).

uppgiften i mimesisestetikens anda: »Och lammet, som han håller i famnen, har fått en tacka att bräka, så naturlig är målningen.»⁴⁷

Men det var inte bara tackor som kunde leva sig in i Tizians verk. En känd, men sedan förlorad målning som visade det i Venedig populära helgonet S. Petrus martyren duka under för förföljande knektar i en skog, blev föremål för Aretinos värtaliga utläggning i flera brev. Här trycker han starkt på bilden som representation av tänkt verklighet, han rekommenderar åskådaren att sluta ögonen och koppla av reflexionen för att av fantasin låta sig föras vidare genom den medryckande föreställning som konstnären förberett med sin dramatiska skildring av ett moment.⁴⁸ Samma år, 1537, skriver han en skildring av Tizians framställning av bebådelsen som är hållet i en radikalt annan ton. Här finns en dramatisk skildring, men den endast tangeras, medan Aretino inlåter sig på en inträngande skildring av bilden som föreliggande nu.

Men vad skall man säga om denne Gabriel, den gudomlige budbäraren? Hans gestalt låter sitt ljus flöda över alla föremål och lysa över detta rum med en ny glans. Han böjer sig med en sådan mjukhet, att man inte utan ansträngning kan se att han står inför Jungfrun. Han har himmelskt majestät i anletsdragen, hans kinder har en vibrerande mjukhet, de tycks målade med mjölk och blod, vilket Er färg så naturligt uttrycker. Han vrider med vörndnad sitt huvud bort, och respekten får honom att sänka blicken, hans hår tycks ständigt motsätta sig en absolut ordning, det faller i små glänsande lockar. De fina kläderna i gult kläde är enkelt draperade och sveper in den nakna kroppen utan att dölja någonting av dess form, och bältet som omsluter den tycks leka med vinden . . .⁴⁹

Ljuset är här inte bara ett medel att modellera formerna i bilden och skapa trovärdigt rum, det framställs som ett eget element, vilket är i enlighet med motivet, men också med Tizians koloristiska särart. Tizians förmåga att framställa den nakna kroppens form genom draperingarna — den motsatta vägen mot Michelangelos, som ju var

⁴⁷ Lettere, vol. I, p. 19. (Brev V).

⁴⁸ Lettere, vol. I, p. 73. (Brev XLIV).

⁴⁹ Lettere, vol. I, p. 78 f. Brev till Tizian 9 november 1537. (Brev XLVIII).

den fullständiga nakenhetens — väcker Aretinos beundran; det är en konst som Leonardo särskilt rekommenderar i sin målarbok. När Dolce låter Aretino tala om draperingar, ett viktigt kapitel i tidens praktiskt inriktade konstteori, nämner han märkligt nog ingenting om denna väsentliga subtilitet.⁵⁰

Dolce låter Aretino framhäva som särskilt märkvärdigt, att Tizian nådde så pass långt som målare innan han fick tillfälle att studera den romerska konsten och antiken i Rom.⁵¹ Han gjorde upprepade ansträngningar för att förmå vännen att göra den enligt hans mening nödvändiga resan till Rom, bl. a. i ett brev 1539, men först sommaren 1545 begav sig Tizian verkligen dit.

Aretinos inflytande över Tizian var både praktiskt — i det han anvisade honom uppgifter och beställare — och konstnärligt-litterärt, i det att han bl. a. påverkade Tizians motivutformningar, något som främst Fritz Saxl utrett.⁵² Men också i motsatta riktningen gick en påverkan, något som blivit uppmärksammat framför allt i samband med det kända brev som Aretino våren 1544 skrev till Tizian — »den berömda skildringen av staden (Venedig) vilken kan kallas en medveten anpassning till konstnärens synsätt», skriver Erica Tietze-Conrat om det.⁵³ Här kommer han verkligen målarens sätt att se närmare än i någon annan skrift:

Herre och kamrat, medan jag mot min vana har dinerat ensam, eller rättare sagt i sällskap med denna ledsamma tredjedagsfrossa som hindrar mig från att njuta av några rätter, reste jag mig från bordet, mätt av samma missmod med vilket jag gick till bords. Och så hängav jag mig åt att beundra det härliga skådespelet utanför huset, med armbåge och bröst stödda mot balustraden. Jag såg dessa tallösa båtar, fyllda med främlingar och venetianare, uppfriskande inte bara åskådarna, men själva Canal Grande som i sin tur gav liv åt dem som färdades på den. Och så snart det var slut på det lilla skådespel som två gondoler bjöd på när de drabbade samman under barcarollsång, hade jag stort nöje av att titta på folk-

⁵⁰ Dolce om draperade gestalter, se op. cit. p. 63 f.

⁵¹ Dolce, op. cit. p. 100.

⁵² Se Saxl, op. cit. (se not 1).

⁵³ Tietze-Conrat, Titian as a Letter Writer (se not 1), p. 119.

massan som samlats på Rialtobron, på Camerlingkajen, vid Pescaria och vid färjan till S. Sofia och Casa da Mosto för att titta på. Och sedan, när alla dessa människor ännu var i rörelse och började skingras under glada bifallsyttringar, så stod jag där likt en man som vredgas på sig själv och inte vet var han skall fästa sinnet och vart han skall rikta sina tankar. Då vände jag ögonen mot himmelen, som aldrig sedan Gud skapade den varit så rikt smyckad med vackert måleri i ljus och skuggor. Ty luften var just sådan som Edra avundsmän skulle vilja vara i stånd att skildra den, trots att de inte kan nå upp till Eder nivå. Beundra den nu i min beskrivning: Först var det byggnaderna som verkade som de vore gjorda av ett främmande material trots att de i verkligheten var av sten. Och så, lägg märke till denna atmosfär som på sina håll är klar och levande, på andra håll disig och stilla. Betrakta så de sammansatta molnformationerna och den förtätade fuktigheten, som gav mig ett sådant nöje. Dessa moln höll höll sig nära byggnadernas tak, till hälften i förgrunden, till hälften i mellanplanet. Ty bakgrunden var dold i ett dis som drog över i gråsvart. Jag blev förundrad över de skiftande färgerna som lockades fram. De närmaste flammade som solflammar, de som var längst bort rodnade i mönjerött, bara en smula mindre glödande. O vilka vackra penseldrag naturens pensel drog genom luften därborta, och skilde atmosfären från palatsen, precis som Tizian gör i de landskap han formar. På sina håll framträdde en blågrön ton, på andra håll en grönbå, i sanning var det en komposition av naturen själv, en mästarnas mästare. Atmosfären blandades med ljus och dunkel . . .⁵⁴

Här finns ingenting av 1530-talets stereotypa färgbeskrivningar, Aretino har inte bara lärt sig att med ord fånga in den venetianska stadsbilden i solnedgången, utan också att uttrycka Tizians färgkänsla som en individuell egenskap, vilken inte kan förvandlas till bärare av en akademisk målarregel. Ljus och färg har fått en betydelse som inte är omedelbart knuten till motivet, och därmed var han i realiteten rustad att följa Tizian som en verkligt förtrogen

⁵⁴ Lettere, vol. II, p. 16 ff. (brev CLXXIX), till Tizian maj 1544.

uttolkare och hävda hans anspråk på den främsta platsen i tidens måleri. Det senare skulle han också tendera att göra även om anspråken formuleras först hos Dolce och där med viss försiktighet. Det förra synes han knappast ha gjort i skrift, där aldrig så pass nyanserade färgbeskrivningar knyts till något bestämt konstverk som här till en personlig verklighetsupplevelse.

När Tizian på sommaren 1545, föregången av inte minst Aretinos rekommendationer men också av sitt rykte som tidens utan jämförelse främste porträttmålare, begav sig till Rom, hade han redan uppnått en mogen, monumental och storfigurig stil av självständig högrenässanskaraktär, och den kom inte att avsevärt modifieras av intryck av romersk konst från antik och samtid. Aretino följde nyfiket hans reaktioner, vilket framgår av brev från oktober 1545, där han bl. a. skriver:

Jag väntar på Er återkomst, varje timme tycks som en månad, jag längtar efter att få höra vad Ni anser om de antika marmorskulpturerna, och om hur högt Buonarroti höjer sig över dem eller står under dem . . . Men kom ihåg att inte förlora Er så fullständigt i kontemplerationen inför Yttersta domen i Sixtinska kapellet att Ni glömmer bort hur man bär sig åt för att komma hem utan blir borta från Sansovino och mig hela vintern.⁵⁵

Samma månad daterade han ett verkligt ampert brev till den medelmåttige men självmedvetne florentinske skulptören Baccio Bandinelli och uppmanade denne att visa sin tacksamhet för gamla tjänster genom att skicka fyra eller fem skisser. Brevet slutar:

Men otacksamheten är så ett med Eder natur, att det är en större dumhet att vänta sig en sådan småsak av Eder än det är av Eder att ha tanke på att våga den fantastiska djärvheten att vilja överglänsa Michelangelo.⁵⁶

Aretinos vördnad för Michelangelo framstår alltså orubbad vid denna tid. Tizian stannade verkligen vintern över i Rom. Han hade vid

⁵⁵ Lettere, vol. II, p. 106 f. (Brev CCLXIV).

⁵⁶ Lettere, vol. II, p. 130. (Brev CCLXI).

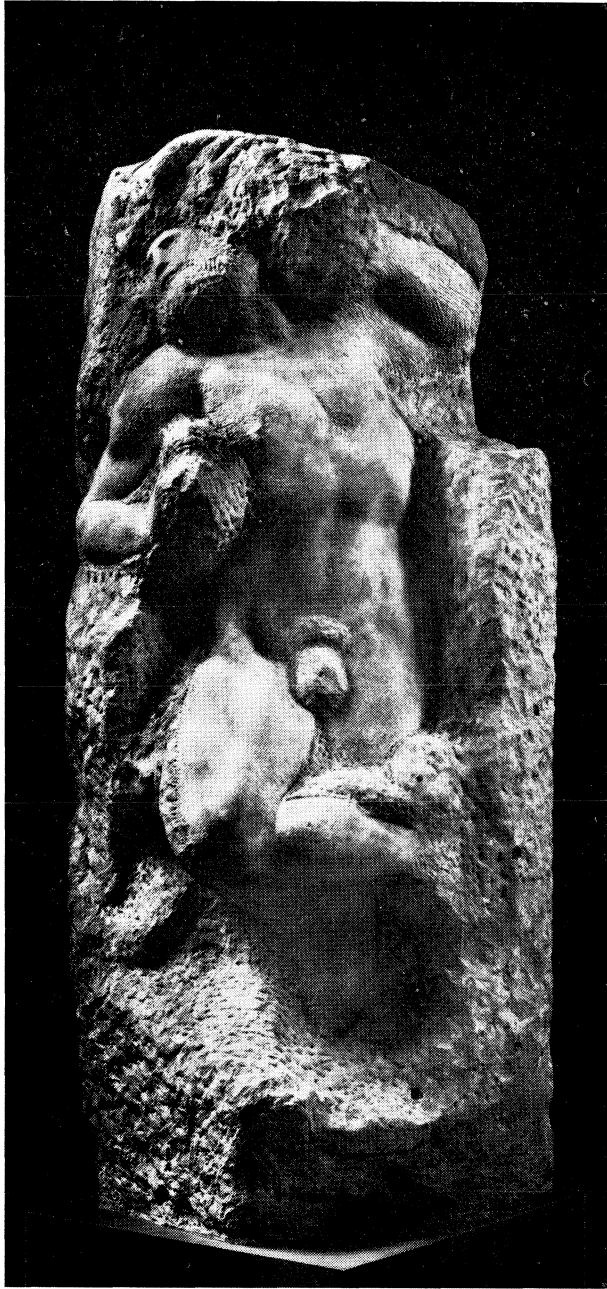

Fig. 2. Michelangelo: »Slav» (Den vaknande jätten). Marmor omkring 1519. Akademien, Florens.

Fig. 3. Tizian: Danaë och guldregnet. Omkring 1545. Museo di Capodimonte, Neapel.

ankomsten tilldelats en ateljé av Paul III i Vatikanens Belvedere, där han alltså var närmsta granne med tidens mest betydande samling antika skulpturer. Vasari, som då var i Rom, fick uppdraget att vara hans ciceron. I andra upplagan av *Vite* berättar Vasari själv om ett besök som han tillsammans med Michelangelo avlade i Tizians ateljé:

En dag när Michelangelo och Vasari gick och besökte honom i Belvederen, såg de en tavla som han just utfört. Den föreställde en naken kvinna, som på sitt knä höll Jupiter, förvandlad till ett guldregn. De berömde den mycket (som man ju gör när konstnären är närvarande). Men när de kommit ut började de resonera om Tizians sätt att måla, och Buonarroti, som i övrigt lovordade hans verk, sade: Tizians kolorit och manér tilltalade honom mycket; det var blott skada att man i Venedig inte från början lärde sig att teckna grundligt,

och att de venetianska mästarna inte bedrev sina studier på bättre sätt.⁵⁷

Michelangelo var när detta utgavs bortgången sedan några år, men Tizian var i livet och åtnjöt ett sådant renommé att Vasari knappast — utan speciella skäl — kunde tänkas söka sak med honom. Om Tizians ålderdomsverk yttrade han sig också mycket lovordande i Vite, men kritiken mot de venetianska mästarnas bristande respekt för teckningen återkommer t. ex. när han behandlar Giorgione, som tecknade upp sina motiv direkt i färgen till Vasaris indignation. Självfallet hade Michelangelo anledning att slå vakt kring teckningens primat, men att han också menade allvar med sina uppskattande omdömen framgår bl. a. av att han gav Francesco da Hollanda rådet när han var i Italien för studier 1538 att i Venedig först och främst ägna sig åt Tizians konst.⁵⁸

Det fanns en naturlig rivalitet mellan romersk konstnärlig tradition — vilken knappast var definitiv avskild från den florentinska — och venetiansk, och denna rivalitet åskådliggjordes genom motsättningen Tizian-Michelangelo som delvis kan reduceras till motsättningen dominerande koloristisk — dominerande linjemässig och formbetonande konst. Men därmed har man knappast anledning att ifrågasätta omdömenas uppriktighet: det är långt ifrån uteslutet att Tizians Danaë och guldregnet ur Michelangelos synpunkt hade en svaghet i formbildningen, en brist på anatomisk klarhet som inte var beroende av bristande linje- eller silhuettverkan, utan av strukturen i gestalten.

Tizian stannade i Rom intill sommaren 1546. Under mellantiden skulle enligt dateringen den första versionen av diatribbrevet till Michelangelo ha skrivits. Mot en sådan datering — eller åtminstone mot tanken att brevet då avsänts — talar hänsynen till Tizian, som var kvar i Rom där Michelangelos ställning var utan jämförelse betydande. Mot den talar också hans nyligen uttryckta beundran för Michelangelo och det faktum att han i brev till Paolo Crivello samma månad, november 1545, nämner Michelangelos namn i samband med teckningar efter Yttersta domen utan varje spår av missaktning.⁵⁹

⁵⁷ Giorgio Vasari, Berömda renässanskonstnärers liv. Stockholm 1926, p. 336.

⁵⁸ Francesco da Hollanda, tre samtal om måleriet. Efter H. Kock (utg.), Michelangelo. Briefe, Gedichte, Gespräche. Frankfurt 1957, p. 176.

⁵⁹ Lettere, vol. II, p. 116. (Brev CCLXXX).

För dateringen talar det faktum att Aretino vid just denna tid var ivrigt sysselsatt med att genom påtryckningar söka samla in gåvor från sina konstnärsbekanta, att flera av breven från tiden visar misshumör och inte minst att han samma månad daterar ett brev till Vasari med en barsk antydning att denne började glömma sin tacksamhetsskuld till honom.⁶⁰ Underlaget för en hypotes är dock alltför bräckligt, även om man frestas av tanken att Michelangelos yttrande om Tizians teckning, vilket med hänsyn till hans centrala ställning sannolikt rapporterades till både denne och Aretino, blivit en strids-signal.

Eftersom Aretino fortsatte att skriva direkt och via ombud till Michelangelo ännu någon tid är den troligaste hypotesen under alla förhållanden den, att brevet inte avgick till Michelangelo, vilket ju var Erica Tietze-Conrats åsikt.⁶¹ Först 1549 är den öppna brytningen klart dokumenterad genom brevet till Antonio Anselmi.

Mellan 1545 och 1549 sker alltså en omsvängning i Aretinos värdering av Michelangelo, även om han aldrig i autentiska skrifter egentligen ger klart besked huruvida han också omvärderar dennes rent konstnärliga egenskaper. I stället framstår Tizian i hans brev som alltmer betydande. Det är under detta skede som »Tiziano, compare mio» börjar tilltalas i breven med adresser som »Al Tiziano, gran' dipintore».⁶² Men under samma skede tillkommer Paolo Pinos traktat, som utges 1548 och där alltså för första gången den formulering lanceras som jämför färgen och teckningen, Tizian och Michelangelo: »Michelangelos teckning och Tizians färg».⁶³

Aretinos ståndpunktstaganden och hans meningsskridning visar inte någon påfallande redbarhet och intellektuell omutlighet, hans cynism är oförneklig. Men just därför att förutsättningarna för en fullständigt intresseburen värdering är så påfallande när det gäller honom, mot denna bakgrund av mänsklig ofullkomlighet, framträder de objektiva faktorerna i denna skridning av den faktiska värderingen desto tydligare.

⁶⁰ Lettere, vol. II, p. 117. (Brev CCLXXXI).

⁶¹ Se not 3.

⁶² Lettere, vol. II, p. 212 (brev CDXII). Al Tiziano Vecellio, Apelle; loc. cit. p. 214, (brev CDXIV): A Tiziano, gran' dipintore.

⁶³ Se not 43.

Michelangelo var under 1500-talets fyra första decennier utan tvekan den italienska konstens mest personliga och fängslande gestalt. Högrenässansen var en period av kodifiering i bild, men inte i samma utsträckning en konstteoretiskt verksam tid. Den praktiska insatsen bestämde kanon mer än några traktat. Manierismen riktade genom ett klart beroendeförhållande uppmärksamheten på sidor i Michelangelos konst som stod i motsatsförhållande till de klassiska idealen som återfanns i högklassisk antik konst vilken mer och mer kunde bestämmas till sitt väsende, och hos Rafael och dennes krets. I den begynnande konstteoretiska diskussionen framstår färgen ständigt som en sekundär egenskap hos konstverket, stundom endast som en sida i formbildningen.

I den akademism som växte fram mot sekelmitten var det omöjligt att på en gång hävda vikten av en total balans mellan konstverkets huvudegenskaper och att uppställa Michelangelo som idealkonstnär. Han behöll som personlighet och genom intensiteten och mäktigheten i sina verk ständigt en central plats, men denna hölls mer och mer isolerad i konstdebatten.

Vad man kan följa i Aretinos brev är dels de allmänna förutsättningarna för en värderingsskridning från en särvärdering av *disegno* som den ledande kategorien, och en markerat obetydlig uppskattning av färgen i och för sig själv, till en allt högre värdering av och förståelse för de rent koloristiska uttrycksmedlen; en skridning från tonvikt vid expressiviteten till krav på allsidighet och harmonisk balans i verket — och därtill en helt personligt motiverad, stigande irritation mot Michelangelo. Det har ständigt av forskningen tagits för givet att Lodovico Dolce i sin dialog avspeglade Aretinos åsikter i de repliker som han låter denne framföra. Motsatsen låter sig knappast bevisa, bl. a. därför att Dolce kan bygga på sena uttalanden som inte har motsvarighet i hans brev. Men den systematiska syn som där framläggs är ingående justerad med hänsyn till den föregående konstteoretiska debatten, i vilken Aretino deltagit endast med stundens repliker, även om han visat sig väl bevandrad framför allt i debattens antika underlag, i Plinius' och Vitruvius' skrifter. Under alla omständigheter kröner Dolce den utveckling som Aretinos praktiska ställningstaganden anger — och samtidigt lägger han ett av de viktigaste fundamenten för ett kommande skedes akademiska konstteori.

Också en hämningslös publicist som Aretino måste använda subjektivitet och osanning med försiktighet. En konstbedömare med anspråk på lärdom och ambition att leda opinion är bunden vid ett yttre skeende. För Aretino kom det ögonblick då han var tvungen att välja mellan att satsa sin fyndighet, sin intensitet och sin påverkningssapparat på den lagbundna konstens principer eller på föreställningen om det skapande geniets ständigt nyskapade lagar, vid en tidpunkt då valet var aktuellt för alla berörda.

Om tungan på vågskålen bestod i de kartonger som han aldrig fick av Michelangelo har vi verkligen ett ämne till betraktelse kring den smala gränzonen som skiljer obönhörlig lagbundenhet från historisk kapris.

LEWIS THEOBALD — EN BANBRYTARE
INOM SHAKESPEAREKRITIKEN

AV

CLAES SCHAAR

I dessa dagar står Shakespearejubileet för dörren, och man bereder sig att med festföreställningar, högtidstal och andra evenemang i författarens hemland och på andra håll celebrera 400-årsminnet av hans födelse. Liksom vid alla liknande tillfällen kommer festföremålet naturligt nog att framstå i all sin glans, och hans verk, sådant vi nu äger det i olika förträffliga upplagor, att belysas ur skiftande synpunkter. Däremot är det kanske mera tvivelaktigt om någon större uppmärksamhet kommer att ägnas det arbete, som i gångna tider lagts ner på att återställa Shakespeares verk i dess ursprungliga skick och befria det från alla de förvanskningar, som i hög grad vanställde de tidigaste trycken och de äldsta upplagorna. Detta restaureringsarbete, som givit oss den Shakespeare vi nu känner och beundrar, har det tagit åtskilliga generationer att åstadkomma — i själva verket kan det ännu långtifrån betraktas som avslutat — och det har till inte liten del utträttats av personer som distraherats av olika besvärligheter, inte minst motstånd från mäktiga samtida. I särskilt hög grad gäller detta om den man, Lewis Theobald, som med rätta betraktas som den vetenskapliga Shakespearekritikens grundläggare och vars liv och insatser, som nu ligger mer än 200 år tillbaka i tiden, det följaktligen kan vara lämpligt att något närmare granska inför det stundande jubileet. Även om namnet Theobald numera i regel nämns med respekt, framför allt efter amerikanerna Th. Lounsbury och John Foster Jones' Ehrenrettung,¹ är denna respekt ofta nog uppblandad med det beskyddande överseende som gärna visas de visserligen nyttiga, men i de flestas ögon inte särskilt underhållande arbetarna i vingården.

Theobalds tidigare levnad skiljer sig till sina yttre konturer inte mycket från många andra litteratörers i 1700-talets England. Advo-

¹ Lounsbury, *The First Editors of Shakespeare*, London, 1906; Jones, *Lewis Theobald*, New York, 1919. Min redogörelse för huvuddragen i Theobalds biografi och insatser är baserad på dessa grundläggande arbeten.

katson från en liten ort i Kent, född 1688, kom han 1709 till London, där han etablerade sig i faderns yrke. Sin juridiska praktik tycks han ha ägnat ett mycket förstrött intresse, upptagen som han för det mesta var med att översätta klassisk litteratur, framför allt grekisk. Han var också litterärt verksam på andra områden. Han utökade den under 1700-talet ganska yppiga floran av litterära tidskrifter i England genom att 1715 starta *The Censor*, ett blad kopierat efter Addisons *Spectator* och utkommande var tredje vecka. Givetvis var han också aktiv som poet. En lång dikt, *The Cave of Poverty*, enligt titelbladet skriven »in imitation of Shakespeare», utkom också 1715 och berömdes av flera kritiker. På en modern läsare gör den inget starkt intryck; dess huvudsakliga intresse ligger i det mycket påtagliga inflytande från Shakespeares diktion och vers som titeln antyder, en påverkan som röjer en ingående kännedom om Shakespeares olika stilmedel. — Theobald försökte sig också som skådespelsförfattare med växlande framgång.

På det hela taget gör hans verksamhet under dessa år ett intryck av splittring och ojämnhet, men så småningom ändrar den karaktär, och den något förströdde mångsysslarens energi börjar alltmer inriktas på ett enda stort, för att inte säga kolossalt företag, det som kom att bli hans livsverk och som gör att vi bör minnas honom i år. Att han vid sidan av sina många andra sysselsättningar som litteratör ganska tidigt hade ägnat sig åt Shakespeare framgår inte bara av hans *Cave of Poverty*. År 1719 uppfördes t. ex. på *Lincoln's Inn Fields* Shakespeares *Richard II* i bearbetning — eller rättare sagt omarbetning — av Theobald, men stycket tycks inte ha haft någon nämndvärd succé. När han började planera att kritiskt bearbeta Shakespeares skådespel är obekant, men tydligen var det framför allt två omständigheter som gav honom den avgörande impulsen: dels publiceringen av Alexander Popes Shakespearedition år 1725, dels den store klassiske filologen Bentleys betydande framgångar som textkritiker, vunna framför allt med den stora *Horatius*-editionen så tidigt som 1711. Jag skall i korthet beröra dessa två faktorer var för sig.

Popes edition var inte den första utgåvan av Shakespeares skådespel. 1709 hade Nicholas Rowe, själv en populär skådespelsförfattare, utgivit Shakespearedramerna. Som jag redan antytt var texten från början i ett bedrövligt skick, och i detta avseende ändrades inte

mycket under 1600-talet, då fyra foliotryck såg dagen. Rowe betonade vikten av att jämföra de olika trycken, inte bara dessa foliotryck utan också de äldre kvartotrycken, men i realiteten grundade han sin upplaga så gott som enbart på den fjärde folion av 1685.² Hans emendationer var godtyckliga, och hans verkliga förtjänst låg i att han indelade vissa dramer i akter och scener; han gav f. ö. också listor på personerna i skådespel där detta saknades. Popes vackert utstyrda upplaga innebar inget egentligt framsteg; liksom sin föregångare insåg han nödvändigheten av att jämföra de olika trycken, men i praktiken negligerade han detta arbete precis som Rowe hade gjort. Popes edition saknade inte förtjänster, men inför de verkliga svårigheterna i Shakespeares text stod han för det mesta maktlös trots all sin litterära smak: han saknade textkritisk skärpa och tillräckliga kunskaper i elisabetansk engelska, och hans beläsenhet i den relevanta litteraturen var begränsad. Han emenderade, men hans emendationer hade en benägenhet att förvandla Shakespeare till en klassicistiskt regelbunden och friserad 1700-talspoet; han förklarade, men hans förklaringar var inte sällan grovt felaktiga. Man har ofta undrat över att Pope överhuvudtaget åtog sig »the dull duty of an editor», som han själv uttryckte saken; sannolikt var det som Jones tror hans starka litterära ambitioner som spelade den avgörande rollen. Han hade några år tidigare inhöstat lovord med en översättning av Iliaden; nu ville han presentera Shakespeare för sin samtid, men utan att göra klart för sig skillnaden mellan dessa båda företag, översättningen och editionsarbetet. I alla händelser, att det var Popes utgåva som gav Theobald idén att göra om det textkritiska arbetet, och göra det bättre, framgår redan av titelbladet till hans 1726 utkomna Shakespeareavhandling, som bar den ganska utmanande inskriptionen: »Shakespeare Restored, or a Specimen of the many Errors, as well committed, as unamended, by Mr. Pope.» »Shakespeare Restored» ägnades huvudsakligen åt Hamlet, men innehöll också ett stort appendix med anmärkningar till trettio-två av Shakespeares övriga skådespel.

Det är när vi frågar vad som var nytt och bättre i detta arbete som vi får anledning att kort beröra Richard Bentleys insatser.³

² Jmfr. Halliday, *A Shakespeare Companion 1550—1950*, London 1952, p. 557.

³ Jones är den förste som klart demonstrerat Bentleys betydelse för Theobald (op. cit., pp. 31 ff., 61 ff.).

Bentleys Horatius hade byggt på en dubbel grundval som skulle visa sig outhärlig i allt filologiskt editionsarbete och som numerera sig självklar: för det första noggrann kollationering och sortering av allt tillgängligt handskriftsmaterial; för det andra säker känedom inte bara om den utgivne författarens språk- och stilvanor, utan också om den samtida och äldre litteratur som bildar bakgrunden till hans produktion, och överhuvudtaget om hela den period då han verkade. Från dessa utgångspunkter kunde Bentley tränga fram till textgestaltningen, hjälpt av ett överlägset skarpsinne som inte bara satte honom i stånd att avslöja skavankerna i texten utan också att bota dem genom val av rätta varianter och framför allt genom sin lysande emendationskonst, för vilken han med rätta, trots sin stora djärvhet, beundrades och beundras.

Det var alltså denna metod som Theobald gjorde till sin. Alla bevarade Shakespearetryck kollationerades, författarens språkbruk och vers undersöktes, samtida och äldre dramatik och annan litteratur genomgicks. Resultatet blev en Hamletkritik vars upphovsman gång efter annan kunde evident fastslå den ursprungliga ordalydelsen i texten och med slående paralleller från Shakespeare och andra stödja den. Det som var fördärvat emenderades, det som var svårbegripligt — men autentiskt — förklarades på ett lättfattligt och pedagogiskt sätt. Som Jones har visat,⁴ efterbildar Theobald ibland tydligt Bentleys framställningssätt i sina förklaringar. Det blev samtidigt ett arbete som ganska obarmhärtigt, enbart genom att demonstrera de rätta förhållandena, blottade bristerna i Popes Shakespeareedition och visade hur slarvigt och godtyckligt skalden hade förfarit.

Theobalds arbete hälsades på sakkunnigt håll som en bedrift. Den insiktsfullare delen av hans läsekrets insåg genast betydelsen av att en stor engelskspråkig författare nu skulle kunna utges med samma metodiska stringens som tidigare bara hade kommit de klassiska auktorerna till godo. Men hur upptog den mäktige Pope och kretsen kring honom den utmaning som Shakespeare Restored innebar? Alexander Pope har blivit föremål för åtskilliga värderingar och omvärderingar, men en sak har Popeforskarna varit ganska eniga om, nämligen att den berömde skalden ägde en ärelystnad långt ut-

⁴ Op. cit., pp. 72 ff.

över de vanliga måtten. Theobalds Skakespearebok träffade honom på en ytterst öm punkt. Sitt rykte hade han visserligen huvudsakligen skaffat sig som poet, men inte enbart som sådan, och här var det hans anseende som smakdomare och litteraturkonnässör som stod på spel. Att vidare hans fiender, som var rätt talrika, gladdes åt Theobalds arbete, och att denna glädje hade föga att göra med någon entusiasm för Shakespeare, säger sig självt. Det framgår av företalet till Shakespeare Restored att Theobald hade vissa onda aningar när det gällde Pope; han säger sig inte kunna bortse från möjligheten av ett angrepp från »the Wits», som han kallar Pope och hans anhängare. Men han tröstar sig i en passage som i sin underbara naivitet strålar med en särskild glans i Shakespearelitteraturen: »Jag tror knappast», skriver Theobald, »att jag behöver bekymra mig särskilt mycket för attacker från en storsint motståndare, och varje gång jag gjort något riktigt påpekande i min bok smickrar jag mig med, att Mr. Pope kommer att bli nöjd över att Shakespeare drar nytta därav.»⁵

Vare sig Theobald på detta sätt ville försöka ta tjuren vid hornen eller ej, så reagerade Pope, som man kunde vänta, helt annorlunda. Pope hade länge förberett en satir riktad mot ovänner och författarkonkurrenter, ivrigt uppmuntrad av sin vän Swift, vars sakkunskap när det gällde denna litteraturart ju mildt talat var fullt betryggande. Publiceringen av Shakespeare Restored satte full fart på förberedelserna. År 1728 utkom *The Dunciad*, *Dunciaden*, *Dumbommarnas* epos, där Theobald figurerade på en framträdande plats och där hans Shakespeare Restored flitigt och uppfinningsrikt avhånades. Den första utgåvan av *Dunciaden* var anonym, men att Pope var författaren var allmänt bekant. Theobald utmålades som en smaklös pedant, vars kunskaper i den äldre litteraturen förlöjligades — han excellerade, skrev Pope bl. a., i »such reading as was never read». Detta var sant nog, men det var just häri som kommentatorn Theobald hade sin styrka. I en kraftigt utökad upplaga av *Dunciaden* 1729 parodierades ytterligare Theobalds emendationer och förkla-

⁵ Jmfr. Lounsbury, op. cit., p. 191. Man kan möjligen i förstone tveka om, huruvida dessa rader är uttryck för en ovanligt helhjärtad naivitet eller är att fatta som diabolisk sarkasm; ett studium av Theobalds brevväxling (jmfr. Jones, op. cit., Appendix C, pp. 258 ff.) visar ganska klart, att det förstnämnda alternativet är det enda möjliga.

ringar till Skakespearetexten. Vad som kanske hade retat Pope mer än något annat var att Theobald i sin edition hela tiden hade haft sin uppmärksamhet riktad mot Shakespeare själv, och mot Pope endast i den mån han försvårat eller omöjliggjort förståelsen av själva texten. Några utvikningar ägnade enbart åt polemik mot Pope förekom alltså inte i Shakespeare Restored. Hade däremot den strängt saklige Theobald, som Popes moderne utgivare anmärker,⁶ i stället överöst Pope med smädelser s. a. s. utanför sitt ämne, hade skalden kanske paradoxalt nog känt sig mindre förfördelad — genom att han blivit mera uppmärksammad. Även Richard Bentley hånades i Dunciaden, som ytterligare underströk den av de kultiverade världsmännen vid denna tid gjorda skillnaden mellan dem själva, smakens och kulturens företrädare, och de själlösa pedanterna och detaljfanatikerna, som i det oändliga kunde diskutera ett ord, en versfot, eller en klassisk reminiscens. När det gällde Theobald, nöjde sig inte Pope med dessa angreppspunkter utan fann det också lämpligt att ironisera över sina motståndares ekonomiska betryck — en smaklöshet som tydligen gjorde ett obehagligt intryck även i denna ganska hårdade tidsålder. Även andra personer, t. ex. Defoe, blev mycket illa åtgångna i Dunciaden, och man tror gärna vad Popes syster har berättat, nämligen att skalden när satiren hade utkommit alltid åtföljdes av en stor hund på sina promenader, och att han också alltid för säkerhets skull bar två laddade pistoler i fickorna.

Dunciaden förefaller dock inte ha skadat Theobalds anseende något nämnvärt, åtminstone inte bland hans samtida, och Pope erkände indirekt sin fiendes förtjänster genom att i en ny upplaga av sin Shakespeare uppta över hundra av Theobalds emendationer i texten, fast han inte redovisade sin skuld i mer än tjugofem av dessa fall. Nidporträttet i Dunciaden upptogs däremot mycket illa av Theobald själv, vilket framgår av hans brevväxling från denna tid. Han undvek dock så gott som helt att ingå i svaromål; i några korta insändare till en tidskrift sade han sig tvärtom ämna negligera Popes angrepp. Under alla förhållanden gjorde han helt säkert klokt i att inte försöka ge Pope igen med samma mynt — när det gällde fördomsfri polemik utgjorde Pope och Swift en i sanning fruktans-

⁶ J. Sutherland, *Poems of Alexander Pope V, The Dunciad*, London 1943, p. xi.

värd kombination, inför vilken man lätt erinrar sig den amerikanske poetens ord,

»If two stand shoulder to shoulder against the gods,
Happy together, the gods themselves are helpless.»

Det blev alltså inte här någon riktig lärdomsstrid av den typ som var så vanlig under detta århundrade, då kombattanterna gick löst på varandra utan alla hämningar, allt under det att den bildade publiken avnjöt skådespelet med den största entusiasm. Theobald förfogade över ett annat och långt mera verksamt medel att ge Pope svar på tal. Hans Shakespeare Restored innehöll, som jag nyss nämnt, huvudsakligen kritiska notiser till Hamlet, även om den samtidigt upptog en stor mängd anmärkningar till andra dramer av Shakespeare. Theobald planerade nu en stor, komplett utgåva av Shakespeares skådespel, och utsände en subscriptionsinbjudan där detta program utvecklades. Så stort var trots Dunciaden Theobalds rykte som Shakespearekritiker, att en rad prominenta personer utan vidare ställde sig till förfogande för att ekonomiskt garantera företaget. Men Theobald tog god tid på sig. Upprepade gånger under åren närmast efter 1729 påstods den stora upplagan vara att vänta när som helst, men inte förrän i januari 1734 förelåg de sju oktavyolymerna helt fullbordade, och kunde avhämtas av abonnenterna i utgivarens bostad.

Det långa dröjsmålet hade utnyttjats väl av Theobald. Samma egenskaper som är utmärkande för Shakespeare Restored återfinns i den stora upplagan, men är naturligtvis mycket mera påtagliga. Där finns samma grundliga jämförelser av de gamla kvarto- och foliotrycken, samma säkra val av varianter, samma förmåga att förklara dunkla men autentiska läsarter, samma överlägsna emendationskonst. Bortser man från mindre korrigeringar av former, upplösning av förkortningar och ändrad interpunktion — det sistnämnda ett ofta av Theobald med mästarens begagnat medel att bringa reda i ett till synes hopplöst trassligt ställe — bortser man från sådana småändringar återstår enligt Jones⁷ omkring 430 emendationer som vi har Theobald ensam att tacka för. Av dessa är det övervägande flertalet plausibla och mer än 160, nära 40 procent,

⁷ Op. cit., p. 181.

allmänt accepterade.⁸ Tar man i betraktande att en stor del av de emenderade ställena var förvanskade i det närmaste till obegriplighet, är detta tal anmärkningsvärt högt, jämförelsevis högre än det antal av Bentleys emendationer till Horatius som har bestått provet inför senare generationer av klassiska filologer. Av dessa Theobalds emendationer har en lång rad blivit berömda. Jag skall här bara nämna ett exempel, hans ändring i beskrivningen av de tre häxorna i Macbeth I, iii, 32, där folion ger »the wayward sisters», vilket skulle betyda de »egensinniga» eller »nyckfulla systrarna» och alltså inte ger någon mening i sammanhanget. Efter att systematiskt ha genomgått alla beskrivningar av häxor han kunde komma över i den äldre litteraturen kunde Theobald snart konstatera, att det praktiskt taget stående uttrycket i sådana sammanhang var »the weird sisters», »ödesgudinnorna», självfallet den rätta läsarten. »Wayward» förklarades med en hänvisning till stavningen och uttalet av »weird» i äldre engelska.⁹ Theobald kunde också visa, att de allra flesta av Popes emendationer var onödiga och innebar att man ändrade på vad Shakespeare skrivit i stället för att avlägsna fel i den traderade texten.

Men inte nog med detta. Theobald hade dessutom, sedan Shakespeare Restored kommit ut, starkt vidgat sin beläsenhet i den elisabetanska och jakobinska litteraturen, liksom i litteraturen från tidigare perioder. Han påstod själv att han gått igenom i runt tal 800 skådespel, och även om detta är en påtaglig överdrift, hade han utan tvekan en för denna tid exempellöst vid överblick över den äldre litteraturen; de paralleller han anför visar detta med all tydlighet. Vidare hade han gjort mycket ingående undersökningar när det gällde frågan om Shakespeares källor. Han kunde t. ex. visa att Shakespeares kännedom om latinska och grekiska verk i original var betydligt mindre än vad man då allmänt antog: att författaren t. ex. hade använt en medeltids- eller renässansroman i stället för Homeros i Troilus and Cressida, Norths översättning av Plutarchos i stället för Plutarchos själv i Coriolanus, och sannolikt en översättning av Plautus, inte Plautus själv, som Pope trodde, i The Comedy of Errors. Han gjorde många andra viktiga påpekanden. Han fäste

⁸ Jones ger siffran 150, som dock såvitt jag har kunnat finna är för låg.

⁹ Jones, pp. 177 f.

uppmärksamheten vid den betydelse Saxos Gesta Danorum haft för historien om Hamlet; han drog fram den ursprungliga versionen av sagan om kung Lear och hans döttrar; han var den förste som visade hur nära Shakespeare hade följt Holinsheds krönika i dramerna med ämne från den tidiga engelska historien. Han diskuterade också de svåra frågorna om skådespelens kronologi. *The Merry Wives of Windsor* daterades efter 1598 på grund av en antagen anspelning på Raleighs Travels, men före 1602, eftersom Theobald hade spårat upp en kvartoupplaga tryckt det året. *Macbeth* placerades efter Elisabeths död eftersom den enligt utgivaren innehåller komplimanger till Jacob I, och *The Tempest* ansåg Theobald skriven 1610 eller strax efteråt, eftersom författaren anspelar på Bermudasöarna, besökta 1609 under en uppmärksammad expedition av Sir John Somers, o. s. v. Dessa slutsatser stämmer rätt väl med moderna dateringar. Självfallet hade Theobalds edition också sina svagheter, t. ex. onödig utförlighet i kommentarerna och ibland en viss benägenhet för alltför djärva konjekturer. De viktiga resultaten är dock påfallande många. Man måste också betänka att alla dessa resultat nåddes i en tid då inga bibliotek kunde hjälpa utgivaren i hans forskningar, utan då allt material fick insamlas av honom själv så gott det gick, huvudsakligen genom förvärv på egen bekostnad, ofta från de mest kuriösa håll; då vidare den litteratur som detta material utgjordes av i sin tur var illa utgivet eller inte utgivet alls, och då det fanns ytterst få hjälpmedel: några primitiva lexika men inga konkordanser, inga vetenskapliga grammatikor, ingen monografisk litteratur att tala om. Allt som allt var Theobalds resultat produkter av ett rastlöst arbetande intellekt, som fungerade med en osviklig precision.

Det är inte förvånande att Pope rätt ofta figurerar i noterna till den nya Shakespeareupplagan. Pope hade öst ovet och giftigheter över Theobald; i gengäld fick han nu för andra gången, och åtskilligt oftare än den första, se defekterna i sin edition utställda till allmänt beskådande. Det är mänskligt om det ibland insmyger sig en omisskännlig nyans av skadeglädje i Theobalds avslöjanden av Popes svagheter som utgivare; säkert är att alla sådana tillsatser var helt onödiga och att fakta talade för sig själva på ett för Pope mycket ofördelaktigt sätt. Theobald hade nu sannolikt väntat sig en ny kraftig attack från Pope, men ingen sådan avhördes. Skalden

insåg uppenbarligen att han hade gjort en klen figur, och att han saknade möjlighet att komma åt Theobald på det område där han hade sin verkliga styrka. Klokheten bjöd honom att vara försiktig. Denna inställning var så mycket naturligare som Theobalds Shakespeareedition möttes av de starkaste lovord; utgivarens anseende stod i själva verket på sin höjdpunkt under de närmast följande åren. Editionen blev f. ö. impulsen till en rad utgåvor av äldre engelska författare, utgåvor där Theobalds — och Bentleys — kritiska metod kom till användning. Greys Hudibras 1744, Newtons med rätta berömda Paradise Lost 1749 och Church's Faerie Queen 1758 är exempel på editioner utarbetade med Theobalds Shakespeare som förebild.¹⁰ Åtskilliga andra kunde nämnas.

Theobalds återstående år, fram till hans död 1744, var trots hans växande rykte som Shakespearekritiker inte odelat behagliga, utan fördystrades tvärtom dels av tilltagande fattigdom, sedan inkomsterna från hans Shakespeareedition börjat sina, dels av den säregna konflikten med en annan Shakespearekritiker, Thomas Warburton, som först var hans nära vän men sedan bröt med honom, tydligen i ursinne över att Theobald hade underlåtit att göra bruk av några av Warburton föreslagna emendationer. Warburton nöjde sig inte med att säga upp vänskapsförbindelsen med Theobald utan sällade sig också till hans fiende Pope och bedrev en mycket energisk förtalskampanj mot den forne vännen, kulminerande i olika beskyllningar som han efter Theobalds död publicerade i sin år 1747 utkomna Shakespeareedition — allt som allt ett av de minst uppbyggliga kapitlen i Shakespearekritikens historia. Enligt Warburton var det han själv som hade givit Theobald uppslaget till en rad av dennes textförbättringar, medan rätta förhållandet tycks ha varit att Warburton hade ett osäkert omdöme och att hans insatser betraktades med en viss skepsis av Theobald, liksom för övrigt av en enig eftervärld. Även några av Warburtons samtida tycks ha genomskådat rätta förhållandet, och den satiriskt lagde litteratören Thomas Edwards förklarade, att Warburton som Shakespeareexpert hade uppställt sin tron på en stenhög, så att han bekvämt skulle ha projektler till hands för att kasta i huvudet på förbipasserande. Dock

¹⁰ Jmfr. Jones, pp. 233 ff.

hade Warburtons beteende antagligen sin del i att Theobalds anseende minskade efter hans död: allteftersom minnet av vad som hänt bleknade bort, och Popes, Warburtons och Theobalds generation efterträddes av andra, började en omsvängning av attityden mot Theobald att bli märkbar. Kvar fanns visserligen akterna i målet, men sådan är den mänskliga naturen att polemiken i Popes *Dunciad* och Warburtons edition gjorde ett starkare intryck än de sakliga analyserna i Theobalds Shakespearearbeten, och eftervärldens åsikt om de senare grundades till stor del på de förra. Under alla förhållanden var det sena 1700-talets utgivare, Capell, Steevens, Edmund Malone, lika ringaktande i sin inställning till Theobald som de var måna om att följa hans metod. Den senare hade blivit allmän egendom; dess upphovsman var glömd eller sedd över axeln. Denna negativa inställning delades av den inflytelserike Samuel Johnson och senare bl. a. av Coleridge. Först 1892 utkom den artikel av Churton Collins¹¹ om Theobald som gav denne kritiker upprättelse och som Collins med anspelning på en av den klassiska filologiens stora namn betitlade »The Porson of Shakespearian Critics». Lounsburys och John Foster Jones' undersökningar bidrog ytterligare till att ge det rätta perspektivet på Theobalds insats. Men den gamla negativa inställningen till Theobald är inte helt utdöd, vilket framgår av inledningen till den på många sätt förtjänstfulle James Sutherlands moderna edition av Popes *Dunciad* (p. xlii). Sutherland medger där att Pope misstagit sig i sin värdering av sådana män som Defoe och Bentley, men när det gäller de flesta andra offren för *Dunciaden*, tillägger han, har Popes dom accepterats, och Theobald och andra betraktas numera, som han säger, som »flugor i Popes bärnsten». Dessbättre är misstag av den art som Sutherland här gör sig skyldig till sällsynta i modern engelsk litteraturforskning, och får kanske tas som exempel på bristande kontakt mellan forskare på olika områden. I stort sett råder enighet om hur 1700-talets Shakespeareutgivare bör graderas, och deras inbördes rangordning skulle åskådligt kunna demonstreras av någon litterärt lagd Shakespearekritiker, som kunde följa Fénélon och Valéry i spåren genom att författa ytterligare ett »De dödas samtal» — i det skulle de olika Shakespeareutgivarna genom tiderna samlas och disputeras i Ely-

¹¹ I *Quarterly Review*, 175, pp. 102 ff.

sium, och självfallet skulle Shakespeares ande presidera vid detta skuggornas meningsutbyte.

*

Den estetiska värderingen av Shakespeares verk växlar som bekant från det ena tidevarvet till det andra, om inte till graden så till arten, och Shakespeare har nära nog blivit en spegel som varje generation håller upp för att betrakta sin egen bild. Vid sidan av denna nödvändiga och viktiga estetiska diskussion med sina ofta starka skiftningar försiggår en annan debatt, som tar sin utgångspunkt i något mindre växlande faktorer, nämligen den vetenskapliga diskussion som förs i avsikt att insätta Shakespeare i hans rätta sammanhang och att öka vår kunskap om honom själv, hans verk, och den tid då han levde. Även den som vant sig vid att med en viss skepsis betrakta våra möjligheter att åstadkomma någonting varaktigt måste säga sig, att denna verksamhet avsatt åtskilliga resultat som av allt att döma kommer att bli bestående i detta ords egentliga betydelse. Så länge vi är beredda att låta fakta tala utan att förvanska dem, kommer utan tvivel dessa Shakespeareforskningens resultat i stor utsträckning att vara oupplösligen förbundna med namnet Lewis Theobald.

FRÅN INDISK DJURFABEL TILL ISLÄNSK SAGA

AV

STIG WIKANDER

Berättelsen om islänningen Audun och hans björn är en av den isländska litteraturens kändaste och mest berömda skapelser. Den lilla novellen — »tåt» enligt isländsk terminologi — föreligger i tre obetydligt från varandra avvikande versioner. Den är ofta avtryckt i antologier, oftast efter Morkinskinns text, som är något knapphändigare än de två andra, den i Flatöboken III, 410—415 och den som finns i en armamagnaeansk handskrift, endast tryckt två gånger, i Fornmannasögur 6 (1831) 297—307 och Fjörutíu Islendinga-þættir (1904). Efter denna sistnämnda text gjorde Hj. Alving sin översättning i »Isländska sagor» Stockholm 1945. De något utförligare texterna divergera sinsemellan på flera punkter; alla tre texterna ha stilistiska varianter.

Innehållet är i korthet följande:

Audun hette en fattig islänning, som drev handel i kompanjonskap med bättre situerade landsmän. På Grönland lyckades han få tag i en björn och gav hela sin förmögenhet för att förvärva björnen — troligen en isbjörn, fast det står aldrig direkt i texterna — i avsikt att skänka den till konung Sven Estridsson (Ulvsson) i Danmark. Vägen dit blir besvärlig, i synnerhet som det råder krigstillstånd mellan Norge och Danmark. På förbiresan blir Audun tvungen att inställa sig hos konung Harald Hårdråde (Morkinskinna ger ingen Ortsbestämning, enligt Flatöboken skedde mötet i Hordaland, enligt Fornmannasögurs text i Oslo). Denne vill till varje pris förvärva det sällsynta djuret, som folk allmänt talar om. Men islänningen vägrar envist. Till slut låter kungen honom fara, men på det villkoret, att han vid återresan uppsöker honom och talar om vilken gengåva han får av danske kungen. Färden till Danmark lyckas, Audun överlämnar sin gåva och stannar en tid som ärad gäst vid danska hovet. Sedan vill han emellertid fullfölja sin utlandsresa med en pilgrimsfärd till Rom, och blir av kung Sven försedd med furstlig reskassa. Pilgrimsfärden går först bra, men på återvägen insjuknar Audun och när han återvänder till Danmark är det som en utmärglad och

förfallen tiggare, som kungen med svårighet känner igen. Men han repar sig snabbt. Kungen skattar högt hans fromhet och andra goda egenskaper och vill fästa honom vid sitt hov, men Audun bara längtar hem till Island och sin fattiga mor. Till slut låter kung Sven honom resa, försedd med storslagna gengåvor: ett skepp lastat med varor, en pung med silvermynt och en armring (väl av guld). Återfärden går över Norge och sitt löfte trogen uppsöker Audun kung Harald för att berätta hur det gick. Denne måste medge att kungen av Danmark överträffat honom själv i fråga om frikostighet. Men då har Audun det verkliga svaret till hands. Han talar om, att han fick den dyrbara armrings på villkor att endast ge den vidare till en mäktig man, som verkligen förtjänar att få en mycket kostbar gåva. »Och nu har jag funnit en sådan man, ty du, herre, hade kunnat ta både björnen och mitt liv, men du lät mig fara i frid dit andra aldrig lyckades komma.»¹

Sedan får han stora gengåvor även av Harald Hårdråde och far hem till Island som en rik man. »Han ansågs av alla för en stor lyckoman»¹ (*gæfumadr*).

Audunståten är en briljant berättelse. Men Audun själv, är han vad Knut Liestøl kallar »eit nordisk mannsideal frå den kristne høgmillomalderen»?²

För min del har jag svårt att överflytta min beundran för tåtens författare till dess huvudperson. Den isländske köpmannen är from och ödmjuk, men gör också effektiv om än diskret reklam för sina dygder. Genom servilt smicker ställer han sig skickligt in hos två konungar och får av dem så stora gåvor, att han kan komma hem till Island som en rik man. Men kanske detta verkligen är ett nordiskt mannaideal, smaken är ju så olika . . .

Har man sysslat något med främreorientalisk berättarkonst och sedan råkar läsa Audunsnovellen, så frapperas man ovillkorligen av en viss orientalisk färgning av hela berättelsen. Är verkligen Auduns kvicka och inställsamma smicker sådana ord som brukade ljuda i nordisk kungasal? Är det inte snarare det språk, som passade sig att föra inför kalifer och sultaner? En detalj fäster man sig vid: när Audun efter sin pilgrimsfärd till Rom kommer tillbaka som en smut-

¹ Efter Alving, *Isländska sagor* 220.

² *Maal og Minne* 1933, 34.

sig och förfallen tiggare och kung Sven knappast kan känna igen honom, låter han föra honom till badet och ge honom fina och nya kläder — i en av de utförligare versionerna heter det t. o. m. att kungen själv betjänade honom i badet.³ Var det vanligt att danska kungar själva badade isländska småhandlande på besök i Roskilde eller tillhör det det nordiska mannaidealet à la Liestøl att efter hemkomsten till Island dikta ihop sådana skrönor? Redan den vikt som lägges vid varmbadet med vad därtill hör, förefaller inte riktigt höra hemma i nordisk miljö. Men i främreorientalisk sagolitteratur hör det till saken, att när en man av folket upphöjes i furstens ynnest och skall få plats vid hovet, så måste han först genomgå ett grundligt bad, som just är inseglet på hans lysande upphøjelse. Här kan man anföra många arabiska, persiska och kurdiska texter.⁴ I dessa heta och dammiga trakter fanns det ju — och finns det ännu i stort sett — bara två slags folk, de som aldrig badar och de som badar flera gånger om dagen.

Men vad jag anför på det här sättet är bara subjektiva intryck och jag vill absolut inte använda dem som led i en bevisföring, som måste bygga på seriösare grunder. Därför kan jag tyvärr inte heller begagna vissa argument, som kunde tala för den tes jag ämnar lägga fram och som redan 1939 framlades av dr Stefán Einarsson i en uppsats i *Skírnir*.⁵ Han hade fäst sig vid en episod, som tilldrar sig just vid tiden för Auduns första besök i Danmark. Han är då alldeles utblottad och har inte medel att försörja varken sig själv eller björnen. Men då träffar han på en av kungens fogdar, Åke, som lovar att sörja för honom och björnen tills de kommit fram till kungen, på villkor att han själv får halva äganderätten i djuret. När de kommit fram, berättar Audun om överenskommelsen för kung Sven, som blir djupt upprörd och straffar den samvetslöse fogden med avsättning och landsflykt. Dr Einarsson menar nu att denna episod måste vara av orientalistiskt ursprung, och detta av två skäl: sådana korrupta ämbetsmän kan inte ha funnits vid ett nordiskt hov, men väl hos kalifen i Bagdad. Och just från hans hov finns det en lik-

³ Fornmannasögur 6, 303 efter den arnamagnæanska handskriften.

⁴ Jfr *Kārnāmak* ed. Anosherwan § 13, *Ṭabarī*, *Annales* ed. de Goeje I, 832, *Thaʿālibī*, *Histoire des rois des Perses* ed. Zotenberg 634, R. Lescot, *Textes kurdes* I, 37.

⁵ *Aefintýraatvik í Auðunar þætti vestfirzka*, *Skírnir* CXIII ár, 161—171.

nande historia, berättad av den arabiske författaren Mas'ūdī, som dog 956. Här rör det sig om en sagoberättare, som kalifen vill höra och som tvingas att lova den introducerande hovmannen hälften av den belöning kalifen kommer att ge honom. Kalifen lovar honom 500 guldmynt om han kan få honom att skratta men stryk om man inte lyckas. Inga av berättarens historier har framgång, ingenting kan ändra den gravallvarlige härskarens anletsdrag och bastonaden är just i gång, då sagoberättaren anhåller att den hjälpsamme hovmannen skall få lika mycket stryk. När kalifen får höra på vilka villkor han blivit insläppt, brister han för första gången ut i ett skallande skratt och berättaren får även sina guldmynt, som han dock försiktigtvis delar även med hovmannen; man vet ju inte vad som kan hända nästa gång.

Detta är nu en i olika varianter oerhört spridd skämtsaga.⁶ Dr Einarsson lägger emellertid stor vikt vid att den äldsta daterade versionen stammar från arabisk litteratur före mitten av 900-talet. Den kunde alltså ha varit bekant för Ibn Faḍlān, den arabiske diplomaten, som år 922 påträffade vikingar i deras handelsfaktori vid Volga.⁷ I samband med detta eller liknande sammanträffanden skulle historien alltså kunna ha nått Norden just vid den tid, då Audun var ute på sin märkliga resa och blivit infogad i traditionerna kring denna.

Man kan ha stora sympatier för kronologiskt-filologiska synpunkter på det av folkloristerna mera lättvindigt hanterade materialet och även förståelse för Volga-vägens betydelse som traditionsförmedlare, men ändå ställa sig skeptisk just inför denna kombination. Det kan ju vara en tillfällighet, att Mas'ūdī som den förste upptecknat en anekdot, som varit så vida spridd i folklig berättarkonst. Och framförallt ha dessa kronologiska överväganden endast något intresse under den förutsättningen, att Audunståten är historisk, att den mer eller mindre fritt återger en händelse från Harald Hårdrådes tid. Det finns alla skäl att betvivla detta.

Men folkloristerna betvivlar det inte, lika litet som litteraturhistorikerna. Audunsnovellen har blivit föremål för två utförligare folk-

⁶ John R. Reinhard, »Strokes shared», *The Journal of American Folklore* 1923, 380 ff. (Mas'ūdī *Les prairies d'or* ed. Barbier de Meynard, 8, 161 ff).

⁷ Om honom senast S. Wikander, *Historisk Tidskrift* 1963:1, 72 ff.

loristiska undersökningar, av Reidar Th. Christiansen⁸ och Knut Liestøl.⁹ Båda går ut ifrån, att Auduns resa har varit en historisk händelse, men förknippar dess utformning med en i hela Europa norr om Alperna spridd folksaga av ungefär detta innehåll: En man, som leder ett ovanligt djur, en björn eller ett annat djur, ber under vägen om natthärbärge, men folket i gården hyser rädsla för de odjur (troll, »Schretel», »Wasserman», en eller flere), som håller till i huset och skrämmer bort gårdsfolket. Men besökaren är inte så rädd, han slår sig ned i huset med sitt djur och djuret skrämmer bort, eller driver efter en strid bort, inkräktarna. Oftast följer sedan en fortsättning: trollden kommer igen och frågar om den stora katten är kvar och då svarar bonden att den är kvar och fått fem — resp. sex, sju etc. — ungar — och då flyr otyget för alltid.

Denna historia har ju egentligen mycket litet gemensamt med Audunsnovellen. Om man sammanställer dem, så beror det på att den äldsta belagda versionen av sagan har ett tillägg. Detta belägg utgöres nämligen av en kort dikt av den tyske skalden Heinrich von Freiberg, författad på 1290-talet med titeln »Schretel und Wasserbär», och han tillfogar den uppgiften, att mannen som kom med en isbjörn (»Wasserbär») var en norrman som förde den som gåva från norske till danske kungen. Detta, säger man, måste ju vara Audun, eller rättare, Audunsnovellen och Heinrich von Freibergs dikt har bägge utformats från samma folkliga stoff. Men hur detta har gått till har man olika meningar om: Reidar Th. Christiansen menar att björnföraren, ännu anonym i den tyska dikten, på 1300-talet i Danmark identifierats med den redan bekante Audun, som haft ärende från Norge till Danmark. I Norge har sedan sägnen förknippats med lokala sägner om besök av troll på julafton och fått särskilt utformade varianter.

G. Neckel invände genast mot Christiansen, att det är vågat att anta en folkloristisk urform, då allt tyder på att Auduns äventyr är upphovet till hela sagobildningen: norrmannen har själv upplevt trollfördrivningen under sitt besök i Danmark och från hans historia kommer alla de folkloristiska varianterna.¹⁰

Man måste emellertid då förutsätta, att två grenar av traditionen

⁸ »Kjættten paa Dovre», Kristiania 1923.

⁹ »Kjetta på Dovre», Maal og Minne 1933, 24—48.

¹⁰ Mitteilungen der Islandfreunde XI (1923), 1—3.

visat symmetriska och motsatta former av glömska — spökhistorien har helt försvunnit från Audunsnovellen (och de litterära parallelltexter vi snart kommer till), medan Auduns namn och hans ärende försvunnit från den gren av traditionen, som dock har en så tidig litterär representant som Heinrich von Freiberg. I dessa berättelser har ju historien ingen fortsättning, man får aldrig veta om björnföraren kom till kungen av Danmark eller vad som senare hände honom. Det är underligt att tänka sig att denna stympade form av Auduns historia skulle ha fått en sådan spridning.

Knut Liestøl ser svårigheterna och framhåller att man inte kan vinna full visshet.¹¹ Men han anser troligare att det är en norsk folksaga, i anslutning till en långt tidigare uttalad åsikt av Jacob Grimm.¹² Dess utgångspunkt är Auduns historiskt belagda resa, men grogrunden för spökhistorien, i Norge ofta lokaliserad till Dovre, är de stora pilgrimsvägarna till Nidaros, varav en av de farligaste ledde över Dovrefjellet. Här har den internationella sagan utformats och via olika pilgrimsvägar gått utöver Nordeuropa och kontinenten. Denna tes är, som Liestøl själv framhåller, utformad efter Joseph Bédiers åsikter om den fornfranska epikens utveckling i anslutning till pilgrimsorter och pilgrimsvägar. Man behöver väl inte alltför länge diskutera hans tes, framför allt det berättigade i att kalla den lilla spöksagan en episk dikt. Hans analys går nämligen utifrån, att det är omöjligt att komma bakom den version, som vi har i Audunståten.¹³ Det är det visst. Det är möjligt genom jämförelse mellan vissa nära besläktade litterära texter, ett studium som Liestøl själv påbörjade men inte slutförde.

Han framhöll nämligen det intima sambandet mellan denna text och Gjáfarefs historia i Gautrekssagan.¹⁴ I själva verket föreligger det påfallande likheter mellan tre nordiska medeltidstexter, Audunståten, Refrsagan och Refo-episoden hos Saxo.¹⁵ Men likheterna ligger i intet fall på samma plan: det är varje gång alldeles speciella relationer, som förbinda två i sänder av dessa tre texter och ställer oss inför intressanta problem.

¹¹ Maal og Minne 1933, 37.

¹² Deutsche Mythologie 4:te Ausg. 396.

¹³ Maal og Minne, 1933, 37 f.

¹⁴ Ranisch, Die Gautrekssaga ss. 26—49 (kapp. 6—11).

¹⁵ Gesta Danorum ed. Olrik-Raeder VIII, XVI, 1—4.

Liestøl anför två ställen, där Gautrekssagan uppvisar verbala överensstämmelser med uttryck i Audunståten och det beror enligt hans mening på att Audunsnovellens folkloristiska stoff, när det lyftes upp till en högre litterär nivå, anknöt till stilen i en saga med vissa likheter i handlingen. Den likhet, som skulle ha föranlett imitationen är den, att Refr börjar sin lyckosamma karriär med att skänka en tjur åt jarl Neri liksom Audun skänker kung Sven en isbjörn. Att Gautrekssagan är förebilden måste Liestøl postulera, eftersom hans tes fordrar att Audunsnovellen växt fram ur en konstlös folkdiktning. Men andra forskare har tvärtom velat förklara likheterna, som är många fler än dem Liestøl anför, som påverkan på Refssagan av Audunsnovellen.¹⁶

Självfallet vågar jag inte ha någon bestämd åsikt, desto mindre som några fasta kriterier för de båda texternas kronologi inte tycks föreligga. Men utom all fråga är Gautrekssagan till uppfinning, komposition och stil en sämre produkt än Audunståten. Den senare har en begränsad handling och intet varken överflödigt eller för knapphändigt och oklart i stilen. Händelseförloppet må vara en aning otroligt, men missbrukar inte läsarens tålmod. Refsepisoden i Gautrekssagan upprepar däremot fem gånger det gåvomotiv, som Audunsnovellen bara använder två gånger. Refr gör succès med sina gåvor och får stora gengåvor hos jarl Neri, kung Gautrek, kung Ella av England, Rolf Krake av Danmark och en sjökonung Olaf, för att till sist återvända till Neri, som avträder sitt jarladöme till honom. Man blir ganska trött på alla dessa lika frikostiga och inte särdeles begåvade furstar som slösar sina gåvor, man förstår inte riktigt varför, på den kringresande äventyraren. Dessa äventyr, för att inte tala om Refrs barndom som den oduglige sonen som bara latar sig vid härden, går i de senare fornaldarsagornas stil, medan Audunsnovellens knappa och förnäma skildring ansluter till den klassiska isländska sagans bästa traditioner. Det är också klart, att författaren till Gautrekssagan inte ens försöker göra sig trodd av läsaren, det Gautland där konung Gautrek regerar kan man inte identifiera, sago-konungar blandas med figurer som möjligen är historiska; det historiska och geografiska är lika suddigt som stilen. Audunnovellen

¹⁶ t. ex. Ranisch i inledning till sin edition av Gautrekssaga s. XXIX. de Vries, *Altnordische Literaturgeschichte* §§ 240, 285 anser att Audunsnovellen stammar från början, Refssagan från slutet av 1200-talet.

försätter oss däremot i en historiskt bekant situation, den tid då Harald Hårdråde och Sven Estridsson låg i krig med varandra, och många handskrifter styrker ytterligare händelsernas autenticitet genom att sluta med upplysningen »Från denne Audun härstammade Torsten Gydason». Då måste vi ju tro att det är en historisk släktsaga.

Likheter av helt annan natur finner vi mellan Gautrekssagans Refr och den Refo, som hos Saxo bok VIII gör en snabb karriär i den danske kungen Gotricus' tjänst. Episoden är berättad med en irriterande oklar lakonism. Två islänningar, Refo och Bero, kommer till norske kungens hov — han heter Goto —, där Refo får en armring av guld. Det blir tal om vilken konung som är frikostigast och Refo deklarerar taktlöst nog att det är Gotricus i Danmark. En av kungens män, Ulvo, bestrider detta häftigt, man slår vad om saken och Refo far till det danska hovet, där han också får ett guldarmband och skaffar sig ett till genom ett skämt som går igen i scenen mellan Rolf Krake och Vögg i Snorres Edda (Skáldskaparmál 54).

Omedelbart efteråt heter det: »Alltså återvände Refo till Norge, slog ihjäl vadhållaren som vägrade betala vadet och förde kung Gotos dotter som fånge till Gotricus». Något senare i texten dyker Refo upp igen. Han sändes med en beskickning till Sverige för att lägga under kungen även detta land, men svenskarna dödar honom genom att i sömnen släppa ned en sten på hans huvud. Till straff för detta fick svenskarna betala en dryg »rävskatt», *vulpeculae pensionem*. (VIII, XVI, 4).

Den underligt berättade episoden ger anledning till många frågor.¹⁷ Vem är den Bero, som kommer med Refo till Norge men sedan utan vidare försvinner ur handlingen? Sedan införes en Ulvo som en bekant person, ett lika förbryllande drag. När Refo återvänder till Norge, förutsättes krigstillstånd mellan de båda rikena, Ulvos dödande kommer överraskande och rovet av en norsk kungadotter är inte närmare förklarat. Allt detta rör sig, liksom den följande beskickningen till Sverige, i en sagovärld, men det är en dåligt berättad saga. Den är vidare löst, nästan alltför nonchalant, klistrad till fortsättningen. Saxo säger helt enkelt, att Gotricus också kallades Godefridus och så kommer en berättelse om erövringar i Tyskland. Kontinentala

¹⁷ En god analys ger redan P. E. Müller i *Notæ uberiores*, (postumt utgivna som supplement till hans Saxo-edition 1858) s. 248 ff.

krönikor talar om danska härjningståg under en kung Godefridus på Karl den stores tid, så detta avsnitt torde ha verklig bakgrund, trots Saxos som alltid chauvinistiska överdrifter.

Men det sagomässiga avsnittet skiljer sig klart från de historiska notiserna. Endast här finns också de underliga likheterna med Gautrekssagan. Namnen Gauti, Gautrek och Refr återkommer hos Saxo som Goto, Gotricus och Refo. Scenen, där Refo får sin första armring av Gotricus och den där Refr får sin av Gautrek har, trots oklarheter i ordalagen, en märkvärdig likhet — båda kungarna delar ut gåvor sittande på en hög.¹⁸ Likartade men på samma gång diametralt motsatta är berättelserna om hur Refr med vapenmakt tvingar till sig kung Gautreks dotter, medan Refo genom krig rövar den norska kungadottern för Gotricus' räkning. Man undrar om endera texten missförstått eller tendentiöst ombildat en gemensam källa?

Det måste röra sig om ett sammandrag av en utförligare saga, som har varit lik men ändå olik Gautrekssagan. De historiska miljöerna är ju helt olika och Refo är uteslutande den mottagande parten, han ger aldrig något till kungarna för att komma i deras gunst.

Inom dansk historieskrivning är Saxo den förste som alls nämner Gotricus. När senare krönikor eller kungalängder nämner »Götrik hin gifmildi» som de inte ha mycket att berätta om, så är det väl under inflytande av Saxo.¹⁹ Men varifrån har han fått sin saga? En möjlighet är kanske att han känt till den poetiska traditionen om en Gautrek och hans frikostighet, som skymtar i den svårtolkade dikten Håttalykill stroferna 27 och 28, där man rent av velat se en anspelning på Refssagan.²⁰ Dikten är från mitten av 1100-talet. Det skulle väl inte stämma så illa till Saxos arbetsmetoder, om han i god tro omtolkat en helt annorlunda beskaffad poetisk tradition såsom handlande om en dansk forntidskung och därför fört in denne Gautrek i sin danska kungalängd.

¹⁸ Anmärkt av Olrik, *Kilderne til Saxos Oldhistorie* II, 138, där han också förmodar att Gautrekssagens diskreta uttalande om jarl Refr »han blev inte gammal» (ed. Ranisch s. 49) skulle vara en överensstämmande punkt och åsyfta Refos bråda död i Sverige.

¹⁹ Så även *Compendium Saxonis*, medan uttrycket inte finns hos Saxo själv. — Belägg från senare historiker, se Gertz, *Scriptores minores historiae Daniae* I, 162, 168, 175, 187. Refo-episoden står i *Compendium Saxonis* ibid. 337 f.

²⁰ Håttalykill ed. Helgason-Holtmark 77, 79, och de Vries *Altnordische Literaturgeschichte* § 285.

Ingen har såvitt jag vet närmare jämfört Refo-episoden hos Saxo med Audunståten. Här finns inte heller några slående yttre likheter. Inga namn är gemensamma. Tidpunkten är fixerad men helt olika, 800- resp. 1000-talet. Det utbyte av gåvor, som bildar ledmotivet i både Audunsnovellen och Gautrekssagan, saknas helt hos Saxo. Och det förefaller ju också att vara en väsentlig skillnad mellan en autentisk isländsk släktsaga och en berättelse om en sagoartad dansk kungagestalt.

I själva verket finns det likheter, både ytliga och väsentligare. Hjälten i Refssagan är norrman, men hos Saxo och i Audunsnovellen är han islänning. I dessa båda texter heter det f. ö. att *två* islänningar kom i sällskap till Norge, Refo och Bero hos Saxo, Audun och Tore i sagan. Men framförallt är hela syftningen i de två texterna densamma, något som inte alls framträder i Gautrekssagan, att jämföra kungarna i Norge och Danmark i fråga om frikostighet. Allt är i själva verket underordnat denna synpunkt. Ur denna synpunkt blir det också naturligt, att resultatet av jämförelsen varierar. I den isländska sagan är det naturligtvis de isländska skaldernas mecenat Harald Hårdråde som måste framstå som den i grunden frikostigaste — lika klart är det att patrioten och rojalisten Saxo måste låta förhärliga Danmarks konung på den norskes bekostnad.

Men därmed är det också förklarat varför Saxo — eller den källa han följt —, inte kunde placera händelsen till Harald Hårdrådes tid. Dennes danske samtida Sven Estridsson får nämligen av Saxo — med rätta eller inte, det angår oss inte här — ett mycket dåligt betyg. Han erkänner visserligen i förbigående hans frikostighet (*liberalitate illustris* XI, VII, 1) men annars framhålls i kraftig färgläggning hans motgångar i krig, omoraliska leverne och allmänna oduglighet. Det var inte en kung, som kunde ställas upp som den överlägsne företrädaren för Danmark mot den lysande Harald Hårdråde, för vilken Saxo har en oskrymtad beundran. Den gode Saxo har ju med hull och hår svält den kungliga norsk-isländska propagandans alla påhitt om Harald Hårdråde.

Om Sven Estridsson inte var lämplig som Refos gynnare, så gick det desto bättre att infoga hans öde i den dimmiga epok på gränsen mellan saga och historia, som Gotricus-Godefridus' regering utgjorde.

Med sådana resonemang har vi emellertid ifrågasatt autenticiteten av Audunståten — om de är riktiga, så har Saxo (resp. hans källa)

inte alls känt sig bunden av kronologiska hänsyn — eller har berättelsen från början saknat den fasta kronologi och historiska förankring, som man hittills räknat med.

Det har den också. Jämförelsen mellan Audunståten och Refoepisoden leder uppmärksamheten på två underliga förhållanden. De tre män, som enligt Saxo vid ett visst tillfälle uppträder samtidigt vid det norska hovet, har alla tre djurnamn: Refo, Bero och Ulvo, d. v. s. räven, björnen och vargen. Man frågar sig, vart sedan Bero tar vägen. Men Audun, som i den isländska berättelsen träder in för Refo, har som sällskap till Danmark en björn — skulle detta vara Saxos Bero, som alltså inte alls har kommit bort utan spelar en viktig roll i handlingen?

Har vi inte en parallell till det underliga sällskapet vid det norska hovet i skildringen av lejonets hovstat i en av det dåtida Europas mest spridda berättelser, en djurfabel i Johannes' av Capua »Directorium vitae humanae»? Där heter det, att lejonet »i sin svit hade många vilda djur, vargar, björnar, rävar och andra dylika» — *Erant autem plures fere, scilicet luporum, ursorum et vulpium et aliorum huiusmodi in suo comitatu?*²¹ Lejonet, alltid föreställande djurens konung, är alltså omgiven av samma tre djur, som den norske konungens omgivning främst tycks bestå av. Hos Saxo slår Refo, »räven», ihjäl Ulvo, »vargen», i den kontinentala djursagan är räven och vargen alltid dödsfiender och det är alltid räven, som lyckas skada sin vedersakare.

Redan 1834 påpekade Jacob Grimm, att personerna i Refoepisoden — och inte bara deras namn —, tycktes tyda på kännedom om djurfabeln i Norden.²² Man frågar sig onekligen, varför han inte gjorde mera av detta intressanta uppslag. Det torde i första hand bero på att han hade en mycket bestämd förutfattad mening om fablernas historia på germansk botten. Principiellt var de indoeuropeiska, det ansåg han som ett korollarium av den jämförande indoeuropeiska språkforskningens resultat, men sedan utvecklade sig särpräglade myter och litteraturformer hos olika indoeuropeiska folk.

Därvid tog Grimm till sin uppgift att undersöka hur fabler (resp. myter) speciellt utvecklade sig hos germanerna. Alla iakttagelser om

²¹ Beispiele der alten Weisen des Johann von Capua, herausgegeben von Fr. Geissler 52. Troligen är *turba* eller liknande att infoga framför *luporum*.

²² Reinhart Fuchs, herausgegeben von J. Grimm, Nachtrag s. 445.

påverkningar i senare tid ansåg han vara av underordnad betydelse. I företalet till sin edition av Reinhart Fuchs visar hon sig väl känna till indisk lika väl som grekisk-romersk fabellitteratur men avvisar vresigt alla försök att lägga vikt vid dessas litterära inflytande under medeltiden. Det är visserligen sant, att först Loiseleur Deslongchamps' avhandling fyra år senare definitivt uppvisade det litterära inflytandet av indiskt sagostoff på västeuropeisk litteratur. Men Grimm var ensidigt prejudicerad i en viss riktning, en ensidighet som senare hos andra forskare kom att ersättas av lika ensidiga synpunkter på den muntliga traditionens och vandrings sagornas betydelse. En fördomsfri undersökning får varken försumma det indoeuropeiska arvet, den muntliga traditionens svåråtkomliga vandringsvägar eller de litterära översättningarnas ofta klarare och tydligare vittnesbörd.

Men för Grimm tillkom det en speciell orsak — han kände inte till Audunståten och dess samband med Refo-episoden och andra nordiska texter. Jämför man dem, så blir vissa frågor ofrånkomliga. Hittills har vi nöjt oss med att berömma Audunståten, och visst förtjänar den mycket beröm. Den är livfullt och realistiskt berättad, handlingen drives fram av Auduns egna initiativ och av de två kungarnas karaktärläggning, allt är skenbart väl motiverat och hänger ihop. Allt — utom en enda sak, men den är kanske det viktigaste, det beslut av Audun, som sätter handlingen i gång, beslutet att till kungen av Danmark skänka det sällsynta djur han förvärvat på Grönland med uppoffrande av hela sin förmögenhet. Man får aldrig klart för sig varför han fattar ett sådant beslut. Är han så säker på att det skall bli en god affär — det är ganska otroligt —, eller har han någon anledning att beundra eller vara tacksam mot Sven Estridsson? Intet sådant antydes i berättelsen. Hans oförklarliga beslut kvarstår som ett irritament, som man måste bli av med för att helt känna sig tillfredsställd med novellen. Det gör det desto mer, som andra notiser om gåvor av björnar, som vi har från samtida litteratur i denna nordiska miljö, alltid avser skänker mellan högtstående personer, som faktiskt hade råd till sådana lyxgåvor: Ingi-mund den gamle skänkte en isbjörn med två ungar till Harald Hårfager,²³ långt senare skänkte biskop Isleiv en isbjörn till kejsar Henrik III,²⁴ Sigurd Jorsalafare fick samma present både av biskop

²³ Vatnsdœlasaga kap. 16 och Landnámabók 226.

²⁴ Hungrvaka kap. 2 (Byskupa sögur I, 4).

Arnold och Einar Sökkason.²⁵ Det bayerska latineposet Ruodlieb skildrar vid mitten av 1000-talet hur två kungar utväxlar gåvor av sällsynta djur, bl. a. två dresserade björnar, troligen isbjörnar.²⁶ Gåvor av isbjörnar var alltså ingen sällsynthet, men långt ifrån att förklara fattigglappen Auduns handlande gör dessa historiskt belagda fall hans gåva ännu oförklarligare.

När Knut Liestøl vill förklara likheterna i motiv och ordalag mellan Refsagan och Audunståten, så säger han, att utgångspunkten för den senare textens ordagranna efterbildningar har varit det faktum, att både Gjáfa-Refr och Audun kom till en furste med ett djur som de ville skänka honom, fastän detta djur (en tjur resp. en isbjörn) var det enda de ägde. Bunden av sin uppfattning av hela sagogruppens uppkomst vill alltså Liestøl inte bara i den realistiska Audunsnovellen utan även i den fantastiska Gautrekssagan se autentiska dokument om verkliga händelser. Han tvingas av sin konstruktion att gå längre i antagandet av historiska inslag i våra texter än någon annan gjort. Gautrekssagan har väl aldrig annars tagits på allvar som historiskt dokument och även Audunståtens autenticitet har vi funnit anledning att ifrågasätta, om den nämligen inte går att skilja från Refo-episoden.

Det återstår alltså att fråga sig, om likheten mellan dessa texter inte skulle kunna förklaras enklare, genom antagandet av litterärt inflytande från samma håll. Den fabel av Johannes av Capua, som vi citerat, innehåller faktiskt, tillsammans med vissa besläktade fabeltexter, alla önskvärda förebilder till de nordiska sagor vi diskuterat. Skillnaden är visserligen den, att vi har att göra med människor i de nordiska texterna, men med djur i de kontinentala fablerna. Dessa handlar om hur ett eller flera djur, bland vilka räven aldrig saknas, erbjuder lejonet ett präktigt djur, en kamel eller oxe, att äta upp. De är alla av indiskt, inte av grekiskt-latinskt ev. inhemskt ursprung. Men för att förstå i vad mån nordiska sagoberättare kunnat känna till indisk fabellitteratur och hur de kunnat tillgodogöra sig denna, måste vi kasta en hastig blick på den indiska fabellitteraturen och dess vandring utanför Indien åt väster.

*

²⁵ Flatöboken III, 446; dessa hänvisningar hos Arnold R. Taylor, *Saga-Book of the Viking Society* 13, 93.

²⁶ Ruodlieb ed. Seiler V, vv. 84—98.

När vi talar om de indiska fablerna, avstår vi från att diskutera en rad annars intressanta frågor — djurfabelns ursprung, förhållandet mellan de äldsta indiska och grekiska fablerna, frågan om olika indiska fabelsamlingar och deras inbördes förhållande, deras spridning till många asiatiska länder och språk. Vi inskränker oss till att framhålla några typiska drag, som kännetecknar de indiska fablernas väg till Västerlandet och kan tjäna att särskilja dem från andra, särskilt de grekiska.

Det är tydligen sena indiska versioner, som legat till grund för översättningarna till persiska, syriska, grekiska, latin och sedan till många nyare europeiska språk. Ingen i Indien bevarad version stämmer riktigt till förlagan för de översatta texterna. Denna kom till stånd i Iran på 500-talet e. Kr. och var resultatet av en sammanslagning av två arbeten: en fabelsamling, liknande de samlingar vi känner under namn som Pañcatantra, Hitopadeśa, Tantrākhyāyikā, samt en grupp fabler i tolfte boken av eposet Mahābhārata — vi vet nu, att detta epos vid samma tid varit bekant i Iran. Den så tillkomna kompilationen kan bekvämast citeras under namnet »Kalila och Dimna», det arabiska namn som den fick på 700-talet.

Skall vi nu bestämma den indiska djurfabeln i litterärt avseende, så har den till form och innehåll mycket speciella karakteristika.

Till formen är den alltid en komplex konstruktion. De olika fablerna är samlade inom en ram, två djur berättar under handlingens gång djurfabler för varandra, ofta finns det i dessa fabler ytterligare andra infogade, alltså tre kinesiska askar i varandra. Ramberättelsen utgör här ett veritabelt djurepos. De grekiska fablerna är aldrig disponerade på det sättet.

Men denna formella egenhet hänger samman med fablernas användning.

Till innehållet är vad vi kallar indisk fabellitteratur en gren av den statsvetenskapliga litteraturen, absolut inte djurskildring eller djursaga. Kriteriet på fabel i Västerlandet — en historia där djur handlar och talar —, kan inte tillämpas i Indien. Där förekommer handlande och talande djur i vilka litterära genrer som helst. Man behöver bara erinra om eposet Rāmāyana, där aporna under ledning av apkungen Hanumān spelar en huvudroll. För indisk uppfattning är det naturligt att låta gudar, demoner och djur figurera på samma verklighetsplan som människor. Och de av oss s. k. indiska fablerna

innehåller också berättelser där människor spelar huvudrollen och där djuren saknas.

Men vad som aldrig saknas är ett otal mestadels i vers satta regler och maximer för den mänskliga samlevnaden överhuvud och framför allt för politiken. Pañcatantra bok I handlar om hur man blir storvizir efter att ha förlorat härskarens gunst, ramberättelsen till bok III handlar om hur man i krig får bukt med en fiende genom att smuggla in förrädare i hans borg — det är djurfabelns motsvarighet till Zopyros-historien hos Herodotos III, 153 ff. Men de didaktiska partierna översvämmar texten och tar för vår smak alldeles för stort utrymme. De återkommer i två nära sammanhängande grenar av statsvetenskaplig litteratur. Den ena företrädes av Arthaśāstra, tillskriven den store statsmannen Kauṭilya eller Cāṇakya från omkr. 300 f. Kr. Den är avfattad på tung pedantisk prosa, men texten livas med hänvisningar till historiska eller mytologiska exempel och med verser, som ofta återkomma i identisk eller liknande form i fablerna. (Arthaśāstra polemiserar mot flera verk av samma karaktär, men den är det enda i sin genre som bevarats.)

En lättlästare handbok är Kāmandaki's Nītisāra, det klassiska verket i en genre, som har flera företrädare. Här är statskunskapen summerad i lätta memorialverser med samma slags anspelningar på kända berättelser som i Arthaśāstra.

En tredje form av politisk undervisning har vi i den litterära genre som vi kallar djurfabel, där proportionerna mellan berättande och didaktiska partier har förskjutits. Till kompositionen är det berättande texter, men berättelserna är bara förevändningar för de agerande djuren resp. personerna att i vers och prosa utlägga samma moraliska och politiska visdom, som Arthaśāstra och Nītisāra framlägger i mera systematisk form. Samma pedagogiska användning av noveller och fabler finner vi i de äldre episka dikterna, framförallt i 12:te boken av Mahābhārata, som vi redan nämnt som källa till »Kalila och Dimna» — egentligen ett stort didaktiskt epos, som jämte många andra episoder också innehåller 10 djurfabler.

Det slags politik fabelsamlingarna liksom annan statsvetenskaplig litteratur i det gamla Indien förordar, är en cynisk maktfilosofi, som kommer all västerländsk macchiavellism att te sig tam och oskyldig. Alla dessa skrifter inskräpper, att statsmannen är skyldig att följa en moral helt motsatt den vanlige medborgarens. I fabelböckerna kan

sagotonen skenbart undanskymma cynismen, men den finns där alltid.

Fablerna riktar sig alltså till furstar och statsmän och ser tillvaron ur deras perspektiv. Man saknar helt den samhällssatir, den slavperspektiv nedifrån, som är så påfallande i grekisk-romersk fabeldiktning.²⁷ Detta är ett av de väsentliga karakteristika som skiljer mellan indisk och grekisk fabeldiktning.

De indiska fabeldiktningarna börjar regelbundet med en inledning, som låter en vis brahman använda fablerna som ett medel att uppfostra svårhanterliga tronarvingar, vare sig han som i Pañcatantra säges ha nedskrivit sina lärdomar eller som i Hitopadeśa får föredraga dem muntligt. Men faktiskt riktar sig ju texten också till andra politiska personligheter, såsom till aspiranter på storvizirposten, om man får tro första boken av Pañcatantra. Allt detta kan vara litterära fiktioner, men fiktionerna blev till verklighet under fablernas vandringar utanför Indien. De flesta utomindiska fabelsamlingar ha blivit till i hovkretsar eller är uttryckligt angivna som läroböcker för blivande härskare, som »konungaspeglar». Men snart hade de också, både inom islam och i kristendomen, »demokratiserats», lästs i vida kretsar som underhållningslitteratur.

Man kan förmoda — och i ett fall direkt bevisa —, att de indiska fablerna uppfattades som motstycken till de esopiska fablerna. Från början, troligen i den första arabiska översättningen, har också den indiska cynismen modifierats på en viktig punkt: i Indien är schakalen alltid den överlägsne, som med list och intriger framgår som segrare ur varje svårighet. Inom islam fann man tydligen detta för magstarkt och det tillkom en berättelse, i vilken schakalen Dimna ställes inför rätta, befinnes skyldig och dödas.²⁸ (I Västerlandet blir härav rättegången mot räven, som i de flesta versioner ersätter den främreorientaliska schakalen.)

För att sammanfatta: de indiska fablerna, oegentligt kallade djurfabler, förekommer alltid inom större ramberättelser, de har alltid politisk syftning och en ytterst cynisk människouppfattning. Ytterligare ett kännetecken skiljer dem från de gamla grekiska fablerna: de viktigare i fablerna framträdande djuren har individuella namn,

²⁷ Jfr Gerhard Bendz i inledningen till hans eleganta översättning av Phaedrus' fabler s. 15.

²⁸ Benfey I, 298 ff., Beirüt-upplagan av Kalila wa Dimna (1957) 115 ff.

medan underordnade djur benämns med artnamnet. I grekiska fabler förekommer överhuvud bara artnamn. För att ta tre till innehållet nära besläktade fabler, så har i ramberättelsen till Pañcatantra I alla djuren individualnamn, likaså i fabeln I, 16 (Benfey's numrer-
ring). Däremot heter i Pañcatantra I, 11 (Edgerton I, 8) lejonet Madoṭkaca, och kamelen Krathanaka medan pantern, kråkan och schakalen bara nämns med sina artnamn. Någon bestämd regel tycks det inte finnas.

När vi skall diskutera indiska inslag i europeisk fabeldiktning, skall vi se närmare på de tre anförda historierna ur Pañcatantra I för att se hur de förändras i främmande miljöer. Schakalen är i alla fallen huvudpersonen. I ramberättelsen är schakalerna Damanaka och Karaṭaka två bröder som har gått miste om sin fäderneärvda ministerställning hos lejonet, djurens konung, men beskäftigt håller sig i hans närhet för att göra sig nyttiga och kanske återvinna hans gunst. Ett sådant tillfälle erbjuder sig när den från sin karavan skilde tjuren Sañjivaka börjar skrämma upp skogens invånare och inte minst lejonet med sina kraftiga råmanden. Damanaka erbjuder sig att kunska och tar reda på, att tjuren inte alls är så farlig som hans råmanden låter. Men han inbillar både tjuren och lejonet att det andra djuret är en fruktansvärt farlig potentat, som det gäller att ställa sig väl med. På så sätt får han dem att träffas och försiktigt umgås, och till belöning återfår Damanaka den eftertraktade storvizirposten.

Men mellan lejonet och tjuren utvecklar sig vänskapen alltför fort — Damanaka känner sig hotad i sin maktställning, och börjar sprida förtal mellan de båda genom att antyda att de ha hemliga planer på varandras undergång. När tjuren får höra dessa rykten om lejonets lömska avsikter, erinrar han sig vad som hände vid ett annat lejonhov: där hade pantern, kråkan och schakalen stått konungens förtroende närmast, men en kamel började bli lejonets favorit och de tre gamla kumpanerna lyckades vid en hungersnöd intrigera så att lejonet åt upp kamelen.²⁹ Detta blir för tjuren en påminnelse om furstegunstens obeständighet, och det är som vi får se, i själva verket ett föregripande av just det som kommer att hända honom själv.

²⁹ Den nyss citerade fabeln, Benfey I, 11, Edgerton I, 8.

Damanaka berättar nu för Karaṭaka, hur han skickligt börjat utså misstänksamhet mellan lejonet och tjuren. Karaṭaka tycker denna perfiditet är förkastlig, men Damanaka vederlägger hans betänkligheter med en rad tänkespråk och till slut med en fabel (Benfey I, 16, saknas hos Edgerton), som visar hur en intelligent schakal bör handla i en sådan situation; historien är en närstående variant till den som tjuren nyss berättade för honom själv, men det är här en varg och en schakal, som driver den oerfarna kamelungen i gapet på lejonet för att bli av med en eventuellt blivande rival om lejonets gunst. Här som annars är det schakalen som är den listigaste och inhöstar de största förmånerna.

Huvudhandlingen kryddas ytterligare med nya tänkespråk och fabler innan Damanakas intriger bär sin avsedda frukt. Ramberättelsen slutar nämligen med att lejonet och tjuren, båda lika uppskrämda, kämpa mot varandra på liv och död och att lejonet lyckas döda sin forne vän, som sedan blir ett härligt skrovsmål för honom och hans hovstat. Han sörjer ett ögonblick ångerfullt vad han gjort, men den uppfinningsrike schakalen hittar på goda tröstegrunder och återfår nu definitivt posten som storvizir.

I den indiska sagan är det två schakaler, som i ramberättelsen driver tjuren till döden i lejonets gap. Men det är tydligt, att tvåtalet är en konstruktion, betingad av Pañcatantras didaktiska karaktär. Det är genomgående den äldre av bröderna, Damanaka, som handlar och som tar alla initiativ, däri mycket lik räven i den europeiska sagan. Karaṭaka är bara där för att ge replik och komma med invändningar och dessa invändningar ger Damanaka ytterligare anledning att på vers och prosa utlägga riktigheten av sina åtgärder. När handlingen når sitt för schakalerna lyckliga slut, är det också Damanaka som insättes i storvizirvärdigheten, om någon belöning åt Karaṭaka är det inte tal. I det nya avsnitt, som tillkommer i den arabiska versionen och de därav avhängiga översättningarna, blir Dimna dömd för sina skurkstreck, men också i denna situation är det bara Dimna som blir dömd, inte hans bror.

Redan i de fabler, som är inramade av denna berättelse i Pañcatantra och där schakalen också spelar en ful roll, är det bara frågan om ett djur. Detsamma gäller de ramberättelsen närstående sagorna i buddhistisk litteratur eller nutida folklöre, där schakalen stiftar

ovänskap mellan ett lejon och en tjur eller mellan två tjurar — det är alltid frågan om en enda orosstiftare.³⁰

Det är klart, att om Pañcatantra-versionen blir föremål för bearbetning av en skicklig berättare, märker han genast, att den ene schakalen är överflödig och avskaffar honom.³¹ Där vi ha två stycken schakaler, rävar eller vilka andra djur som sättes i deras ställe, där ha vi att göra med osjälvtändiga imitationer av Pañcatantra.

Hur kom nu indiska fabler till Västeuropa och eventuellt även till Norden? Sedan länge vet man, att efter 1250 två fullständiga och tämligen ordagranna översättningar av »Kalila och Dimna» kom till stånd. I Italien översatte juden Johannes av Capua texten till latin från en hebreisk version under titeln »Directorium vitae humanae» ungefär samtidigt lät Alfonso den Vise av Spanien översätta den till spanska direkt från arabiskan. Den senare översättningen skall ha haft sin betydelse för den spanska prosans utveckling och översattes en gång till latin, men ingendera versionen fick europeisk betydelse. Det fick i stället Johannes' av Capua text, den blev de orientaliska djurberättelsernas versio vulgata, översatt till flera språk och spridd i talrika handskrifter och tryck.

Men det är påfallande hur litet och sent intresset för hela denna litteratur är i de skandinaviska länderna. Under medeltiden har man hittills inte ansett sig kunna finna några spår av djurfabeln, varken den esopiska eller den indiska, i litteraturen — möjligtvis kan vissa framställningar av räven och andra djur i våra kyrkor tyda på att det funnits ett intresse för djursagor, som aldrig tog litterär form. Först 1618 trycktes i Danmark en översättning av »Directorium vitae humanae», gjord från en av de många tyska översättningarna. Under 1600-talet tillkom ytterligare en isländsk, också från tyskan, och två svenska översättningar av de indiska fablerna, alla tre ännu otryckta.³²

³⁰ Jfr W. Norman Brown, *Journal of the American Oriental Society* 39, 18 ff. L. Bødker, *Indian Animal Tales* no. 19, Thompson-Roberts, *Types of Indic Oral Tales* no. 59.

³¹ Så har Ramon Lull i sin »*Libre de les Besties*» ersatt den fornspanska »*Calila y Dimnas*» två schakaler med en enda räv, enl. Menéndez y Pelayo, *Orígenes de la novela* I, LXXX ff.

³² Om de svenska översättningarna se Wrangel, *Frihetstidens odlingshistoria* 340, Böök, *Romanens och prosaberättelsens historia i Sverige* 242 f., Hjertén, *Fabel och anekdot inom Sveriges 1700-talslitteratur* 21 f. — Ännu senare kom

Vi antyde, att den form av Refo-Refrsagan, som Saxo företräder, möjligen skulle kunna ha samband med en fabel hos Johannes av Capua, ev. med andra kontinentala djurfabler. Förutsättningen för ett sådant antagande måste först och främst vara den, att i nordisk diktning djurfabelns gestalter med stor frihet kunde göras om till människor. Det är den minsta svårigheten en sådan teori möter. Redan i indisk berättarkonst kan samma intrig än spelas av djur än av människor. Under fablernas vandring genom världen finns det fall, där en ursprunglig djurfabel har gjorts om till en novell med mänsklig personaluppsättning. Det är visserligen enstaka fall, och det märkvärdiga med de nordiska medeltidslitteraturerna är ju inte att de någon gång tillgripit denna omstuvning, utan att de så energiskt avvisat all slags djurdiktning.

En mycket större svårighet möter oss i kronologiskt avseende. Johannes av Capua och andra översättare av »Kalila och Dimna» tillhör senare delen av 1200-talet. Men den grupp av berättelser, som vi har sökt analysera, är redan belagd hos Saxo Grammaticus, och han förvärvade sin bildning och insamlade sitt sagostoff långt före 1200.

Nu saknades det ju inte djurdiktning på kontinenten före 1200. Tvärtom kan man i den franska litteratur, latinsk- eller franskspråkig, som bildar bakgrunden till Saxos djupa och egenartade humanism, konstatera ett starkt intresse för djurdiktning. Och det både efter Aesopus-Phaedrus-traditionens linjer och efter det nya mod, som vid mitten av 1100-talet skapades i och med rävromanens plötsliga uppkomst och stora popularitet.

Man kan här inte låta bli att beröra en fråga, som kanske inte nödvändigtvis måste lösas för att man skall inse sammanhanget mellan vissa nordiska sagor och de indiska fablerna, men som inte heller gärna kan alldeles förbigås. Det är frågan hur djurfabeln under medeltiden växte ut till ett epos, som avgjort skiljer sig från allt vad den långa och livskraftiga fabeldiktningen av grekiskt ur-

Peter Rubens' »Fortsättning av den visa Indianen Pilpays Sedo-Sagor», 1762, en partiell översättning av den turkiska »Hümâyünameh», mest märkvärdig som det första arbete som översatts till svenska direkt från turkiskan, kanske det första som direkt översatts från något främreorientaliskt språk överhuvud. — Om den isländska, se E. Ó. Sveinsson, Verzeichnis isländischer Märchenvarianten, Einleitung s. LXIX f.

sprung inspirerat till. Även detta djurepos förblir ju lika främmande som djurfabeln för den skandinaviska Norden under medeltiden, medan alla andra kontinentala litteraturgenrer flitigt imiteras.

Vi får ännu en gång gå tillbaka till Jacob Grimm. Han avvisade inte bara tanken på ett främmande inflytande på den medeltida djursagan, i företalet till sin edition av Reinhart Fuchs framhåller han som sin åsikt, att den grekiska fabeldiktningen, långt ifrån att ha inspirerat det västeuropeiska djureposet, i själva verket framträder i en försvagad form, som torde gå tillbaka på en äldre kraftfullare utformning. Vad detta avser framgår ganska klart om man sammanställer hans olika analyser av drag ur germanska och indiska djursagor i det långa företalet till Reinhart Fuchs. Han menar, att forntysk och fornindisk litteratur i klarare form bevarar resterna av ett indoeuropeiskt djurepos, som i den esopiska fabeldiktningen redan har splittrats till fragment, till isolerade fabler.

Man kan helt avvisa Grimms idé om ett gammalt indoeuropeiskt djurepos men ändå tacksamt erkänna, att han varit den förste att inse en svårighet, som romanister och germanister ännu inte tycks ha fått bukt med. Och det är frågan: hur skall man förklara, att den långa och tämligen enahanda raden av fabler, diktade efter Aesopus' och Phaedrus' mönster, på 1100-talet plötsligt ger upphov till stora komplicerade episka dikter, mest kända i den fornfranska Roman de Renart, men även företrädda av ett stort antal latinska och tyska texter? Paulin Paris kämpade tappert mot Grimm till försvar för den franska djurdiktningens originalitet, men han måste då falla tillbaka på den esopiska traditionen som den huvudsakliga inspirationskällan.³³ Senare forskare har medgivit att utom fabler av grekiskt-latinskt ursprung även djurberättelser från andra håll måste ha influerat den rikt flödande djurdiktningen alltifrån 1100-talet. Lucien Foulets klassiska arbete från 1914 nöjer sig med att precisera rävromanens kronologi och ställa den i samband med 1100-talets latinska och franska epik. Den äldsta grenen av Roman de Renart är enligt honom femton år yngre än det stora latineposet Ysengrimus från 1152 och kan dessutom ha influerats i sin struktur av de stora episka diktningarna på franska från samma tid med heroiska eller

³³ Nouvelle étude sur le roman de Renart, appendix till Les Aventures de maître Renart 1861, 323 ff.

höviska ämnen. Men även Foulet medger, att på någon punkt rävromanen direkt pekar på indiska förebilder.³⁴

Det är möjligt, att Foulets arbete är det avgörande ordet i frågan om den västeuropeiska rävromanens uppkomst. Jag har egentligen inte rätt att yttra mig i dessa svåra frågor. Men när hans argumentering till stor del räknar med poemet Ysengrimus' stora betydelse för den förste författaren av ett djurepos på fornfranska, så förefaller det som om frågan därmed bara var skjuten ytterligare ett steg tillbaka. Hur har klerken Nivardus från Liége i sin tur kommit på idén att sammanställa ett ganska komplicerat epos i stället för de kortfattade »isopets» som den franska litteraturen dithills skapat ur Aesopus-traditionen? Virgilius och Lucanus förefaller att vara ganska långsökta som förebilder.

Man blir då tvungen att uppta en hypotes, som kan synas vågad, men som på annat och mera övertygande sätt tränger sig fram när man sysslar med den grupp skandinaviska texter, som vår undersökning började med, nämligen antagandet av ett indiskt inflytande av friare karaktär än den rena översättningslitteratur, som med så stor succès slår igenom efter mitten av 1200-talet. Det synes mig ofrånkomligt, att sagorna om Audun, Refr och Refo i fri omformning återberättar de tre fabler ur första boken av Pañcatantra (eller mycket snarlika berättelser), som alla handlar om hur man vinner konungen-lejonets gunst genom att skänka honom det djur han just vid ett givet tillfälle behöver — en tjur resp. en kamel. Två av de nordiska lyckoriddarna, som vi talat om, vinner framgång genom att skänka en tjur resp. en björn åt en konung. Den tredje, Refo, använder sig inte av den utvägen, gåvomotivet kan ha tagits bort ur hans historia, men där finns i stället de tre djurnamnen på mänskliga varelser, som ovillkorligen erinrade oss om ramberättelsen till Pañcatantra I i en av dess latinska varianter.

Nu finns ett sådant inflytande betygat i en föga beaktad medel-latinsk text, Baldo, »Novus Aesopus», som utgavs redan 2 gånger på 1800-talet, men betraktades som en parafraas av Johannes av Capua. Först genom Hilkas utgåva 1928 blev den bättre känd. Hilka fastställde även, efter Gaston Paris, att den härstammade från 1100-talet. Men kronologien är kanske inte det viktigaste. Viktigare är att vi

³⁴ Foulet, *Le Roman de Renard* 358 om »Renart teinturier» och den blå schakalen Pañcatantra I, 10 (Benfeys nummer).

gör bekantskap med en författare, som väl känner till Kalila och Dimna-traditionen men handskas med den med största frihet. Denna frihet kanske är förtjänsten hos hans förlaga och denna kan möjligen vara grekisk.

Texten innehåller 40 berättelser, om man räknar med episoderna. 26 av dessa är tydligt tagna från Kalilas text men ofta förvånansvärt omgestaltade. Den ursprungliga ramberättelsen till Pañcatantra I har i no. IX egendomligt ombildats. I stället för ett lejon och två schakaler uppträder en djurens konung — utan artnamn — och två björnar. Av alla inom ramen infogade berättelserna återstår bara en, men i den har schakalen från Pañcatantra (Benfey, I, 2) blivit räv. I ytterligare en annan här diskuterad berättelse ur Pañcatantra I, 11 har alla djuren bibehållits utom att schakalen blivit till en björn. Intrigen är ganska olika.

Påfallande är, att samligen tituleras Novus Aesopus och att författarnamnet Aesopus återkommer inte bara i inledningen utan i no. XIX som är en typisk Kalila-berättelse. Här föreligger en klar tendens att förneka det orientaliska inflytandet, infoga det i den esopiska traditionen så gott det går och skapa ett relativt självständigt verk.

Baldo är uppenbarligen en norditaliensk författare, men hans verk har haft en viss spridning under 1100-talet. Det är intressant därför att det visar hur fritt man kunde handskas med det orientaliska sagogodset, innan de ordagranna översättningarnas tid kom.

Detta är inte utan betydelse varken för rävromanen eller för våra nordiska sagor. I själva verket finns det ingen litterär genre som står den indiska djurfabeln närmare än de västeuropeiska djureposet, vare sig vi tar Nivardus' Ysengrimus eller en gren av den franska Roman de Renard till utgångspunkt. Vi anmärkte som karakteristika för de indiska berättelserna ramkompositionen, schakalens dominerande roll, de individuella personnamn som växlande med artnamnen ges åt de agerande djuren, den ohöljt cyniska moralen. I två avseenden är det västeuropeiska djureposet märkvärdigt likt det indiska — som man inte brukar kalla epos — samtidigt som de båda avgjort skilja sig från den grekisk-romerska fabeltraditionen. Den ena likheten är den vidlyftiga men lösa kompositionen, med en berättelse inom vars ram de olika djuren återigen berätta om sina eller de frånvarandes äventyr. Ännu mer frapperande är kanske det individuella namnskicket. Däremot är schakalens resp. rävens fram-

trädande roll kanske inte så utmärkande, att man kan använda den som kriterium på ett samband — här har ju den grekisk-latinska traditionen också satt räven i centrum av många enskilda fabler och han är även här det mest omtalade djuret. Men rävromanens uppkomst i Västeuropa skulle utan tvivel enklast förklaras om Baldos *Novus Aesopus* och flera texter av det slaget redan före mitten av 1100-talet blivit bekanta på franskt språkområde. Och den första version vi ha av de nordiska rävsagorna, där rävarna är omkostymerade indiska schakaler, har vi hos Saxo, som har sin bildning från samma franska 1100-humanism som Nivardus från Liège.

*

Olrik sammanställde i »Kilderne til Saxes Oldhistorie» II, 137 berättelserna om Audun, Gjáfarefr och Hrói den dumme som typiska skildringar av dåtida isländskt liv. Långt senare har Hans Naumann i *Festschrift Genzmer* (1952) dragit in Ruodlieb i latineposet med samma namn i betraktelser över samma tema.

Men redan 1920 hade P. E. Müller påpekat att Hrói den dummes historia hade en slående parallell i en berättelse i *Tusen och en natt*.³⁵ Den orientaliska bakgrunden har sedan Dag Strömbäck studerat grundligare i en uppsats i *Donum Grapeanum* 1945 »En orientalisk saga i fornnordisk dräkt», fortsatt i *festskriften till Hugh Smith* 1963. Därmed är Hrói den dumme definitivt utmönstrad ur nordisk kulturhistoria och infogad i de internationella vandrings sagornas typgalleri.

Det är en liknande operation vi här sökt företaga beträffande hans kollegor av lyckoriddarnas skrå, Audun och Gjáfarefr. Det är väl onödigt att framhålla att de framlagda resultaten är i hög grad provisoriska. Både den isländska litteraturen och Saxo torde rymma mycket mer internationellt stoff, som kanske när det rätt analyserats även kommer att belysa denna undersöknings texter på nytt sätt.

Det återstår bara att dröja något vid ännu en skillnad inom den grupp av nordiska texter vi behandlat. Mot två sagor där hjälten kallas räven (*Refr* resp. *Refo*) står en där han har namnet Audun,³⁶ båda namnen även ur andra källor kända som germanska egennamn.

³⁵ *Sagabibliothek* III, 1820, 152.

³⁶ Om namnet Audun och dess former se särskilt Kock, *Arkiv för nordisk filologi* 1926, 66 ff.

Om våra förklaringsförsök är riktiga och denna grupp texter har ett enhetligt ursprung, så borde även denna divergens kunna förklaras. Vi bortser då från den intressanta frågan, om inte flera personer med namnet Refr inom isländsk litteratur bär detta namn som en talande, symbolisk beteckning. Att så är fallet inom den här behandlade gruppen blir klart, om man kontrasterar de olika äventyrarnas öden mot varandra. Ty bärarna av räv-namnet har det gemensamt, att de stiger till rikets högsta värdighet under konungen — alldeles som schakalerna i motsvarande indiska förlagor. Refr blir jarl och Refo blir den danske kungens förtroendemän och ståthållare i Sverige — om inte Saxos latinska språk och stil gjorde det omöjligt, skulle han säkert använt jarl-titeln för att beteckna krönet på Refos karriär. Mot dessa kontrasterar tydligt den försiktige isländske affärsmannen, som bestämt vägrar att gå i hovtjänst men desto villigare tar emot de två kungarnas gåvor som gör honom rik. Därför heter han *Audun: Audi-winiz*, »rikedomens vän». Det talande namn han från början utrustats med implicerar en viss karaktär och anteciperar ett bestämt slags handlande. Det är ett symboliskt namn på samma sätt som många av de individuella djurnamnen i de fornindiska fablerna och inom den fornfranska rävromanen.

LITTERATUR

- Reinhart Fuchs, Von Jacob Grimm, 1834.
 Loiseleur Deslongchamps, A., Essai sur les fables indiennes et leur introduction en Europe, 1838.
 Edélestand du Méril, Poésies inédites du moyen-âge, 1854.
 Benfey, Theodor, Panchatantra I—II, 1859.
 Kalilag und Dimnag. Text und deutsche Uebersetzung von G. Bickell. Mit einer Einleitung von Theodor Benfey, 1876.
 Les fabulistes latins, par L. Hervieux. 5. Jean de Capoue et ses dérivés, 1899.
 Paris, Gaston, (recension av föregående), Journal des Savants 1899, 207—226, 591—595.
 Hertel, Johannes, Das Pañcatantra, Seine Geschichte und seine Verbreitung, 1914.
 Foulet, Lucien, Le Roman de Renard, 1914.
 Calila y Dimna (Biblioteca selecta de clásicos españoles) Madrid, 1915.
 Brown W. N., Pañcatantra in Indian Folklore (Journal of American Oriental Society 39, 1—54), 1919.
 Reinhard, John R., Strokes shared (Journal of American Folklore 36, 380—400). 1923.

- Edgerton, Franklin, *The Panchatantra reconstructed 1—2*, 1924.
- Menéndez y Pelayo, *Orígenes de la novela I*, 1925.
- Hilka, Alfons, *Beiträge zur lateinischen Erzählungsliteratur des Mittelalters* (Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, *Abhandlungen, Phil.-hist. Klasse NF Bd XXI, 3*), 1928.
- Sveinsson, Einar Ó., *Verzeichnis isländischer Märchenvarianten* (FF Communications 83), 1929.
- Einarsson, Stefán, *Aefintýraatvik í Auðunar þaetti vestfirzka* (Skírnir CXIII ár, 161—171), 1939.
- Gjerdman, Olof, *Hon som var värre än den onde* (Saga och Sed 1941, 1—93), 1942.
- Strömbäck, Dag, *En orientalisk saga i fornnordisk dräkt* (Donum Grapeanum 408—444), 1945.
- Calila y Dimna, *Nota preliminar y vocabulario de F. S. R.*, 1945.
- Taylor, Arnold R., *Auðunn and the Bear* (Saga-Book of the Viking Society XIII, 78—96), 1946.
- Nielssen, Christian, *Den gamle vijses exempler oc hoffsprock*, Udgivet af Laurits Bødker I. *Inledning og Tekst*, 1951.
- Thompson, Stith & Balys, Jonas, *The oral Tales of India*, 1958.
- Thompson, Stith & Roberts, Warren E., *Types of Indic oral Tales* (FF Communications 180), 1960.
- Johann von Capua, *Beispiele der alten Weisen*, herausgegeben und übersetzt von Friedmar Geissler, 1960.
- Sjöberg, Lars-Olof, *Stephanites und Ichnelates*, Uppsala 1962.
- Strömbäck, Dag, *Uppsala, Iceland and the Orient* (Early English and Norse Studies 178—190), London 1963.

MAGNUS OLSEN
OCH
DIDRIK ARUP SEIP

AV

K. G. LJUNGGREN

MAGNUS OLSEN

* 28. 11. 1878 † 16. 1. 1963

Vetenskaps societeten har under 1963 förlorat två av sina äldsta norska medlemmar, båda flitigt verksamma livet ut i vetenskapens tjänst och båda forskare av det stora formatet.

Magnus Olsen, född 1878, blev redan som ung student medarbetare åt sin huvudlärare, den frejdade Sophus Bugge, vars främste vetenskaplige arvtagare han blev. Han efterträdde honom också som professor i nordisk, särskilt fornnordisk filologi och utövade på denna post i 40 år (1908—1948) en högt skattad lärargärning. Man kan också nämna två andra stora norrmän från 1800-talet, vilkas vetenskapliga arv han likaså kom att förvalta självständigt och väl: den mångsidige humanisten Peter Andreas Munch och den betydande ortnamnsforskaren och arkeologen Oluf Rygh.

Redan tidigt kunde man skönja tre huvudlinjer i Magnus Olsens snillrika forskargärning, även om de ofta tvinnades samman till en enhet: studiet av ortnamnen och deras vittnesbörd om tro och kult i heden tid och om Norges bebyggelsehistoria, belysandet av den gamla norröna litteraturen, främst edda- och skaldediktningen, och tolkandet av Norges och de atlantiska öarnas runinskrifter. Någon uppräknig av ens de mest betydande av hans arbeten skall inte försökas här — de är talrika, ofta av betydande omfång och alltid trots vetenskaplig stringens fängslande och engagerande. Detta sista hänger nära samman med en ovanligt stark strävan att alltid komma så långt som det över huvud är möjligt i tolkningen, att inte stanna vid en i snävare mening filologisk behandling av en undersökt text utan att söka så restlöst som möjligt fånga dess andliga eller materiella bakgrund, att konkret teckna den situation, som bör eller kan ha varit åsyftad. Några exempel, valda på måfå inom de nämnda tre huvudområdena och mycket starkt sammandragna, må belysa detta.

Strof 76 i Hávamál lyder (i B. Collinders översättning):

Jag såg fyllda fållor
 hos Fitjungs söner,
 nu bära de bettlarstaven;
 rikedom är
 som ett ögonblick,
 mer ostadig vän finns inte.

Fitjung är tydligen en rik storman, vars söner har bragts till tigarstaven. Men namnet måste rimligtvis förknippas med ett ortnamn *Fit* eller *Fitjar* (*fit* 'sidländ och fuktig slätt, särskilt vid vatten'). Av de gårdar med detta namn, som man känner, synes endast en sedan gammalt vara av den storlek och betydelse, som Hávamåls *Fitjungr* indirekt får anses förutsätta. Den visar sig vara en av Harald Hårfagres gamla gårdar, på ön Stord i Hordaland och ofta nämnd i gammal tid. En känd isländsk landnamsman säges härstamma från en Ulfr *Fitjumskeggi* (= 'den skäggige på Fitjar'), som kan förmodas ha hört hemma där. *Fitjungr* tillhör en ordbildningstyp, som svårigen kan vara yngre än tiden för landnamet på Island. Led fogas till led, och Magnus Olsen slutar med att förmoda, att Hávamål 76 stammar från tiden omkring år 900 och vittnar dels om en ekonomisk katastrof, som har drabbat en gammal på sin tid vida känd stormansätt i samband med Harald Hårfagres erövring av fylkena på Vestlandet, dels om att detta parti av diktverket bör ha kommit till i västra Norge.

En strof i eddadikten Grimnismál ger en livfull skildring av de i strid fallna kämparnas boning, Valhall. Den lyder (i B. Collinders översättning):

Femhundra dörrar
 och fyrti därtill
 skall det visst i Valhall finnas;
 åttahundra enhärjar
 gå ut genom var dörr,
 då det stundar till strid med ulven.

De stora siffrorna här har givit anledning till vittgående teorier om ett samband med indisk och babylonisk talspekulation. Magnus Olsen går en annan väg. Han vänder blicken mot Romarrikets många amfiteatrar, och då främst Colosseum. Skildringen av Valhall med de

många dörrarna växer under hans händer till en direkt reflex från världens medelpunkt, från ett av världens underverk, och det ögonblick vi har förmått att gripa, är det, då de tiotusenden som har övervarit gladiatorspelen i Colosseum strömmar ut genom dess 80 dörrar. Själva namnet Valhall kan, menar han, från början ha betytt 'den välska, d. v. s. romerska, hallen'.

I Kungälv, det gamla Konungahällas, kulturlager har man funnit en kolvformad stav av trä. Den är försedd med runor som Magnus Olsen läser **mkfþkrkrf**. Detta ger ju ingen mening, men han söker forcera inskriften: f-runan heter *fé* 'fä', och den kan brukas i stället för det helt utskrivna ordet. Han antager, att så är fallet med det sista **f**. Runföljden **krkr** kan också läsas **grgr** och då kanske avse mansnamnet *Gregorius*. Det hela utfylles så på försök till: *Mikit fædir Gregorius fè* 'Gregorius föder mycket, d. v. s. en stor mängd, boskap'. Norges mäktigaste man vid 1100-talets mitt hette Gregorius Dagsson. Han residerade ofta i Konungahälla och hade enligt Snorres Heimskringla fler huskarlar än någon annan. Dem behandlade han väl och frikostigt; han drack aldrig i gilleslag, heter det, utan att alla hans huskarlar fick vara med. På detta förhållande bör runinskriften kunna syfta — kanske är den ristad av en latinkunnig man, som tillät sig en subtil ordlek: *Gregorius* associerades med lat. *grex, gregis* '(boskaps)-flock' = *fé*. Den myckna boskapen som Gregorius föder är alltså hans huskarlar.

Men vad är egentligen den kolvliknande staven för något? Jo, Magnus Olsen kan göra troligt, att kolvliknande budkavlar har brukats, när man budade till gilleslag. Så står till slut miljön och situationen helt klara för honom: staven bör ha sänts ut, när Gregorius Dagsson kallade sin »hird» till gille, och någon bildad man i hans svit kan då vid något tillfälle ha ristat den kryptiska inskriften.

Så arbetade Magnus Olsen ständigt. En renodlat språkvetenskaplig analys kompletteras med historiska och kulturhistoriska data och först och sist med en ofta mycket långt driven intuitiv metod, understödd av stor och solid lärdom. Många glänsande resultat har han nått på denna väg. Och låt oss tillägga många synnerligen värdefulla. Allt som glimmar är ju som bekant inte guld, och även den skarp-sinnigaste intuition kan leda vilse. För att göra Magnus Olsen full rättvisa bör man hålla i minnet, att åtskilliga av hans så konkret framställda slutsatser är förslag och hypoteser: så kan det ha varit.

Kritik har inte saknats — bl. a. kom en skarp sådan till synes i detta samfunds årsbok för 1923 — men även om han praktiskt taget aldrig gick in i diskussion med kritiker och skeptiker, betraktade han sig inte som ofelbar. Han var en stor humanist i ordets bästa mening.

Magnus Olsen var livligt intresserad av människor och miljöer, som på ett eller annat vis kunde sättas i samband med hans forskning, men han lämnade ogärna sitt forskarbord för att delta i det s. k. offentliga livet. Men när hans kollega Seip hade arresterats 1941, och budet gick till honom att träda in som dekanus för sin fakultet, tvekade han inte. Det sätt, på vilket han ett par år skötte detta svåra och farliga uppdrag, tills han själv blev avlägsnad och tagen i förvar, visade, att hans styrkebälte ingalunda blott bestod i vetenskapligt skarpsinne och stor lärdom.

Med Lund hade Magnus Olsen goda förbindelser genom åren. Han var en av de framstående nordiska forskare, som lagerkröntes vid universitetsjubileet 1918, och han var i många år till sin bortgång en nitisk medredaktör för den gamla lundatidskriften »Arkiv för nordisk filologi». I vårt samfund tillhörde han — med 1920 som invalår — den äldsta uppsättningen av ledamöter.

Didrik Arup Seip kunde också blicka tillbaka på en lång och fruktbar akademisk lärar- och forskargärning — som professor i norsk språkvetenskap i nära fyrtio år. Han var sex år yngre än Magnus Olsen (f. 1884) och tillhörde dennes första krets av lärjungar vid universitetet i Christiania. Den lärare, som främst kom att öva inflytande på honom, var emellertid den framstående dialektforskaren Amund B. Larsen. Seip debuterade också som dialektolog, och studiet av norska folkmål kom att utgöra en röd tråd genom det mesta av hans in i det sista rikt flödande produktion. I regel studerade han dock icke dialekterna så att säga för deras egen skull utan för att klarlägga bakgrunden för det norska skrift- och litteraturspråket. Det var dettas ovanligt växlingsrika öden från dess äldsta för oss tillgängliga skeden till våra dagar som blev hans centrala forskningsfält, och här kom han att plöja både vida och djupt.

Han tecknade det norska språkets historia fram till omkring 1370, då fornnorskans roll som skriftspråk var i stort sett slutspelad, och han lämnade viktiga bidrag till kännedomen om låneorden i norskan. På senare tid lade han med utgångspunkt i grundliga paleografiska

DIDRIK ARUP SEIP

* 31. 8. 1884 † 4. 5. 1963

studier fram en uppseendeväckande — och livligt bestridd — teori, att flera av de äldsta och viktigaste isländska handskrifterna, bl. a. den poetiska eddan, gick tillbaka på förlorade norska förlagor och att alltså Norges andel i den gamla norröna litteraturen var ännu större än man tidigare hade tänkt sig. Ett annat huvudintresse blev norskans återuppståndelse som litteraturspråk: han påvisade norska drag hos diktare från den danska tiden som Petter Dass och Ludvig Holberg, och ett av hans mest kända arbeten ägnades norskheten i Henrik Wergelands och hans samtids språk. Viktiga men språkpolitiskt mycket brännbara resultat nådde han, när han påvisade, att flera iögonenfallande språkdrag, som tidigare hade betraktats som danska inslag, var genuina i en rad sydöstrorska mål, och alltså god norska, något som icke blev utan betydelse för hans hållning i språkfrågan.

Det säger sig själv, att en forskare med hans inriktning icke kunde undgå att livligt engagera sig i den språkstrid, som alltjämt rasar med oförminskad kraft i Norge. Bokmålet var hans egen språkform, men tidigt anslöt han sig till Moltke Moes kungstanke, att man måste sträva efter att gradvis smälta samman de två norska riksspråken — det gäller att längs en samnorsk linje söka navigera mellan provincialismens Scylla och internationalismens Charybdis. Hans egen forskning hade i hög grad understött denna tankegång, och han kom att på många sätt arbeta för den. Ofta skedde det under strid på två fronter, men han kunde likväl inregistrera några icke obetydliga framgångar. Rättskrivningsreformen 1917 är en, tillkomsten av »Norsk språknemnd» (1952), det statliga språkvårdsorganet för båda riksspråken, en annan. Han kom att skriva norsk språkhistoria även i den andra mening, som man kan lägga in i detta uttryck.

Men ödet hade i beredskap åt honom också en plats i hans lands politiska historia. Han hade alltid i hög grad varit en det offentliga livets man, och det förblev han så länge han levde. Framstående praktisk duglighet och en väldig arbetsförmåga vid sidan av hans stora anseende som vetenskapsman och lärare förde honom 1937 till den hedrande men, som det skulle visa sig, farliga, ja livsfarliga, posten som sitt universitets rektor. Som sådan blev han en av den nationella frontens förgrundsgestalter under den tyska ockupationens första skeden. Det är väl bekant — även i vårt land — att »den seipske ånd» snart blev en nagel i ögat på ockupationsmakten och

dess medlöpare. 1941 blev han avsatt och en i den stora skaran av goda norrmän på Grini. Därefter blev koncentrationslägret i Sachsenhausen hans lott i nästan ett år. De ohyggligheter han där fick uppleva bröt dock icke ned honom, och han kunde efteråt med beundransvärd fattning och saklighet skildra sina upplevelser där. Det märkliga inträffade, att den mäktige och fruktade Himmler gav vika för påtryckningar från många håll i Norden, och Seip blev utsläppt men måste stanna i Tyskland. Först i krigets slutskede blev han fri i samband med Folke Bernadottes aktion och kunde över Sverige återvända hem. Det dröjde inte länge förrän den starke mannen ånyo var i full verksamhet både som forskare och som en av Norges främsta kulturpersoner mera i allmänhet.

Han kunde ibland berätta som förklaring till att han avböjde vissa slag av välfägnad, att han som femåring hade avlagt nykterhetslöfte och att han alltjämt stod fast därvid. Man kan dra på munnen åt den femåriga nykterhetskämpen, men den lilla självbiografiska notisen ger rätt mycket av människan Didrik Seip, av hans fasthet och viljestyrka, som i vetenskapliga stridsfrågor kunde snudda vid halsstarrighet, men som också innebar orubblig trohet mot de ideal, som han hade gjort till sina.

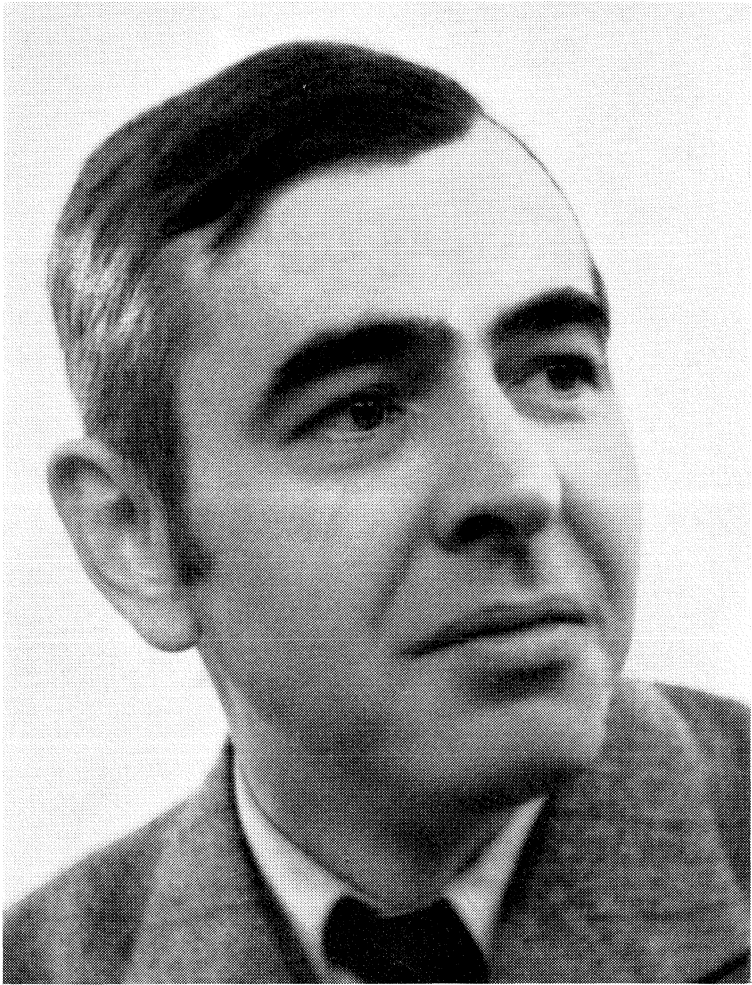
I Lund var han en ofta och gärna sedd gäst, inte bara i vårt samfund, som han tillhörde sedan 1935, utan i många andra kretsar, i Akademiska Föreningen och Norden och hos nära personliga vänner. Ett av hans besök är särskilt minnesvärt. När Tyskland slutligen kapitulerade, var han ännu i Sverige, och det var här i Lund som han upplevde själva krigsslutet. Han blev den givna kristallisationspunkten för de känslor och stämningar, som under ett par dagar fick fritt lopp. På V-dagen den 7 maj hyllades han av studentkåren utanför universitetet, och dagen slutades med en improviserad fest för honom i Akademiska Föreningen, där han för första gången offentligt talade om sina upplevelser i fiendeland, inför en av studenter och lärare till trängsel fylld sal. Och nästa dag gick han jämte Lauritz Weibull, Hjalmar Gullberg och Harald Bohr i spetsen för ett väldigt medborgartåg ut till det monument i vår stad, som minner om mycket blodiga strider men som också uppger sig vara rest av försonade efterkommande. »Låt oss bygga tillsammans på den frihet, som har blivit oss förunnad», ljöd slutorden i hans tal den gången.

Så kom Didrik Arup Seip också att några minnesvärda dagar stå som den centrala gestalten i Lunds krönika.

STURE BOLIN

AV

BIRGITTA ODÉN

STURE BOLIN

* 27. 5. 1900 † 1. 2. 1963

Den 1 februari 1963 avled Sture Bolin, professor i historia vid Lunds universitet, under 8 år Vetenskapssocietetens præsens (1945—1953).

Döden kom hastigt; den överraskade honom i sömnen. Men på hans skrivbord låg de kringströdda papperna från den gångna nattens arbete. Handen, som fört pennan, hade arbetat med stor möda; den tidigare så drivna stilen var svår att tolka. Handen orkade inte längre utföra den klara hjärnans intentioner.

Dagen efter Sture Bolins död fångade Erik Lönnroth i en kongenial metafor något av Sture Bolins väsen: svalan som i en rymd av abstrakt, strängt logiskt tänkande utförde en celest uppvisning. För oss, som sett Sture Bolin under dessa sista år, då han bröts ned av en svår, först efter döden diagnostiserad sjukdom, kunde bilden av svalan verka chockerande, men sedd i ett längre tidsperspektiv rymde den en sanning, som kändes befriande.

Ett starkt intellekt — och en bräcklig kropp: i den cirkeln var Sture Bolins liv inskrivet. I den låg hans egna problem förborgade. Och i den ryms också de problem, som möter den som skall teckna hans minnesbild.

Sture Bolin föddes i Höganäs och växte upp i intim kontakt med natur och historia på Kullaberg. Skåne stod hans hjärta nära och han var aldrig mantalsskriven på annan ort. Ingen kunde heller vara så lokalpatriotiskt entusiastisk som Sture Bolin. Och ändå — ingen historiker i hans generation förmådde så fullständigt frigöra sig från insulär provinsialism och på forskningsfältet söka de internationella problemen i närkamp med samtidens störste.

När Sture Bolin som ung student kom till Lund, var det för att studera juridik. Det var ett studium, som passade honom utomordentligt illa, och han gick snabbt över till humaniora. Efter studier i filosofi, statskunskap och religionshistoria, som inte avsatt några

mera genomgripande spår i hans senare produktion, började han läsa historia för Lauritz Weibull. Det uppstod en omedelbar och livsavgörande kontakt. Sture Bolin blev historiker.

Bolins yttre data — licentiatexamen 1925, disputation 1927 och professur 1938 — visar en visserligen rekordsnabb men till synes lugn karriär. I själva verket rymde den åtskillig dramatik: där fanns tider av våldsam anspänning och koncentration och där fanns perioder, som nästan framstår som en flykt från övertunga vetenskapliga arbetsuppgifter — jag tänker på åren i Utrikesdepartementet, då historien fick vika för aktuella, närmast administrativa uppgifter.

Men under alla dessa år av yttre karriär var Sture Bolin först och främst forskaren.

Sture Bolins debutarbete bär den något omständliga titeln »Fynden av romerska mynt i det fria Germanien». Ämnet hade en gång utdelats på en slump av Lauritz Weibull, och ödet valde sin man: ingen hade större förutsättningar för uppgiften än Sture Bolin och den skulle bli inledningen till hans största insats som forskare.

Lauritz Weibull var inte bara den som gav Sture Bolin hans avhandlingssämne. Han var också läraren, som präglade sin elev. Det finns en djup inre samhörighet mellan Bolins avhandling och Weibulls banbrytande »Kritiska undersökningar i Nordens historia». Bägge använde en skarpt utmejslad historisk-kritisk metod på ett material, som hittills inte behandlats på ett sådant sätt. Bägge uppnådde resultat, som i väsentliga avseenden förändrade den gängse bilden av det historiska skeendet. Den polemiska tonen mot äldre arkeologisk forskning — så typisk för Lauritz Weibulls äldre skrifter — finns också i Bolins debutarbete. Bägge kände, att de från sitt utgångsläge som historiker av en radikal källkritisk skola hade något nytt i själva grundsynen att tillföra forskningen, när det gällde dessa källfattiga perioder på övergången mellan arkeologi och historia.

Det karakteristiska för Bolins avhandling är historikerns grepp på det arkeologiska och numismatiska materialet. Med stor skärpa och uppslagsrikedom prövade han frågan om myntfyndens värde som källmaterial för en historisk rekonstruktion. Myntmaterialet fordrade en matematisk-statistisk bearbetning och Bolin tvekade inte att anpassa sina metoder efter materialets krav. Denna matematiska metod skulle bli Sture Bolins särmärke som historiker.

Men Bolin stannade inte vid en undersökning av själva fyndmate-

rialet. Som historiker ställde han kravet, att mynten skulle ses inte som exotiska importföremål utan som delar i en politisk-ekonomisk enhet, där myntväsen och penningpolitik i Rom var en lika väsentlig beståndsdel som handelsvägarna till Norden och omständigheterna kring skatternas nedläggning i jord och gömslen. Hans tes var, att skattfynden indicerade krig och osäkerhet, inte rikedom och politisk makt. Och från den utgångspunkten nådde han fram till en i avgörande punkter ny tolkning av nordisk historia under 400- och 500-talen.

Under 1930-talet återupptog Sture Bolin sina penning-historiska arbeten. Forskningarna kom att röra sig efter tre olika linjer.

Som en följd av kritik mot avhandlingens inledande avsnitt om det romerska rikets myntväsen, tog han upp detta problem till förnyad granskning. Under arbetets gång fick han avgörande impulser till en lösning genom att studera den feodala penningen under tidig medeltid. Den feodala penningens historia följdes sedan även på nordiskt område, där danskt penningväsen och danskt skattesystem blev föremål för en ny tolkning i ljuset av allmäneuropeiska förhållanden. Till slut fullföljde han också ett uppslag, som skymtat i Curt Weibulls mycket uppskattande recension av avhandlingen: Bolins synpunkter och arbetsmetoder borde med stort utbyte kunna användas på vikingatidens rikhaltiga myntfynd.

Sture Bolins forskningar resulterade i ett mäktigt manuskript, som förelåg färdigt redan 1937 men som ännu i väsentliga delar är otryckt.

Det var Sture Bolins avsikt att publicera del efter del av manuskriptet under den sammanfattande titeln »State and Currency in Early Times». Sammanställningen *stat* och *penningväsen* syftar på den centrala tesen i Bolins arbete: fursten-kungamakten-staten utnyttjade penningväsendet för sina syften och lät mynten bli bärare av en skatt till kronan. Men samtidigt är titeln en påminnelse om Bolins egna utgångspunkter, då han angriper problemen. För en ekonom som Gunnar Mickwitz var den centrala frågan *Geld und Wirtschaft*. För en numismatiker som Mattingly är det *mynten som föremål* som står i centrum. För historikern Sture Bolin var det myntväsendet som en statsfunktion, som var det väsentliga. Självfallet är det en aspekt, som inte kunde isoleras från den ekonomiska verkligheten, och Bolin vann också några av sina viktigaste resultat på de handelshistoriska områdena, men den ekonomiska analysen

kom aldrig att få samma plats i hans undersökningar som problem kring statens önskemål, möjligheter och misslyckanden.

Några av resultatet i det stora, otryckta arbetet publicerades under årens lopp i form av uppsatser, alla vittnande om Sture Bolins förmoda att ge en övertygande sammanfattning av det väsentliga i en stor undersökning. Högst nådde han i sin lysande installationsföreläsning »Muhammed, Karl den store och Rurik», där han med myntens hjälp kunde visa, vilka intima handelsförbindelser som existerade mellan kalifatet och det karolingiska riket. Epokgörande var, att han drog in även Norden och Ryssland i en nästan visionär syntes av handelsvägar, slavkaravaner och silverströmmar. Detta var en motinstans mot Pirennes berömda tes om Medelhavets stängning och Bolins uppsats väckte berättigad uppmärksamhet på internationellt plan. Han fick både efterföljare och kritiker. Men även en kritisk specialist talar i dagens läge icke blott om *Pirennes* utan också om *Bolins* skola.

I början av 1950-talet återupptog Sture Bolin tanken på en publicering av det stora manuskriptet. Arbetet stannade inte vid en formell finputsning. Det inledande avsnittet om Roms myntväsen undergick en genomgripande revidering. Bolin fann, att han tidigare varit alltför hårt fången i äldre ekonomiskt tänkande. Han insåg, att han inte hade rätt att på antika förhållanden applicera begrepp och föreställningar, som bottnade i 1800-talets penningteoretiska tänkande. Problemet måste lösas från helt nya utgångspunkter. Huvudtesen om statens övervärderade mynt kompletterades med en teoretisk analys av myntväsendets lagar under antiken. Så kunde — efter 20 år — »State and Currency in the Roman Empire» (1958) sändas ut till ivrigt väntande specialister över hela världen.

»State and Currency» är dedicerad till Lauritz Weibull. Det var en dedikation från en lärjunge till läraren-mästaren. Men det dedicerade arbetet är inget elevarbete. Sture Bolin hade redan länge följt sitt eget ensamma spår. Han var nu själv mästaren.

Internationellt hade Sture Bolin genom sina mynthistoriska forskningar — och kanske ännu mera genom de konklusioner han drog av sitt material — blivit en berömd man. Det oförbehållsamma erkännandet från sådana eminenta kännare av Roms myntväsen som Rudi Thomsen och Harold Mattingly borgar för att Sture Bolins

huvudverk skall behålla sin centrala plats i forskningen. Men det kom också kritik — och jag skulle vilja stanna även vid den.

Kritik drabbade hans tes om handelsutbytet mellan kalifatet, det karolingiska riket och Norden: hans tes skulle vara otillräckligt underbyggd. Men den kritiken måste ses mot bakgrunden av att Bolins kritiker bara hade tillgång till en sammanfattning av hans resultat, den sammanfattning som han gav i sin installationsföreläsning. Det är ingen tvekan om att mycket i den kritiken hade varit uttalat, om Bolins utländska läsare hade haft tillgång till hans fullständiga dokumentation. Det är också tragiskt, att han själv icke fick tillfälle att bemöta kritiken i samband med publicering av nya delar av det stora verket.

Kritiken mot »State and Currency» är främst av annan art: Bolin skulle ha varit okunnig om nyare forskningsresultat. Även denna kritik ger en tragisk aspekt åt Sture Bolins senare år.

I själva verket var Sture Bolin en lärdomsgigant, som följde sin vetenskaps landvinningar med stor uppmärksamhet. Men under sina senare år ställdes han inför ett svårt val: han orkade inte längre, han måste minska sin bokkonsumtion. Och då valde han det väsentliga: källorna, materialet, som gav honom möjlighet att fullfölja sitt eget verk, även om det måste ske på bekostnad av den bibliografiska perfektionen.

Det förefaller nästan ofattbart, att Sture Bolin vid sidan av dessa internationella insatser hade tid och kraft att behandla även andra problem av mera traditionell typ.

Med stor iver ägnade han sig åt källkritiska undersökningar i de berättande källorna från Nordens äldre medeltidshistoria. Det handskriftsträd, han rekonstruerade för Adam av Bremens *Gesta Danorum*, står inte Schmeidlers efter i skarpsinne och lärdom. Hans stora undersökning »Om Nordens äldsta historieforskning» (1931) betydde, att även annaler och namnlistor fördes in bland de tendentiösa och kompilatoriska berättande källorna från nordisk medeltid. Här visade Bolin sin hemortsrätt i den lundsiska forskarmiljön: han är förtrogen både med Lauritz Weibulls inträngande analys och med Curt Weibulls förmåga att fånga en bärande linje. Bolins egen accent är hans rastlösa prövning av olika alternativ och hans överdådiga kombinationsförmåga.

Samfundsförhållandena i Norden under tidig medeltid var ett annat område, som väckte Sture Bolins intresse. Föreläsningsserier över detta tema återkom ofta under hans professorstid. Publicerade blev hans översikt i Cambridge Economic History, I, om jordbruket i Norden under äldre medeltid, hans »Skånelands historia» i två band (1930, 1933) och hans »Ledung och frälse», studier över danska samfundsförhållanden under äldre medeltid (1934). Den oöverträffade höjdpunkten i denna genre var hans uppsats »Hallandslistan i Kung Valdemars jordebok», där han med hjälp av diofantiska ekvationer löste ett omdiskuterat problem i Danmarks äldre kameralistik.

Trots dessa insatser på avlägsna forskningsfält tappade Sture Bolin aldrig kontakten med den historia, han själv upplevde. Då kriget bröt ut 1939, släppte han allt vad han tidigare arbetat med och blev samtidshistoriker: han ville skildra krigsutbrottets genesis. »Det ensidiga våldet» utkom 1944, men hade utarbetets några år tidigare, då ännu ytterst litet material fanns tillgängligt och det som fanns ofta var tendentiöst tillrättalagt. Arbetet grundlade hos Bolin den övertygelsen, att medeltidsforskning var en samtidshistorikers bästa skolning. Hans eget arbete är ett vittnesbörd om att den tesen rymmer mycken sanning.

Sture Bolin hade som forskare den sällsynta förmågan att göra nya och oväntade kombinationer. Men han hade också en vaken kritik och en strängt logisk skärpa, som band kombinationerna inom det rimligas gränser. Blott någon gång kan man finna, att fantasien icke kunnat tyglas, att det visionära i hans andliga utrustning fått fritt spelrum. I en produktion, så fylld av ekvationer, statistiska histogram och strängt logiska deduktioner, framträder dessa ofta lysande infall som både roande och gripande vittnesbörd om ett mänskligt temperament av ovanlig intensitet.

Sture Bolin var inte bara forskaren. Han var också läraren. Även här minns vi både hans storhet och hans svårigheter.

De yngre årskullarna skrämdes kanske av hans originella sätt att hålla en tentamen och av bristen på trygg kontinuitet i handledningen. Hans seminariegrupper blev med åren allt glesare. Men när Sture Bolin föreläste, då var föreläsningssalen fylld av unga lyssnare, som inte ville förlora ett enda avsnitt i den fängslande framställningen.

På licentiatseminariet gjorde Sture Bolin sina bestående insatser

som lärare. Han kunde komma till licentiatseminarierna indisponerad och föga förberedd. Men han behövde inte länge lyssna till debatten, förrän han själv grep initiativet. Hans analys gick mot djupen och var riktad mot det väsentliga. Hans handledning var stimulerande och blev aldrig till tvång eller likriktning. Men Sture Bolin skulle inte varit den han var, om han inte någon gång även dröjt sig kvar vid det extrema eller aparta. Med sin utpräglade lätt-
het för matematisk variation lyckades han ofta finna lösningar, där vi andra stannade tveksamma inför mängden av motsägelsefulla fakta. Sådana stunder var högtidsstunder och minnet av dem lever med intensiv strålgans hos hans elever.

Sture Bolins intelligens låg på en hög nivå och självständigheten i hans omdöme var imponerande — men han var barnsligare än de flesta. Kanske var det dessa ytterligheter, som det var svårast för hans omvärld att förstå och acceptera. Hans naiva oskuldskraft tolkades ibland som en nästan demonisk förställning, därför att det föreföll så ofattbart, att ett sådant mått av naivitet och intelligens kunde rymmas inom en och samma människa. Det var bittra erfarenheter för människan Sture Bolin och de ingav honom en känsla av främlingskap.

Men det fanns ett område i livet, där alla ytterligheter jämnades ut för Sture Bolin, och det var, när han fick sitta i vänners och lärjungars krets och timmarna gick. Då gjorde hans fängslande och lätt bisarra berättarteknik succès och han blev den självklara medelpunkten i en tjusad och förtjust skara. Då flödade hans värme och glättighet spontant och tveklöst. Då befolkades världen av hans vänner och livet log. Det är även från den sidan Vetenskaps-societeten minns Sture Bolin, sin præsens och den mest entusiastiske av ledamöter.

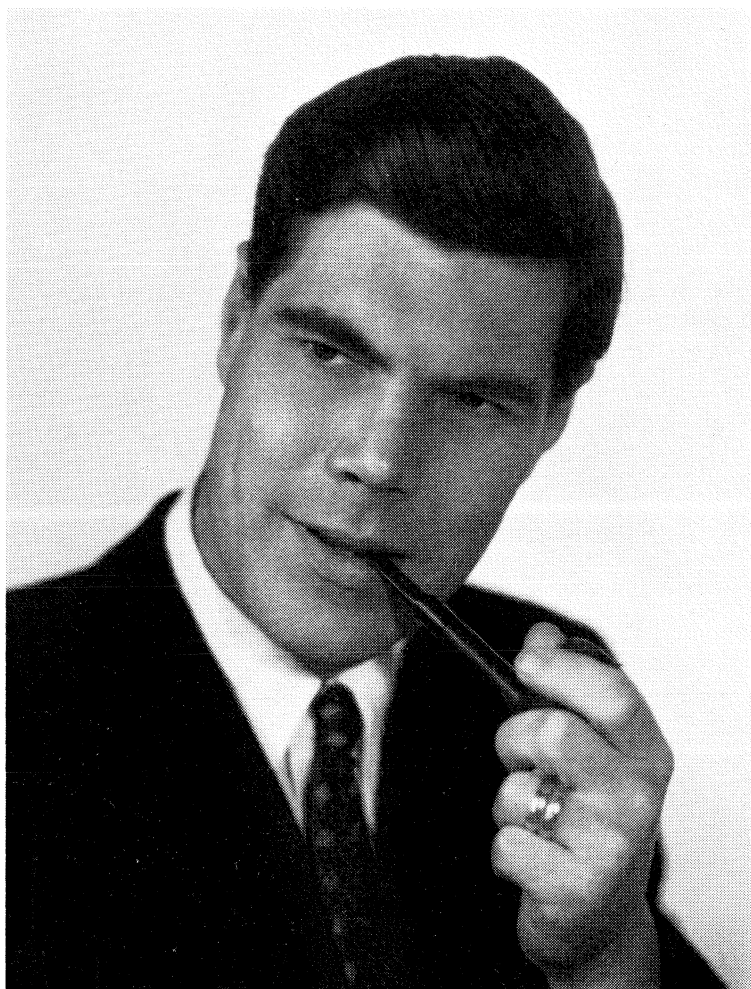
Sture Bolin var en paradox — en paradox för oss som stod utanför och betraktade honom. Vi bedömde honom efter den ena ytterligheten eller efter den andra — berömde eller fördömde. Men gjorde vi honom någonsin den rättvisan att försöka finna enheten i det skenbart paradoxala?

Och ändå fanns enheten där i liv och forskning: i hans outtröttliga strävan mot väsentlighet.

NILS GÖSTA SANDBLAD

AV

SVEN SANDSTRÖM

NILS GÖSTA SANDBLAD

* 2. 9. 1910. † 20. 3. 1963.

Den 20 mars detta år avled Nils Gösta Sandblad helt oväntat då han uppehöll sig vid Oberlin College i Ohio, dit han kallats som gästföreläsare. Han använde sin första och enda sabbatstermin sedan han 1957 tillträtt professuren i konsthistoria vid Uppsala universitet för ett arbetsprogram som var omfattande, men som han angripit med stigande tillfredsställelse. Som gästföreläsare hade han att i en ny miljö, på ett språk som han trots utmärkt passiv behärskning först efter mödosamma förberedelser gav tillräcklig muntlig nyansering, göra sig förstådd av en helt ny publik av studenter. Han förberedde sig för ett framträdande i Harvard. Samtidigt gjorde han forskningar i det amerikanska 1800-talsmåleriets historia och i dess relationer till europeisk utveckling, ett förvånansvärt jungfruligt ämne. Med sin stora aptit på nytt material sökte han också penetrera de mäktiga samlingar av äldre och nyare konst som fanns inom inte alltid bekvämt räckhåll.

Hans sex år som professor i Uppsala hade varit arbetsfyllda, och med alla glädjeämnen hade han också med sitt kanske alltför känsliga engagemang i störda banor och öden omkring honom haft nedstämmande bekymmer, och inte minst hade det hårda arbetet med nyorganisationen av landets väl största konsthistoriska institution i nya lokaler krävt stor möda. Efter en tid av trötthet och stundtals tungt vemod befann han sig i en situation som färgades av optimism och arbetsglädje, av trivsel med en genom älskvärdhet och öppenhet bemästrad situation. Han lämnade livet som man vandrar ut genom en välbekant dörr, mitt i en armrörelse.

Nils Gösta Sandblad var född i Lund 1910. Hans fader var rådmannen John Sandblad som var en känd lundaprofil, en man med rättsmedvetande och familjekänsla, prästson från Göteborg. Hans moder var Nanny Hallén, prostdotter från Väsby och före äktenskapet tillsamman med sina systrar livligt engagerad i umgänget med en av sekelskiftets mest markanta konstnärskretsar, den s. k.

Rackstadskretsen i Värmland. En av hennes systrar gifte sig med huvudmannen för denna krets, Gustaf Fjæstad, en annan syster gifte sig med målaren Fritz Lindström. I ämbetsmannahemmet i Lund förde Nanny Hallén in konstnärliga intressen och en diskret artistisk vardagston.

Som ny student i Lund började Nils Gösta Sandblad våren 1929 läsa filosofi och tänkte ägna sig åt litteraturhistoria, lockad av litterära intressen och en viss fallenhet för vitterlek. När Evert Wrangel samma vår avslutade sin professorstid med att leda en allmän studiereisa till Prag, övertalades han av kamrater att följa med, och på den resan träffade han sin blivande maka, Margot Larsson-Rahden, som läste konsthistoria. Men det var först något senare, då han för sällskaps och stigande intresses skull följde med på Ragnar Josephsons föreläsningar, som hans beslut att läsa konsthistoria mognade.

När denne plikttrogne och energiske student en gång fattat sitt beslut, plöjde han sig raskt fram till kunskaper och prestationer. Efter två års studier lade han fram sin första, blygsamma men lovande skrift, *Malmö residens' byggnadshistoria*. Den lilla broschyren är utpräglad redig och metodisk, självfallet inspirerad av Ragnar Josephsons stadsarkitektoniska forskningar, men självständigt genomförd med god analys och väl använt källmaterial. Redan här, och sedan i två ganska populära presentationer av skånska städer, Malmö och Ystad, i samlingsverket »Christian IV:s Byanlæg» från 1936, visar han redan sin forskartyp: odogmatiskt men energiskt analyserade han arkitekturen och stadsplanen från historiska, ekonomiskt-historiska, sociologiska och arkitekturhistoriska synpunkter. Hans allsidighet i materialinsamlingen gav sedan goda frukter i hans forskningar i skånsk arkitekturhistoria. Licentiatavhandlingen om Månstorps gavlar, en känd och märklig borgruin, trycktes två år efter examen, 1937, i serien Svenska fornminnesplatser: den redovisar ett meriterande arbete på byggnadsarkeologiska, arkivaliska och stilkritiska fundament. Till hans antikvariska produktion hör också den tillsammans med Einar Bager publicerade undersökningen av Flensburgska gården i Malmö och tre skrifter från 1947—52 som redovisar de inträngande studier i betydande historisk korsvirkesarkitektur i Ystad som han genomfört i samverkan med Armin Tuulse. Det gäller nu forskningar som han bedrev efter disputationen 1944, och som ledde fram till vad som skulle

visa sig vara en slutpunkt på denna forskningslinje i hans verk: *Skånsk stadsplanekunst och stadsarkitektur intill 1658*, som utgavs i denna societets skriftserie *Skånsk senmedeltid och renässans* år 1949. Det är en prestation som är rejält förankrad i lundensisk humanistisk tradition, en stor arbetsprestation och en överblickande insats som väcker respekt. När en kritiker framhöll att Nils Gösta Sandblad här saknade ledande synpunkter, uttalade han på ett förvänt sätt en obestriddig sanning: med största oväld och angelägenhet att uppnå en allsidig och fullkomligt riktig bild av stadsbyggnadskonstens utveckling och drivfjädrar prövade han i tur och ordning alla åtkomliga och adekvata synpunkter på materialet. Många av hans egna forskningsresultat, även nya inträngande byggnadsarkeologiska och arkivaliska, är sammanfogade med kända uppgifter och resultat. Vad man hämtar fram ur boken är inte en bild av konstens högsta prestationer i en avgränsad landsända, utan av den mänskliga miljöns framväxt i topografin, i näringsgeografin och i de avlagringar som omsorgen om skydd och säkerhet åstadkommit. Detta bidrar kanske till att boken framträder utan stark glans, vilket kan vara ett minus för ett specimen i ett ämne där man kanske alltför gärna väntar sig klang och brio i prestationerna, men också till att dess stora värde som standardverk är befast.

I april 1935 hade Nils Gösta Sandblad blivit amanuens vid Malmö Museum. Trots att hans tidiga forskningar framför allt tycktes meritera honom för en antikvarisk bana, blev det inte den stadshistoriska avdelningen, och inte heller de rent museala uppgifterna som kom att ta hans huvudsakliga arbetsintresse, utan den offentliga undervisningen vid museet. Det är bekant att han i realiteten blev landets förste museilektor, och i Malmö Musei stundom ganska vidsträckta lokaler utvecklade han röstresurser som var så betydande att man stundom kunde önska sig en viss volymkontroll.

Men det var inte genom sitt distinkta framförande som han främst nådde sina resultat som föreläsare för vuxna och barn, utan genom sin klara och åskådliga framställningskonst och sin ovanliga förmåga att sammanställa svårtillgängliga fakta och framställa dem på ett lättillgängligt sätt. Den övertydlighet, den beredskap att offra den subtila nyansen för framställningens klarhet som man stundom kunnat finna både i hans muntliga och skriftliga framställningar, sammanhänger säkerligen med denna viktiga och följdrika pionjär-

insats. Hans skriftliga stilkonst präglades emellertid vanligen av balans och full nyansrikedom. Som hans elev och amanuens under en rad år vill jag också betyga värdet av hans oräddhet att underkasta det estetiska stoffet en hårdhänt schematisering vid genomgång av svårtillgängliga samband och analyser av komplicerade verk. Han var också på universitetsnivå redan från början en god och utomordentligt effektiv lärare med realistiskt sinne för behovet av ett handfast och användbart startkapital av konsthistorisk metodik.

Det var en museal uppgift som, nästan av en slump, kom att ge upphov till hans gradualavhandling. Han fick uppdraget att ordna en minnesutställning över Anders Trulson, en här i Lund välbekant målare med gedigna kvaliteter, men avgjort en lokal storhet. Under förberedelsernas gång bröts arbetet ofta av militärtjänstgöring, men Nils Gösta Sandblad höll tråden och upptäckte efter hand ett nät av skandinavisk konsthistoria i vilket Trulson hade sin plats, men som knappast ens skyttade i de vanliga översikterna. Han kom att engagera sig i vad han döpte till den bortglömda generationens problem, och utan möjlighet att genom egna forskningsresor följa den internationellt inriktade sekelskifteskonstens vägar — kriget lade definitiva hinder i vägen — lyckades han ge en förvånansvärt detaljerad och fortfarande hållbar bild av den nordiska konsten mellan realism och modernism. I hans avhandling skymtar mycket som senare fixerades med klara konturer. Här finner man t. ex. ett första försök att se den formbildningstendens för vilken jugendstilen var det klaraste uttrycket som någonting av generell innebörd, som sammanfattar arkitektur, nyttokonst och fri bildkonst. En annan principiell vinst av denna överstroppade och inte idealiskt disponerade avhandling var, att läsaren klart måste inse vikten av att låta det estetiska omdömet anstå till efter analysen och ge plats för granskning av samband som ofta låter konst av ringa lödighet framstå som viktiga etapper eller som överbringare av idéer till mästare med större väsentlighet. Undervegetationens roll framhävdes med klar medvetenhet, något som visade sig metodiskt fruktbart.

Även om avhandlingsarbetet utförts under långt ifrån idealiska förhållanden bekräftade resultatet dock att Nils Gösta Sandblad inte bara hade en ovanlig arbetskapacitet, utan också en solid konstvetenskaplig begåvning. Den senare visade sig här liksom i boken

om skånsk stadsplanekonst att som en betydelsefull komponent ha en ovanlig förmåga till överblick och bedömning av värdet i tidigare insatser, en ofta generös och positiv bedömning. Det var ingen tillfällighet att varje primärforskning han påbörjade eller genomförde syftade till att fylla ut en lucka i en bild, komplettera det stora konsthistoriska mönstret. Sedan han 1945 tillträtt sin docentur i Lund blev denna tendens än mera märkbar.

Mycket av det material som han stiftat en första bekantskap med under avhandlingsarbetet kom till nytta när Nils Gösta Sandblad som huvudredaktör för Tidens konsthistoria skrev avsnittet Nordiskt sekelskifte, en studie på ett sjuttioal sidor som givetvis inte medgivit en yttre vetenskaplig apparatur, men som ändå hör till det viktigaste som skrivits om skandinavisk bildkonst under övergångsskedet från syntetismens inbrytande efter naturalismens era och fram till den moderna konstens skede. Fortfarande är dessa sidor den självklara utgångspunkten för varje studium inom detta tidsavsnitt.

Till en del beror det faktum att den femton år gamla studien behåller sin ställning som isolerad insats på att svensk konstforskning med 50-talet i stor utsträckning orienterade sig mot internationella uppgifter och mot nyaktualiserade metoder och synvinklar på konsten. Beskrivningen av det konstnärliga fältet och karaktäriseringen av arterna på detta avlöstes av betydelse- och funktionsforskning. Detta var ingenting nytt för Nils Gösta Sandblad, tvärtom hade han ju med förkärlek försökt belysa stadsplanernas och stadsbyggnadernas samband med deras funktioner och sökt den representerande eller berättande innebörden bakom praktfasader och målningar, men den moderna ikonologien stimulerade till skärpning av metoden och redovisning av den valda aspekten. Det var naturligt att han för sin nästa undersökning valde tema ur den moderna konstens förhistoria; det blev ett centralt ämne: Manets konst, studerad med tre intensiva punktanalyser. Han var nu färdig för den stora konsten och den mogna insatsen. Skriften *Manet. Three Studies in Artistic Conception* blev hans andra huvudarbete som utgavs av Vetenskapssocieteten i Lund, den kom 1954. Den första studien behandlar Manet som flanör, oengagerad, esteticerande skildrare av en förbiglidande, händelselös men poängfylld vardag i parisisk parkmiljö. Den andra studien centreras kring den kända aktmålningen Olympia från 1863, vilken vållade skandal genom sin alltför stora

trovärdighet och sin märkligt platta form, men som egentligen är en djupt klassisk målning. Detta klarlägges, men också Manets beroende av det japanska träsnittet — något som i och för sig inte var okänt, men aldrig i tillbörlig grad studerat och preciserat. Den tredje studien visar hur Manet, som vi nu känner som kylig flanör och trotsig formalist, också kan använda sin konst för att uttrycka intensiva känslor och reaktioner på händelser i nuet. Det är studien över kejsar Maximilians avrättning i Mexiko, målad i flera versioner 1867—68. Med hjälp av ett vidsträckt dokumentmaterial, sådant som tidningar, tidskrifter, diplomatiska rapporter och brev från Mexiko, fotografier m. m. visar Sandblad hur utomordentligt mån Manet var om att ge en dokumentariskt riktig bild — men också en bild som måste väcka och ge näring åt indignation över Maximilians tragiska öde, vållat av eller tillvitat kejsar Napoleon.

När Nils Gösta Sandblad efter att från docenttjänsten i Lund ha gått över till chefskapet för Malmö Musei konstsamlingar, som han ägnade sin kapacitet under två år, 1957 erhöLL professuren i konst-historia vid Uppsala universitet, spelade denna mogna och med verklig élan skrivna bok en inte oväsentlig roll. Den syntes bland annat dokumentera en värdefull attityd till konstforskningen: här favoriseras inte *en* analysmetod på de övrigas bekostnad, här anläggs inte *en* aspekt som förklaras vara den viktigaste, utan materialet belyses genom tre med klokt omdöme valda och med stor kraft genomförda undersökningar, var och en representativ för ett metodiskt tillvägagångssätt. Också här är det slutligen den facetterade bilden av verkligheten Nils Gösta Sandblad velat ge — något som bör ihågkommas så mycket mer som han vid slipningen av den enstaka facetten stundom kunde uppoffra fängslande ojämnheter i dess yta.

Här presenterade sig med andra ord en ovanligt välutrustad lärare som tycktes ha förutsättningar att handleda vitt skilda forskarterperament och ge synpunkter på mycket skiftande material. Genom forskning och översikter hade han besökt ett stort antal av konst-historiens fält, och endast en del av hans prestationer har här kunnat beröras. Därtill kom att han hade en ovanlig förmåga att lyssna, och att även ur en okoncentrerad och stapplande framställning dra fram synpunkter och fakta av vikt, formulera dem med fasthet och återge dem till forskaradepten som ett grundkapital för en bättre målinriktad forskning. Sedan han tillträtt sin professur lade han

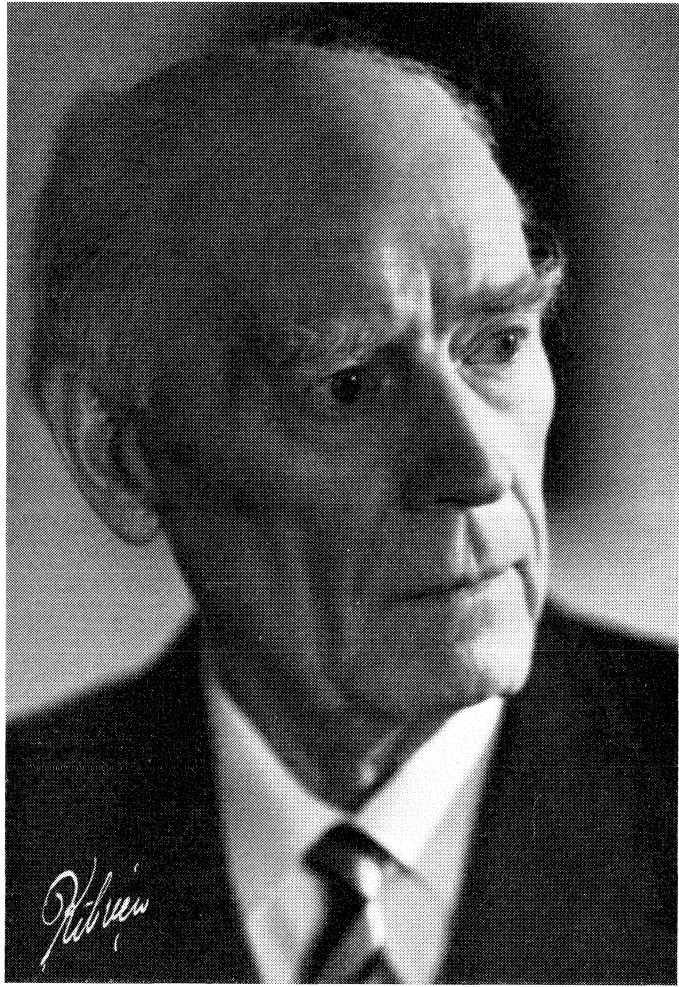
ned ett oerhört arbete på att leda studierna — samtidigt som han inledde ett förtroendefullt samarbete med institutionens lärarkrafter. Över flera år sträckte sig planeringsarbetena för den nya konsthistoriska institutionen, men varken den belastningen eller de många uppdrag och verk han åtog sig inom sitt ämnesområde eller studentlivet hindrade honom någonsin från att alltid först och främst vara sina elever till tjänst, som vän och kamrat. Efter få år i Uppsala kallades han att vara inspektor i Göteborgs nation, en uppgift som han åtog sig med särskild glädje. Han verkade vid Folkuniversitetet och inledde konsthistorisk verksamhet i norrlandsstäderna.

Han var en utpräglad social människa, fylld av känsla för plikt och av krav på sig själv, krav som stundom ställdes för högt. Från den utgångspunkten är det förklarligt att han ofta kom i ovisshet och beklämning, och i allmänhet kanske han saknade modet att helhjärtat satsa på en idé och följa en linje som förde ut i det ovissa. Men hans enorma insatsvilja rymde mycket föga av personliga pretentioner. Han ägde och gjorde slösande bruk av en hjärtlig, diskret och sällsynt generös välvilja och hjälpbereidskap, och han hade utan tvekan modet och förmågan att helt och fullt satsa sig själv, sina krafter och sitt engagemang som lärare och vän. Det fanns ingen gräns för hans beredskap till arbete, ansträngning och insats. Ingen annan gräns än den som plötsligt reste sig.

NATAN LINDQVIST

AV

SVEN BENSON

NATAN LINDQVIST
* 5. 4. 1882 † 4. 4. 1963

Vetenskaps-Societetens ledamot alltsedan år 1933, professor emeritus Adolf Natanael (Natan) Lindqvist, Uppsala, avled den 4 april 1963.

Nat. Lindqvist föddes i Nässjö den 5 april 1882. Efter mogenhets-examen i Linköping 1902 inskrevs han samma år vid universitetet i Uppsala, där han 1912 avlade fil. lic.-examen och 1918 disputerade för fil. doktorsgrad på avhandlingen *Studier över reformationstidens bibelsvenska*. Avhandlingen medförde docentur i svenska språket samma år. Under 1920-talets förra hälft var Lindqvist verksam som docent vid Uppsala universitet, och under de närmast följande åren var han sedan knuten till landsmåls- och ortnamnsarkiven i Uppsala. 1929 utnämndes han till lektor vid h. a. läroverket i Örebro, en tjänst som han dock aldrig kom att tillträda. 1930 förordnades han till föreståndare för landsmålsarkivet i Lund och 1936 utnämndes han till professor i svenska språket i Uppsala. Han blev emeritus 1947.

Reformationstidens religiösa språk skulle Nat. Lindqvist komma att ägna uppmärksamhet i en rad följande skrifter, bland vilka särskilt må nämnas *Bibelsvenskans medeltida ursprung* (Nysv. Stud. 1929) och *Översättaren av Nya Testamentet 1526* (ANF 1929, 1930, 1936).

Lindqvists insatser för studiet av bibelarbetena kröntes 1941 av hans utgåva *Nya testamentet i Gustav Vasas bibel under jämförelse med texten av år 1526*. Samma år promoverades han till teologie hedersdoktor vid Uppsala universitet.

Bland de viktigare resultaten i Nat. Lindqvists forskningar i 1526 års Nya Testamente var upptäckten av att partiet Galaterbrevet — Uppenbarelseboken samt Allmänna förspråket visade en relativt enhetlig karaktär. Partiet fick benämningen normalspråkspartiet och Nat. Lindqvist påvisade de stora överensstämmelserna mellan normalspråket och Laurentius Andreæ språk. Likaledes visade Nat. Lindqvist i sina arbeten i vilken grad bibelspråket var beroende av Vadstenaspråket sådant detta skrevs under 1400-talets början.

En sista gång återvände Nat. Lindqvist till reformationstidens religiösa språk när han år 1957 utgav *Lukas evangelium i Gustav Vasas bibel* jämte inledning i serien *Svenska texter*.

Dialektologien var den andra stora huvudlinjen i Nat. Lindqvists vetenskapliga gärning. Redan 1905 utsågs han till sekreterare i styrelsen för undersökningen av Östgötamålen och ledde som sådan det från Uppsala bedrivna dialektinsamlandet i Östergötland och norra Småland fram till 1914. Samtidigt företog han själv fältarbeten i Valkebo, Östkinds, Björkekind, Hammarkinds och Norra Vedbo härad. 1914 påbörjade han undersökningar av dialekten i Hane-kinds härad i Östergötland med särskild hänsyn till Vists socken. Denna djupundersökning fortsattes under halvannat årtionde.

När Nat. Lindqvist 1930 tillträdde tjänsten som föreståndare för det nyinrättade landsmålsarkivet i Lund var han väl förtrogen med dialektundersökningarnas metodik. Energiskt grep han sig verket an med att fullfölja katalogiseringen av de från landsmålsföreningarna övertagna samlingarna samt att planera fältarbetena på längre sikt. Den nystartade institutionen hade många problem att brottas med. Katalogiseringen skedde delvis efter den mall som tillämpades vid landsmålsarkivet i Uppsala. Förslag till reglemente utarbetades, en första sjuårsplan likaså. Medarbetare ute i fältet engagerades, studenter sändes ut som upptecknare. Under inflytande av de kontinentalgermanska dialektinstitutens insamlingsmetoder utarbetades ordfrågelistor av olika slag och särskilt kom den av Nat. Lindqvist sammanställda ordgeografiska frågelistan att anlitas.

Lindqvists plan synes ha varit att relativt snabbt kunna framlägga en atlas över det sydsvenska området. Denna plan fick emellertid revideras. Enstaka ordgeografiska kartor publicerades, och samtidigt fascinerades Lindqvist av att studera och följa ordens vandringsvägar. Snart kom även hans tid att upptagas av konkurrensen om professuren efter Otto von Friesen.

När Lindqvist lämnade landsmålsarkivet på våren 1937 efter att med tjänstledighet från professuren ha vikarierat på den vakanta arkivföreståndartjänsten under några månader, medförde han i sitt bagage primärmaterialet och kartmanuskripten till det som en gång skulle bli hans huvudarbete inom dialektologien. *Sydväst-Sverige i språkgeografisk belysning 1—2* utkom 1947, samma år som Nat. Lindqvist avgick från professuren i Uppsala. Tyvärr hade utveck-

lingen på vissa punkter hunnit gå förbi det program enligt vilket dialektatlasen fullföljdes. I tekniskt hänseende mera tilltalande språkkartor hade inom Sverige publicerats av andra forskare, och den tillämpade insamlingsmetoden hade befunnits behäftad med vissa svagheter. Detta hindrar emellertid icke att Nat. Lindqvists resultat inom den ordgeografiska forskningsgrenen är av utomordentligt stort värde. Genom Lindqvists undersökningar har kunskapen om den språkliga gränsen mellan Danmark och Sverige fördjupats på ett oänt sätt. Det framlagda kartmaterialet har ännu icke till fullo utnyttjats av forskningen, framför allt torde språkhistoriska och etnologiska forskningsresultat kunna nås genom ett intensivare studium av kartorna och genom att dessa sättes in i större sammanhang.

Redan från starten 1937 var Lindqvist engagerad i Kungl. Gustav Adolfs Akademiens planer på en atlas över svensk folkkultur. Han blev en av de fyra huvudredaktörerna och skulle närmast svara för den språkliga delen. Av det planerade arbetet utkom 1957 som första del en atlas över materiell och social kultur, redigerad av Sigurd Erixon. För den språkliga delen torde huvuddelen av kartmanuskripten och de därtill hörande kommentarerna ha förelegat redan i början av 1950-talet, men det översteg Nat. Lindqvists krafter att fullfölja utgivningen.

Den tredje huvudlinjen i Nat. Lindqvists vetenskapliga gärning var ortnamnsforskningen. Redan 1916 hade Nat. Lindqvist engagerats för att undersöka och publicera ortnamnen på Bjärka-Säby godsområde i Vists socken i Östergötland. 1926 förelåg den stora volymen *Bjärka-Säby ortnamn, förra delen* (448 s., 1 karta). Materialet var alfabetiskt uppställt, den utlovade fortsättningen med en systematisk behandling av namnstoffet uteblev. Bjärka-Säby-monografien blev likväl sin tids främsta djupundersökning av en sockens namnbestånd och frågan är om den senare överträffats. Givetvis kan erinringar göras mot tolkningen av enskilda namn — särskilt har den långa men icke övertygande utredningen om sockennamnet *Vist* utsatts för kritik — men detta förmår icke skymma arbetets förtjänster.

Vid sidan av den stora Bjärka-Säby-monografien ägnade sig Lindqvist inom ortnamnsforskningen främst åt redigeringsarbeten. Ännu kort före sin bortgång var han träget sysselsatt med andra delen av registret till *Ortnamnen i Värmlands län*.

Nat. Lindqvists entusiasm var stundom mera utpräglad än hans akribi, och ej sällan kom han att röna motsägelser och kritik. Såväl inom bibelforskningen som dialektologien uppstod polemik i hans fotspår, och ej sällan förivrade han sig därvid. En gång kom den sakliga debatten att kopplas samman med en beforderingsstrid och förbittrades därav. Kampen mellan Erik Neuman och Nat. Lindqvist om uppsalaprofessuren under åren 1935—36 skall här icke närmare beröras men uppenbarligen gick ingen av kombattanterna helt oberörd därur. Trots att snart tre decennier har förflutit sedan striden fördes, har väl de invecklade problemen kring översättningen av 1926 års Nya Testamente icke fått sin definitiva lösning. Bland språkmän synes man dock allmänt ha accepterat flertalet av Lindqvists teser.

Till Nat. Lindqvists främsta insatser hör de impulser han gav yngre forskare. Han uppmuntrade, sporrade, stimulerade till arbete, främst inom dialektologien. Det arbetades, forskades kring Nat. Lindqvist. När perspektiven nu börjat klarna, frapperas man av hur mycket positivt som kommit fram ur de debatter som uppstod kring Lindqvists uppslag och forskningar.

Den nästan aggressiva irritationen i de vetenskapliga diskussionerna kontrasterade hjärt mot Lindqvists personliga charm i umgänget med vänner. En gladlynt epikurism, en humoristisk livsbejakelse karakteriserade hans väsen. Under det sista tjänstgöringsåret vacklade hans hälsa betänkligt, men det blev honom likväl förunnat att njuta halvannat decenniums vila, en tid under vilken dock smärre arbeten utgick från hans penna. Inom den stora vänkretsen kommer hans minne att leva länge.

STIG SAHLIN

AV

ELAM TUNHAMMAR

STIG SAHLIN

* 2. 8. 1899 † 11. 6. 1963

Sveriges sändebud i Danmark, ambassadör Stig Sahlin, avled den 11 juni 1963 efter en tids sjukdom i en ålder av 63 år.

Stig Sahlin härstammade på både fädernet och mödernet från prästsläkter. Den äldste kände stamfadern på mödernet var kyrkoherden i Svedvi församling, Västerås stift, Petrus Johannis (1511—1571). Släktnamnet Sahlin hade antagits efter gården Gesala i Romfartuna socken, Västmanlands län, av komministern i Kumla Petrus Sahlin (1674—1749). Stig Sahlins fader, fabriksägaren Albert Sahlin, hade efter sin far övertagit en fabrik för tillverkning av barnkläder i Eslöv och med framgång moderniserat och utvidgat detta företag. En halvbror till denne var den kände bruksmannen och framstående bergshistorikern fil. doktor h. c. Carl Sahlin. Den på sin tid mycket uppburna skådespelerskan Ester Sahlin var syster till Albert Sahlin. Stig Sahlins kulturella intressen hade sålunda hävd inom familjen.

Stig Sahlin föddes den 2 augusti 1899. Efter studentexamen i Eslöv 1917 blev han fil. kand. 1919, fil. lic. 1922 och jur. kand. 1925, allt i Lund. Åren 1920—1921 bedrev han även studier i England och Frankrike. Sahlin antogs som attaché i Utrikesdepartementet 1925 och därmed började en karriär, som i hans fall innebar en lika självklar som snabb passage genom graderna upp till de högsta posterna. Efter tjänstgöring i Berlin, Moskva och Bern blev han andre och snart därefter förste sekreterare i Utrikesdepartementet för att år 1935 utnämnas till utrikesråd och chef för dess handelsavdelning, vilken befattning han innehade fyra år.

Redan som ung man uppmärksammades Stig Sahlin i Utrikesdepartementet och utnyttjades i sekreterarställning för vitt skilda uppgifter. Sålunda var han sekreterare i skiljedomstolen mellan Italien och Venezuela 1929—1930 och i den av Nationernas Förbund 1930 tillsatta kommission, som hade till uppgift att göra en undersökning och framlägga förslag till lösning av tvisten mellan judar och araber angående rätten till Klagomuren i Jerusalem. I denna kommission var Eliel Löfgren ordförande. Som framstående jurist även på det

internationella planet tillika erfaren politiker — han hade varit både justitieminister och utrikesminister — var Löfgren sällsynt väl skickad för denna säregna uppgift, som både intresserade och roade honom. Det var förvisso ett fascinerande uppdrag den unge Sahlin hade fått. Undersökningar och förhandlingar ägde rum i Jerusalem. Parterna företrädde å omse sidor av mycket skickliga ombud, vilka sökte styrka sina påståenden genom dokumentation och vittnesförhör. Den, som haft förmånen att känna Eliel Löfgren personligen och i en trängre krets fått höra honom på sitt oefterhärmliga sätt berätta minnen från dramat kring Klagomuren, glömmer det aldrig. — Från Klagomuren i Jerusalem till Ådalen! Efter Ådalsoroligheterna tillsatte regeringen en särskild kommission för att utreda omständigheterna kring de beklagliga händelserna och därmed ev. förknippade ansvarsfrågor. I denna kommission utsågs Sahlin till kanslichef.

I mars 1939 blev svenska beskickningen i Helsingfors genom dödsfall helt oväntat utan chef. Det var mitt under de dramatiska svensk-finsk-ryska förhandlingarna i Ålandsfrågan. Vid ännu icke fyllda 40 års ålder fick Stig Sahlin med endast några dagars varsel bryta upp från Stockholm och övertaga ministerposten Helsingfors. Det blev en hård och skicksediger tid. Finsk-ryska vinterkriget satte den svenske beskickningschefens goda nerver och kloka omdöme på hårda prov, som han bestod på ett för honom själv och hans land hedrande sätt.

1941 förordnades Sahlin att uppehålla befattningen som generaldirektör och chef för Kommerskollegium, varjämte han utsågs till ordförande i Statens Handelskommission. Krigsårens ömtåliga och invecklade handelsförhållanden gav den rutinerade förhandlaren och experten rika tillfällen att utveckla sitt mångsidiga kunnande. Efter krigets slut återgick Sahlin till Utrikesdepartementet för en kortare tid som kabinetssekreterare. På hösten 1945 utsågs han till verkställande direktör för AB Vin- & Spritcentralen. Den, som skriver detta, var under några år som chef för Tobaksmonopolet Stig Sahlins kollega. Vi brukade kalla varandra »min ende kollega». Det ligger i sakens natur, att vi då och då hade anledning att utbyta erfarenheter och rådgöra med varandra. Från detta samarbete bevarar jag minnet av den intresserade företagschefen, som hade stor omtanke om sina anställda och i sakfrågor omsorgsfullt övervägde olika alternativ,

innan han fattade beslut, men som ej tvekade, då utvecklingen krävde ett avgörande.

Sahlins diplomatiska bana syntes nu avslutad, ehuru han även fortsättningsvis i åtskilliga sammanhang företrädde Sverige vid internationella ekonomiska konferenser och anlätades för andra viktiga offentliga uppdrag, företrädesvis av handelspolitisk natur.

Det skulle emellertid bli ännu ett uppbrott och i samband därmed ett återinträde i diplomatin. Sahlin erbjöds och accepterade 1957 en av utrikesförvaltningens mest eftertraktade poster, som ambassadör i Köpenhamn. Sex år blev det honom förunnat att verka där, högt skattad av alla med vilka han under sin tjänsteutövning kom i beröring. Nämnas bör, att han under denna tid även utsågs till ordförande i styrelsen för Kockums Mekaniska Verkstads AB.

Den kontinuerliga linjen i Stig Sahlins verksamhet på olika poster utgöres av handelspolitiken. Hans huvudsakliga gärning under UD-tiden och senare i Kommerskollegium och Handelskommissionen var såsom handelspolitiker och handelspolitisk administratör. En av hans medarbetare i UD har uttalat det omdömet, att i själva verket få haft en sådan erfarenhet av modern svensk handelspolitik, till vars allra främsta pionjärer han hörde. Hans insatser sträcker sig från den begynnande bilaterala perioden under 1930-talet, då han i unga år var chef för UD:s handelsavdelning, som han byggde upp, genom regleringshushållningen under de svåra krigsåren fram till våra handelsförbindelsers multilateralisering och liberalisering under OEEC-perioden från senare delen av 40-talet. Denna verksamhet manifesterades utåt bl. a. genom en mängd särskilda uppdrag. Sålunda var han ledamot av traktatberedningen 1934—39, ordförande i 1938 års exportutredning, svensk representant i nordiska handelspolitiska utskottet 1936—39, ordförande eller delegat vid handelspolitiska förhandlingar med ett flertal länder samt ordförande i 1947 års kommitté för utrikeshandelsfrågor. Såsom ordförande för den svenska delegationen deltog han i världshandelskonferensen i Havanna 1947—48. Vidare var han sakkunnig i FN:s Europakommission i Genève och ombud i organisationen för europeiskt ekonomiskt samarbete (OOEC). Mot mitten av 50-talet kom Stig Sahlin slutligen genom sitt ordförandeskap i våra delegationer till Kol- och stålunionen och de årliga GATT-mötena i nära beröring med den begynnande integrationsperioden på kontinenten.

Om Stig Sahlins gärning och sätt att rykta sina värv råder endast en mening. Jag tillåter mig citera följande uttalanden av fyra personer, som under olika perioder stått honom nära i arbetet.

— »Jag erinrar mig väl hans »effektivt» älskvärda sätt, hans precision i uttryckssätten och framför allt hans arbetsintensitet. Vad som särskilt imponerade på mig var den enorma effektivitet, med vilken han handlade ärendena. — Han hade en mycket stor formell skicklighet, och hans skrivelser till beskickningar och berörda hemmamyndigheter dikterades eller skrevs av honom själv i koncept med stor och osviklig fermitet. I detta hänseende var han en förebild för en framstående och effektiv ämbetsman.» —

— »Jag hyste den största uppskattning för honom såsom en osedvanligt kraftfull, grundlig och framsynt ämbetsman.» —

— »Som alla blev jag slagen av hans oerhörda arbetsförmåga och plikt känsla, hans analytiska förmåga, hans snabbhet och elegans i formuleringarna, hans administrativa färdigheter, hans djupa teoretiska och praktiska kunskaper inom det ekonomiska området och hans omfattande bildning.» —

— »Stig Sahlins arbetsförmåga var rent av gigantisk. När därtill kom, att han ägde en oerhörd koncentrationsförmåga, var det naturligt, att han kunde hinna med så mycket på så kort tid. Men så ställde han också stränga krav på sig själv — liksom på medarbetarna. Hans plikttrohet följde honom genom svåra sjukdomsperser intill döden.» —

Stig Sahlin var en framstående representant för den gamla svenska ämbetsmannatraditionen. Någon har kallat honom för en av denna traditions stormän. Han krävde mycket av andra i fråga om kompetens, klarhet, plikt känsla, arbetsförmåga samt sinne för nödvändig form och stadga i det dagliga arbetet, men han krävde alltid mest av sig själv. I sin moralisk-etiskt grundade uppfattning om ämbetsmannen påminde han om Dag Hammarskjöld, med vilken han från slutet av 40-talet och några år framåt nära samarbetade framför allt i OEEC och Europakommissionen. Liksom denne sysselsatte han sig även med frågan om ämbetsmannens ställning, med avgränsningen av ämbetsmannens ansvar gentemot den politiska makten. Han delade i mycket de åsikter härutinnan, som Dag Hammarskjöld givit uttryck åt i en på sin tid mycket uppmärksammas tidskriftsartikel. Om Stig Sahlin ibland gav intryck av att tveka inför beslut,

torde förklaringen härtill merendels kunna sökas i en klar känsla hos honom för var ämbetsmannens ansvar tar slut och politikerns ansvar börjar. Den, som kände Stig Sahlin närmare, visste att han bildade sig bestämda, oftast pregnant utformade åsikter såväl i ärenden, som han hade ansvar för, som i politiska dagsfrågor.

I sin allmänna inställning var Stig Sahlin gammal-liberal med en kulturradikal intellektuell livssyn. Känslan för vad han ansåg rätt och riktigt bestämde hans uppfattning om andra människor.

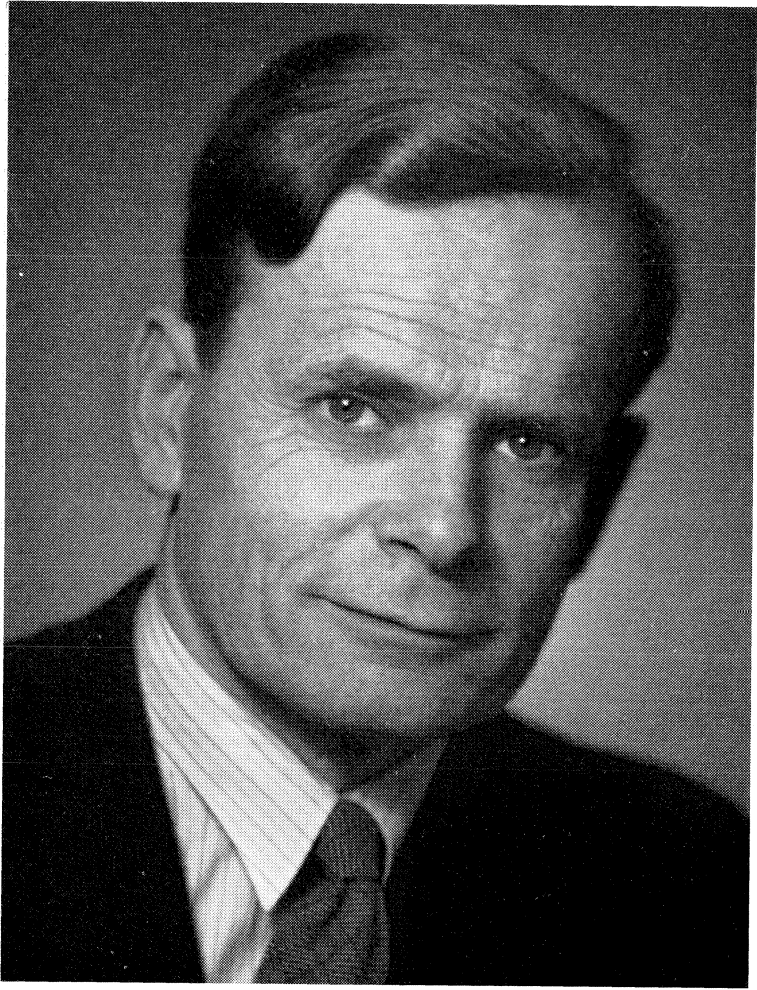
Som människa var Stig Sahlin ganska sluten och reserverad; det var inte lätt att komma honom in på livet. Till stor del torde denna slutenhet ha bottnat i hans särskilt i yngre dagar framträdande och av äldre kolleger omvittnade blyghet. I den personliga kontakten var han snarast tillbakadragen men alltid ytterst älskvärd och vänligt intresserad. Han höll en viss distans, vilket dock aldrig uteslöt en sirlig älskvärdhet gentemot dem han träffade. Men helst sökte han sig till sina vänner. I deras krets öppnade han sig, blev omedelbar och underhållande, lyssnade gärna på andras problem och vedermodor, delgav villigt av sin rika erfarenhet. Bakom den officiella fasaden dolde sig en spirituell konversatör. Hans bildning var omfattande, och han hade stora kulturella intressen. Om stämningen var den rätta, kunde han ibland med sympati, ibland med ironi och sarkasm men alltid med engagemang och pregnanta formuleringar kommentera händelser och personer.

Genom Stig Sahlins bortgång har icke blott Utrikesdepartementet utan svensk förvaltning överhuvudtaget gjort en stor förlust. De, som hade förmånen att kunna räknas till hans vänner, kommer alltid att minnas Stig Sahlin som en stimulerande, varm och vänfast människa.

HAL KOCH

AV

HILDING PLEIJEL

HAL KOCH

* 6. 5. 1904 † 10. 8. 1963

Plötsligt och oförberett kom budet om den danske kyrkohistorikern Hal Kochs bortgång den 10 augusti 1963. Han stupade bokstavligen på sin post. På väg till en konferens mitt i sommarferien drabbades han av ett hjärtanfall som nästan omedelbart ändade hans liv. Han hade då ännu ej nått sextio år. Men han hade redan hunnit utföra en ovanligt rik, för att icke säga lysande livsgärning.

Hal Koch tillhörde en gammal dansk präst- och lärdomssläkt. När han mot slutet av sin levnad lät ordinera sig, blev han präst i sjätte led. Av fadern, den bekante Fredriksbergsprosten Hans Koch, ärvde han det frejdigt ungdomliga sinnelaget och en obetvinglig lust att självständigt gå sin egen väg. Från farfadern, den för sin tid betydande kyrkohistorikern prosten L. Koch, tog han i arv intresset för vetenskaplig forskning, särskilt på historiens mark.

Lekande lätt absolverade Hal Koch sina akademiska examina. Student vid sjutton års ålder — han var född den 6 maj 1904 — blev han redan år 1926 färdig med sin teologiska ämbetsexamen och hade ändå hunnit med att delta i det akademiska livet och grundligt odla sina mångskiftande litterära intressen. Han fäste också de akademiska fädernas uppmärksamhet vid sig och kunde — tack vare de utmärkta reselegat som finns tillgängliga vid Köpenhamns universitet — under flera år företaga vidsträckta studieresor i Europa. Längre vistades han i Frankrike och passade därför också på att — liksom i förbifarten — avlägga ämbetsexamen i franska.

Emellertid började Hal Koch snart samla sig kring patristikens studium och var redan år 1932 färdig med sin stora doktorsavhandling om Origenes' teologi (*Pronoia und Paideusis. Studien über Origenes und sein Verhältnis zum Platonismus*). Det var ett djärvt företag, eftersom den framstående patristikern De Faye några år tidigare utgivit ett stort verk i tre band om Origenes' liv och tankevärld. Hal Koch menade emellertid att De Faye ej tillräckligt, om ens alls beaktat den centrala frågan om vad som var själva grundmotivet i Origenes' åskådning. Han framställde själv den grundligt

underbyggda tesen att Origenes' främsta insats var att han omformat kristendomen till pedagogisk realism och att han trots sin personliga kristna övertygelse tagit avgörande intryck av den grekiska filosofien.

Nu inträffade det sällsamma att strax innan Hal Koch var färdig med sin bok utkom en lärd tysk forskare med en diger Origenes-avhandling som på nästan varje punkt kommit till annat resultat än Koch. Det är sådant som då och då inträffar i den vetenskapliga världen, när två forskare syssla med samma internationella ämne. Man förstår också Hal Kochs pessimistiska ord i slutet av avhandlingen, där han säger att »es wirkt unleugbar ein wenig deprimierend, dass zwei Menschen dasitzen und denselben Verfasser durcharbeiten und zu so entgegengesetzten Ergebnissen kommen können».

Den följande diskussionen har emellertid visat, att även om Hal Koch icke slutgiltigt löst problemet om Origenes' idéhistoriska ställning, han dock fört Origenes-forskningen ett betydelsefullt steg framåt. Han hade framför allt dokumenterat sig som patristiker av rang. Under de kommande årtiondena skulle han också i olika sammanhang återknyta till sin ungdoms intresse för fornkyrkans historia. Han skrev på 1930-talet om denna period ett större parti i Gyldendals Verdenshistorie, och på 1950-talet framlade han en skarpsinnig undersökning om Konstantin den store och dennes plats i den idéhistoriska utvecklingen.

Emellertid lämnade Hal Koch snart nog fornkyrkans mera klarbelysta fält och gav sig in på den danska medeltidshistoriens snåriga, föga upptrampade vägar. Saken var den att professuren i nordisk kyrkohistoria skulle bli ledig om några år efter J. Oskar Andersens avgång. Nu fick Koch utrymme för sina gedigna språkliga kunskaper, sin rika kombinationsförmåga och sin hart när outtömliga arbetskraft. Med sin undersökning om »Danmarks kirke i den begyndende höjmiddelalder» i två delar (1936) trädde han omedelbart in i främsta ledet bland de danska medeltidsforskarna. Han utgick från Erik Arups och bröderna Weibulls källkritiska metod men kunde anlägga självständiga synpunkter på utvecklingen tack vare sin ingående kännedom om det internationella kyrkolivet under nämnda tid.

Väl rustad gick sålunda Koch till konkurrensen om den ovan nämnda professuren i kyrkohistoria. Hans medtävlare var en några år äldre arkivman, den grundlärde och mycket produktive Björn Kornerup. Nu upprepades det som hände vid sekelskiftet, när den

äldre J. Oskar Andersen blev förbigången av en yngre forskare, som ansågs ge mera löften. Den avgående professorn satte Kornerup främst, men de sakkunnigas majoritet föredrog den unge Hal Koch, och den 1 januari 1937 blev han professor. Det är hedrande för de båda nu bortgångna konkurrenterna, att det aldrig uppstod något missljud dem emellan så som så ofta annars inträffar i samband med akademiska befordringsärenden. Tvärtom inledde de ett fruktbarande samarbete. De tog tillsammans initiativet till och svarade för redaktionen av det stora verket *Den danske kirkes historie*, som under 1950-talet utkom med det ena bandet efter det andra i föredömligt snabb följd.

Under årtiondet dessförinnan hade emellertid Hal Koch hunnit med mycket både inom akademien och utanför denna. Den unge professorn samlade en stor lärjungeskara kring sin kateder. Han vann omedelbart ungdomen genom sina chosefria, nästan pojkkaktiga manér, sin fullständiga frihet från alla prestigesympunkter men framför allt genom sina fängslande historiska överblickar, grundade på gedigen lärdom i förening med en mindre vanlig förmåga att anlägga friska, stundom överraskande synpunkter.

Så kom kriget och den för Danmark så ödesdigra 9 april 1940. Hal Koch ryckte genast fram i första ledet bland dem som insåg betydelsen av att värna det danska kulturarvet och trots det yttre trycket bevara den inre självständigheten och motståndskraften. Hal Koch hörde länge till dem som trodde att tyskarna till sist skulle segra — jag minns så väl ett ingående meningsutbyte vi hade därom under ett av krigets mörkaste år — men just därför ansåg han det som en ofrånkomlig plikt för alla redliga danskar att värna om de fäderneärvda idealen: frihet och kultur.

Han började fälttåget från sin egen kateder. Under ockupationens första höst höll han om urdansen Grundtvig en föreläsningsserie, som samlade väldiga åhörarskaror från alla fakulteter och som i betydelse jämförts med Fichtes »Reden an die deutsche Nation». Betecknande för läget var, att föreläsningarna först utkom på svenska och ej förr än ett par år senare utgavs på danska.

Snart nog togs emellertid Hal Kochs eminenta kraft i anspråk för mera allmänna värv. Han blev redan under ockupationens första år ledare för Dansk Ungdomssamvirke, som syftade till att väcka den danska ungdomens sinne för dansk folkstyrelse. Nu blev Hal Koch

den store folkväckaren med agitatorns förmåga att sätta sinnena i brand och klargöra tidens stora folkliga spörsmål. Överallt i landet och i alla kretsar vann han gehör och blev snart liksom symbolen för det unga Danmarks tro på och kamp för frihet och fäderneärvd kultur.

Hal Kochs ställning blev småningom så stark även inom de politiska kretsarna, att en politisk karriär nog stått öppen för honom. Men han avstod därifrån — han kände väl med sig att hans självständighetskänsla var så stark att han ej kunde bindas vid några fallor. Han överlät i stället sedermera åt sin maka att bli Danmarks första kvinnliga kyrkominister.

Genom sin verksamhet under krigsåren hade Hal Koch blivit liksom en förbindelseman mellan universitetet och de kulturella rörelserna ute i landet. När man efter krigets slut planerade och även upprättade en medborgarhögskola för ungdomsledare, ansågs det självklart att Hal Koch skulle bli dess föreståndare. Under ett helt årtionde, från 1946 till 1956, ägnade han sig med målmedveten energi åt den nya skolan, Krogerups Höjskole ej långt från Helsingör. Han satte helt sin prägel på skolans verksamhet och på den anda som rådde där. Var och en som haft förmånen besöka detta andliga centrum kan vittna om det sprudlande liv som där utvecklades under Hal Kochs mycket otvungna men också högst inspirerande ledning.

Under alla dessa år skötte Hal Koch även sin ordinarie professur. Det blev emellertid för mycket även för en man med hans till synes obegränsade arbetsförmåga. Han valde då att helt ägna sig åt sin forskar- och lärarverksamhet vid universitetet. Där var han snart redo att sätta i gång nya verk och företag. Det stora verket om Danmarks kyrkohistoria är redan omnämnt. I det svarade Hal Koch själv för två band. Dels skrev han medeltidshistoriens första del, där han kunde bygga på sina tidigare primärundersökningar och nu gav en fängslande bild av den danska kyrkans tillblivelse och konsolidering med särskild tonvikt på samhällsperspektivet. Dels författade han bandet om 1800-talets första hälft, som utmärker sig mera genom sina friska synpunkter på utvecklingen än genom någon intensiv djupborrning i det överväldigande dokumentmaterialet.

Genom sin utåt riktade verksamhet och under sysslandet med 1800-talets kyrkohistoria fördes Hal Koch alltmer in på problemet om den stora samhällsbrytningen under 1800-talet. För en kyrkohisto-

riker var det självklart de stora väckelserörelserna som trädde i blickpunkten. I grannlandet Sverige hade intresset länge varit inriktat på dessa ting. En hel rad undersökningar både på stiftsplanet och av mera rikshistorisk karaktär hade här bidragit att kartlägga folkväckelsens uppkomst och förlopp. I Danmark hade man i stället mest intresserat sig för de stora gestalterna: Grundtvig, Kierkegaard, Martensen och andra.

Nu beslöt Koch att taga itu med väckelsehistorien, innan det blev försent. Men han insåg att han ej ensam kunde bringa företaget i hamn och förstod att det här måste bli fråga om ett lagarbete av flera yngre forskare. Med sin vanliga energi och tack vare sina goda förbindelser lyckades Koch anskaffa medel och inköpa den nyss bortgångne kollegan J. Nørregaards stora hus, vackert beläget ej långt från stadens centrum. Där grundade han år 1956 Institutet for Dansk Kirkehistorie, som avsåg att bli ett stöd för dansk kyrkohistorisk forskning genom sina lokaler och sitt rika bibliotek.

I samarbete med sin Aarhuskollega P. G. Lindhardt satte så Koch i gång att utforska den danska 1800-talsväckelsen med särskilt beaktande av dennas sociala, kulturella och politiska betydelse. En skara entusiastiska lärjungar slöt upp kring honom, och snart började det ena bandet utkomma efter det andra. Kochs stora generositet vållade kanske stundom att han alltför lätt översåg med bristerna och mera fäste sig vid de positiva förtjänsterna i andra forskares arbeten. Vid sidan av detta stora företag började Koch också inrikta sig på en religionssociologisk undersökning av det moderna Danmark. Det är att hoppas att alla dessa initiativ som Hal Koch tagit skola realiseras och bringas till fullbordan. Här vänta viktiga uppgifter för dansk kyrkohistorieforskning.

I en minnesteckning som denna bör det kanske också nämnas att Hal Koch helt naturligt blev invald som ledamot i en mängd vetenskapliga samfund och akademier både inom och utanför Danmark. Av Vetenskaps-societeten har han varit medlem sedan år 1941.

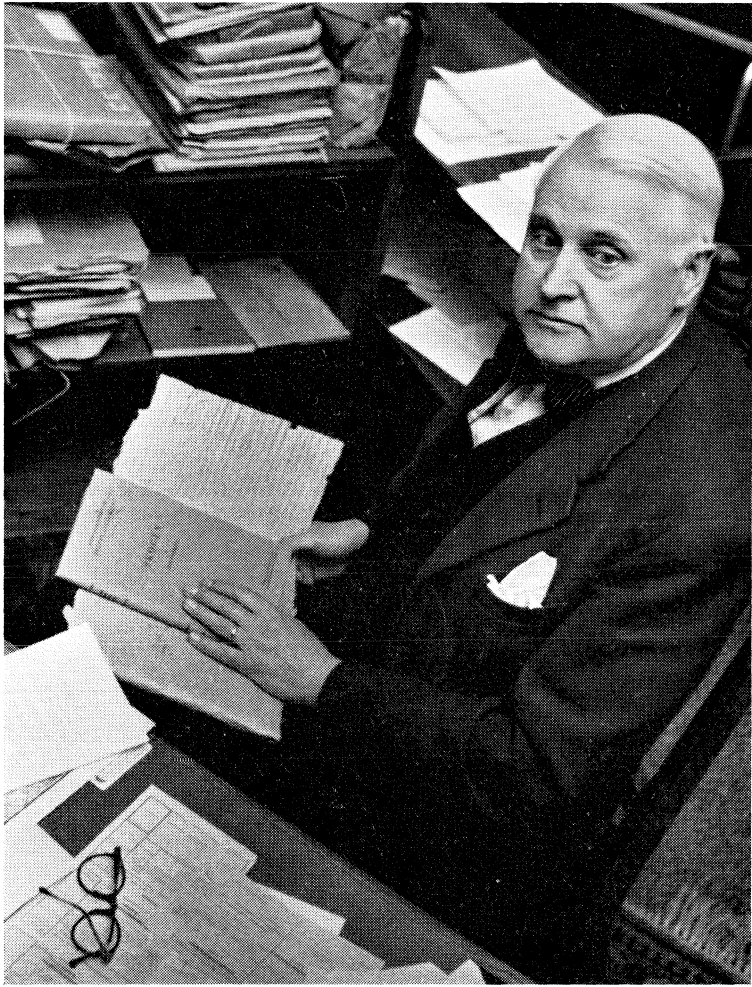
Ser man tillbaka på Hal Kochs samlade gärning, står det fullt klart att han gjorde en betydande insats som dansk kyrkohistoriker både genom sin egen forskning och genom de banbrytande initiativ han tog till kyrkohistorieforskningens förnyelse och intensifiering. Oberoende av allt detta kommer förvisso hans helhjärtade medborgerliga insats under Danmarks ödesår att bevaras i hävderna. Den

allmänna sorgen vid hans bortgång vittnade om hur djupt rotad hans bild var i landsmännens hjärtan. Det är rent av möjligt att legendens vävnad kommer att breda sig över hans ungdomliga ljusgestalt och hans livs äventyr. Bortglömd blir Hal Koch aldrig.

GUNNAR CARLQUIST

AV

ALGOT WERIN

GUNNAR CARLQUIST

* 3. 2. 1889 † 19. 11. 1963

Den 19 november 1963 avled förre överbibliotekarien Gunnar Carlquist, medlem i Vetenskaps-Societeten sedan 1925, efter en kort tids sjukdom. Han var född 1889 på Knästorpsgården utanför Lund, där han bodde ända tills han med sin växande familj år 1923 flyttade till den villa i Universitetsbibliotekets grannskap som blev hans hem under den återstående delen av hans liv. Hemmet och biblioteket var de två fasta punkterna — de mycket fasta punkterna — för honom: mellan dem gick hans dagliga väg, även efter pensioneringen 1955.

Fädernesläkten kom från Finland. Gunnar Carlquists farfars far var en av de svenska officerare som efter freden flyttade över till Sverige. Han blev kapten vid Södra skånska infanteriregementet och bosatte sig i Skåne. Hans son brukade med framgång tre gårdar i trakten av Lund. Dennes son åter lämnade jordbruket för att bli kamrer vid Sockerbolagets kontor i Lund.

För Gunnar Carlquist själv stod det väl tidigt klart att han skulle studera och gå den lärda vägen. Man vill kanske också tänka sig att han från början har varit inriktad på historien, så målmedvetet som hans arbete var på detta fält. Då han efter studentexamen i Lund 1906 skrev in sig vid universitetet var det emellertid för att studera botanik. Under någon tid var han sålunda lärjunge till Bengt Lidforss. Han lämnade dock snart de botaniska studierna; det sägs därför att han inte ville ingå i tävlan med en jämnårig kamrat, som enligt hans uppfattning hade större begåvning för ämnet än han själv. Det botaniska intresset behöll han livet igenom och hans floristiska kunskaper var stora. När han våren 1963 en sista gång for till Rom var det inte för att betrakta ruiner och andra sevärdheter i staden utan för att studera floran på Campagnan.

Gunnar Carlquist ägnade sina fortsatta studier åt historien. Som lärare hade han Sam Clason och Arthur Stille. Stille gav 1908 ut »Carl XII:s fälttågsplaner 1707—1709», som blev av grundläggande betydelse för den moderna Karl XII-forskningen, och Carlquists

intresse för denna väcktes. Till Karolinska förbundets årsbok, som började utkomma 1910 under Stilles redaktörskap, lämnade han ett flertal bidrag, och i en 1918 utgiven minnesskrift om Karl XII, redigerad av S. E. Bring, skrev han om kungens ungdom och första regeringsår. För sin doktorsavhandling valde han emellertid ett ämne från något senare tid: »Carl Fredrik Scheffer och Sveriges politiska förbindelser med Danmark åren 1752—65». Avhandlingen utgör egentligen ett kapitel i en planerad monografi över Scheffer. I stor utsträckning bygger den på nytt, av författaren framletat källmaterial.

Carlquist disputerade 1920 och hade, om han så velat, då kunnat bli docent. Men han hade inte någon tanke på en akademisk karriär som historiker. Redan 1909 hade han, efter avlagd fil. kand.-examen, tagit anställning som amanuens vid Lunds universitetsbibliotek och han var besluten att stanna där. Han hade funnit att biblioteket var hans rätta arbetsfält.

Vid den tiden var biblioteksmannens arbetsförhållanden synnerligen drägliga, om man såg, inte till det ekonomiska utan till arbetstiden, som var relativt kort. Goda möjligheter gavs för forskning och författarskap, och Carlquist var mannen att utnyttja dessa möjligheter. Ett stycke in på 1920-talet ändrades förhållandena, då rikriktningen drabbade de lärda verken, utan hänsyn till de speciella krav som kunde och borde ställas på arbetarna där. Det blev svårare för en bibliotekarie att också vara en lärd. Gunnar Carlquist lyckades emellertid att trots den utökade arbetstiden föra sitt författarskap vidare. Det rörde sig fortfarande framför allt på de historiska och personhistoriska områdena. Mycket av det han skrev hade anknytning till Lund och till Skåne; man kan i hans fall tala om en ovanligt aktiv lokalpatriotism. Under ett antal år redigerade han *Skrifter utgivna av Föreningen Det gamla Lund* och utgav själv flera nummer i denna serie. Bland hans många värdefulla utgåvor må nämnas »Sockenbeskrivningar från Frosta härad författade av häradets präster åren 1746—47 (1920)», »Landshöfdingen Gustaf Wathier Hamilton och hans anteckningar från Karl Johanstiden» (1921) och J. C. Barfods »Märkvärdigheter rörande skånska adeln» (1925). Mönstergilla i sitt slag är de båda minnesskrifterna »Skånska brandförsäkringsinrättningen 1828—1928», innehållande en skildring av de skånska städernas brandväsen i äldre tid, och »Sparbanken i

Lund 1833—1933». Mycket uppskattat blev det av honom redigerade samlingsverket »En bok om Skåne», som utkom i två delar 1936—37.

Allt detta och mer till författade, utgav och redigerade Gunnar Carlquist jämsides med sin verksamhet som biblioteksman. Han blev 1918 andre bibliotekarie och avancerade två år senare till förste bibliotekarie. Till posten som överbibliotekarie var han självskriven då den blev ledig 1939, detta på grund av sina stora vetenskapliga meriter och sin allmänna duglighet. Under några år som hans kollega på 1920-talet hade jag många tillfällen att konstatera hur snabbt och effektivt han arbetade. Hans ingående kännedom om biblioteket och hans omfattande kunskaper var honom därvid till hjälp. Jag lärde mig också beundra hans beslutsamhet och handlingskraft. En gång då samtalet rörde sig om katalogiseringen av nyförvärvad litteratur, en sak som han ägnade mycken uppmärksamhet åt, sade han något om vikten av att fatta beslut utan alltför mycken tvekan, ord som stannade i minnet. »Det är bättre», föll orden, »att någon gång göra ett misstag än att inte alls kunna besluta sig.» Var och en som kommer i den situationen att han dagligen måste fatta en mängd beslut av större eller mindre vikt inser lätt det riktiga i en sådan maxim.

I fyrtiosex år var Gunnar Carlquist verksam vid Lunds universitetsbibliotek, varav sexton år som chef. Han såg under denna tid universitetets centrala institution växa till ett storbibliotek. Som nybliven överbibliotekarie ställdes han inför de problem som det andra världskriget medförde, då förbindelserna med omvärlden så gott som helt avbröts. Sedan fick han vara med om den allmänna kulturella upprustning som skedde efter kriget, då det för bibliotekens del gällde att fylla luckorna och då ökade statsanslag möjliggjorde större bokinköp än förut. Under hans chefstid planlades och påbörjades också den stora om- och tillbyggnad av universitetsbiblioteket som hade blivit nödvändig. Han hade glädjen att se det hela färdigt 1957, två år efter sin pensionering. För sina utomordentliga förtjänster som biblioteksman fick han vid sin avgång universitetets jubileumsmedalj i silver.

Gunnar Carlquists företagsamhet och organisatoriska förmåga räckte till för mycket. Sålunda åtog han sig 1929 att bli huvudredaktör för Svensk uppslagsbok. Enligt den ursprungliga planen skulle verket i stor utsträckning byggas på översatta, eventuellt bearbetade artiklar ur ett tyskt konversationslexikon av inte särskilt

hög kvalitet. På så sätt skulle det kunna framställas under loppet av några få år. Planen ändrades då Carlquist på ett tidigt stadium trädde till. Hans krav på kvalitet gjorde sig omedelbart gällande, och det är i första rummet hans förtjänst att Svensk uppslagsbok inte blev ett machverk utan ett verk som fyller höga anspråk och åtnjuter allmänt anseende.

Gunnar Carlquists namn är förbundet med ännu ett stort företag, ett vida betydelsefullare: »Lunds stifts herdaminne från reformationen till nyaste tid.» Starkt personhistoriskt intresserad som han var, lockade det honom att söka åstadkomma ett nytt herdaminne för Lunds stift, som kunde ersätta Cavallins från 1800-talets mitt. Så blev han av en av Lunds domkapitel tillsatt kommitté utsedd att leda arbetet härpå. Som den självständigt handlande man han var tog han strax detta i egna händer. Han närmade sig femtio år då han påbörjade det grundläggande excerperingsarbetet, som skulle ta tolv år. För sitt program och tillvägagångssätt redogjorde han först i Personhistorisk Tidskrift 1943, sedan i Lunds stifts julbok 1952. Han förklarade varför han inte började med att sammanställa den ena biografien efter den andra, den ena församlingen efter den andra, tills ett kontrakt var färdigt osv., utan valde att gå den motsatta vägen, »att från totaliteten av källmaterial excerpera fram det, som kunde nyttjas för de enskilda biografierna, och placera ut notis efter notis på det personkort, där den hör hemma». Han hade sagt sig att endast om man på detta sätt fogade detalj till detalj, med användande av primärkällorna, kunde man vara viss om att biografierna blev uppbyggda på fastast möjliga grund och av det pålitligaste material som stod till buds. Det var historikerns krav på akribi som gjorde sig gällande. Men han kände också fullt ut sitt ansvar som personskildrare. »I letandet», säger han, »efter vad som verkligen är sanningen om en människa vill det nya herdaminnet i görligaste mån avstå från egna lättköpta utläggningar och hålla sig till konstaterbara fakta och som pålitliga betraktade samtida källor och omdömen. Endast så synes man kunna fylla sin plikt mot minnet av de prästmän, som här i en oändlig ström glida förbi, och följa det krav, som är herdaminnets främsta, sanning och vederhäftighet.»

Den första volymen av herdaminnet kom ut 1948 och sedan följde i snabb takt ytterligare sju volymer, den sista på våren 1963. De

åtta färdiga banden, utgörande tillsammans 4.660 sidor, omfattar hela Malmöhus län och en del av Kristianstads. Med få undantag är biografierna författade av utgivaren själv. Det är många prästmän som han under sitt arbete har sett passera revy, många människor som han har sökt lära känna, skildra och karakterisera, så långt källorna medgav detta. Det är lätt att förstå att uppgiften fängslade honom. Mitt förslag att han en gång skulle skriva något allmänt om sitt arbete, något som man kunde kalla en herdaminnesförfattares reflexioner och iakttagelser, avvisade han emellertid. Han tyckte inte om att generalisera och allmänna betraktelser var honom emot. För övrigt ville han spara krafterna till sitt egentliga arbete.

I herdaminnets första band finns en biografi över Johan Ernst Rietz, författaren till »Ordbok öfver svenska allmogespråket», som väcker särskilt intresse. Man tycker sig förstå att Carlquist lagt personlig känsla i skildringen av den man som gav sig i kast med och fullbordade det jätteverk som dialektlexikonet är. Han framhåller att fortfarande, trots den mångfald av uppteckningar och undersökningar som sedan framkommit, Rietz' lexikon behåller sitt värde som en av de förnämsta källskrifterna för svensk språkforskning och folkkultur. På samma sätt kan det nu sägas att de åtta, av Gunnar Carlquist författade banden av Lunds stifts herdaminne kommer att stå som ett för all framtida svensk, särskilt skånsk, och dansk personhistorisk och genealogisk forskning oundgängligt verk. Teologiska fakulteten i Lund visade sin erkänsla genom att 1953 ge honom teol. doktorsvärdigheten.

Gunnar Carlquists liv var en enda lång och lycklig arbetsdag, avbruten endast av en tids sjukdom vid mitten av 1920-talet. Han var också lycklig nog att slippa uppleva en långsam försvagning av krafterna.

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

1963

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

Beskyddare

H. M. KONUNGEN

Bortgångna hedersledamöter

- MONTELIUS, GUSTAF OSCAR AUGUSTIN, riksantikvarie, f. $\frac{9}{9}$ 1843
† $\frac{4}{11}$ 1921.
- THOMSEN, VILHELM LUDVIG PETER, excellens, professor, f. $\frac{25}{1}$ 1842,
† $\frac{13}{5}$ 1927.
- TEGNÉR, ESAIAS HENRIK WILHELM, professor, f. $\frac{13}{1}$ 1843, † $\frac{21}{11}$
1928.
- V. WILAMOWITZ-MOELLENDORFF, ULRICH, excellens, professor, f. $\frac{22}{12}$
1848, † $\frac{25}{9}$ 1931.
- MÜLLER, SOPHUS OTTO, museumsdirektör, f. $\frac{24}{5}$ 1846, † $\frac{24}{2}$ 1934.
- KOCK, KARL AXEL LICHNOWSKY, professor, f. $\frac{2}{3}$ 1851, † $\frac{18}{3}$ 1935.
- MEILLET, PAUL JULES ANTOINE, professor, f. $\frac{11}{11}$ 1866, † $\frac{21}{9}$ 1936.
- EVANS, SIR ARTHUR JOHN, professor, f. $\frac{8}{7}$ 1851, † $\frac{11}{7}$ 1941.
- WÖLFFLIN, HEINRICH, professor, f. $\frac{21}{6}$ 1864, † $\frac{19}{7}$ 1945.
- HIRN, YRJÖ, professor, f. $\frac{7}{12}$ 1870, † $\frac{23}{2}$ 1952.
- CROCE, BENEDETTO, senator, f. $\frac{25}{2}$ 1866, † $\frac{20}{11}$ 1952.
- HECKSCHER, ELI FILIP, professor, f. $\frac{24}{11}$ 1879, † $\frac{23}{12}$ 1952.
- LÖFSTEDT, HAIMON EINAR HARALD, professor, f. d. praeses, f. $\frac{15}{6}$
1880, † $\frac{10}{6}$ 1955.
- WEIBULL, LAURITZ ULRIK ABSALON, professor, f. d. praeses, f. $\frac{2}{4}$
1873, † $\frac{2}{12}$ 1960.

Hedersledamöter

- NILSSON, NILS MARTIN PERSSON, professor, Lund, f. $\frac{12}{7}$ 74, 41
- EKWALL, BROR OSKAR EILERT, professor, Lund, f. $\frac{8}{1}$ 77, 61.
- JOSEPHSON, RAGNAR, professor, f. d. praeses, Lund, f. $\frac{8}{3}$ 91, 61.

Styrelse

Praeses: JERKER ROSÉN (1963).

V. praeses: BERTIL EJDER (1961).

Sekreterare: BERTA STJERNQUIST (1959).

Skattmästare: THORILD DAHLGREN (1933).

Medlemmar: GUNNAR WIGSTRAND (1949), ELAM TUNHAMMAR (1961),
CLAES SCHAAR (1961), GÖSTA CARLSSON (1962), STAFFAN BJÖRCK
(1963),

Suppleanter: SVEN SANDSTRÖM (1961), PÄR-ERIK BACK (1962), BIRGER
SALLNÄS (1963).

Valnämnd

Ordförande: Societetens Praeses.

Medlemmar: BERTIL MALMBERG (1957), BIRGER SALLNÄS (1957),
HANS REGNÉLL (1957), CARL FEHRMAN (1961).

Suppleanter: BERTIL EJDER (1957), GÖSTA CARLSSON (1959).

Granskningsnämnd

Ordförande: Societetens Sekreterare.

Medlemmar: JERKER ROSÉN (1957), CLAES SCHAAR (1959), HANS
REGNÉLL (1961), STAFFAN BJÖRCK (1963).

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans

Ordförande: Societetens Praeses.

Sekreterare: BIRGITTA ODÉN.

Medlemmar: THORILD DAHLGREN, HOLGER ARBMAN, KRISTER HANELL,
JERKER ROSÉN, ERIK CINTHIO.

Revisorer

CARL-ERIK QUENSEL, BERTIL MALMBERG.

Suppleanter: HANS REGNÉLL, SVEN EKBO.

Bortgångna stiftande ledamöter

v. HALLWYL, WALTER, greve, f. ²⁶/₁ 1839, † ²⁷/₂ 1921.

EDSTRAND, REINHOLD THEODOR WERNER, direktör, f. ¹⁵/₆ 1882,
† ²⁵/₁₁ 1923.

- SWARTZ, CARL JOHAN GUSTAF, universitetskansler, f. $\frac{5}{6}$ 1858, † $\frac{6}{11}$ 1926.
- PETRÉN, KARL ANDERS, professor, f. $\frac{2}{12}$ 1868, † $\frac{16}{10}$ 1927.
- WACHTMEISTER, AXEL WILHELM, greve, kammarherre, f. $\frac{16}{7}$ 1869, † $\frac{24}{8}$ 1929.
- ENGESTRÖM, MAX EMIL LEOPOLD, konsul, f. $\frac{15}{11}$ 1867, † $\frac{25}{3}$ 1930.
- v. GEIJER, FREDRIK WILHELM GUSTAF, ryttmästare, godsägare, f. $\frac{8}{2}$ 1865, † $\frac{16}{5}$ 1930.
- v. HALLWYL, ANNA FREDRIKA WILHELMINA, f. KEMPE, grevinna, f. $\frac{1}{10}$ 1844, † $\frac{27}{7}$ 1930.
- HAFFNER, JOHAN, stadsläkare, f. $\frac{6}{9}$ 1876, † $\frac{14}{4}$ 1931.
- SAHLIN, JOHAN ALBERT, fabriksägare, f. $\frac{7}{9}$ 1868, † $\frac{17}{5}$ 1936.
- SWARTZ, PEHR JOHAN JACOB, direktör, f. $\frac{21}{10}$ 1860, † $\frac{5}{6}$ 1939.
- WESTRUP, JOHAN WILHELM MAGNUS, v. konsul, f. $\frac{13}{5}$ 1862, † $\frac{9}{11}$ 1939.
- LUNDAHL, NILS, fil. d:r, f. $\frac{23}{5}$ 1858, † $\frac{16}{6}$ 1940.
- GYLLENKROK, NILS JOHAN MALCOLM, friherre, hovstallmästare, f. $\frac{15}{10}$ 1887, † $\frac{9}{4}$ 1941.
- COYET, HILDA ELEONORE HENRIETTE DOROTÉE AMELIE, f. friherrinna CEDERSTRÖM, f. $\frac{16}{3}$ 1859, † $\frac{28}{8}$ 1941.
- MONTELIN, ADOLF FREDRIK, apotekare, f. $\frac{17}{1}$ 1871, † $\frac{28}{10}$ 1941.
- SAHLIN, CARL ANDREAS, fil. d:r, f. $\frac{15}{12}$ 1861, † $\frac{22}{1}$ 1943.
- JACOBSEN, HELGE, direktör, f. $\frac{24}{12}$ 1882, † $\frac{21}{6}$ 1946.
- LUNDBERG, SVEN EMIL, bergsingenjör, direktör, f. $\frac{21}{8}$ 1889, † $\frac{24}{3}$ 1947.
- LUNDBLAD, NILS WALDEMAR, hovrättsassessor, direktör, f. $\frac{7}{12}$ 1888, † $\frac{25}{9}$ 1947.
- MUNKSGAARD, EJNAR JOHANNES, forlagsboghandler, dr. phil., f. $\frac{28}{2}$ 1890, † $\frac{6}{1}$ 1948.
- THOTT, GUSTAF OTTO TAGE STIG, greve, hovjägmästare, f. $\frac{29}{1}$ 1885, † $\frac{4}{7}$ 1948.
- SAHLIN, BO CARL HENRIK, med. lic., direktör, f. $\frac{24}{7}$ 1901, † $\frac{18}{2}$ 1949.
- NORDQVIST, GUNHILD THERESIA ELVIRA, f. EDSTRAND, doktorinna, f. $\frac{23}{9}$ 1883, † $\frac{18}{12}$ 1951.
- ROOS, AXEL BERNHARD, jur. d:r, advokat, f. $\frac{4}{3}$ 1886, † $\frac{24}{8}$ 1957.
- v. SCHMITERLÖW, ADELHEID EMMA OTBURGIS, godsägare, f. $\frac{15}{8}$ 1875, † $\frac{16}{5}$ 1959.
- EDSTRAND, KARIN THEKLA ELEONORA, fröken, f. $\frac{3}{7}$ 1880, † $\frac{7}{12}$ 1959.
- SANDBERG, IVAR NILS GOTTHARD, direktör, f. $\frac{28}{7}$ 1881, † $\frac{2}{1}$ 1961.
- BERGER, SVANTE EDWIN LARSSON, direktör, f. $\frac{13}{5}$ 1871, † $\frac{2}{2}$ 1962.

- DUNKER, HENRY CHRISTIAN LOUIS, fabriksdisponent, f. $6/9$ 1870,
† $3/5$ 1962.
- LUNDEQVIST, GÖSTA EVALD ANDREAS, civilingenjör, direktör, f. $3/10$
1892, † $12/7$ 1962.
- NEVSTEN, ANDERS EDVARD, byggmästare, f. $18/3$ 1885, † $27/9$ 1962.
- SAHLIN, STIG ERIK GUNNAR, ambassadör, f. $2/8$ 1899, † $11/6$ 1963.
- WIBERG, JOHN ÅKE TRULS, överintendent, f. $30/3$ 1902, † $25/11$ 1963.

Stiftande ledamöter

- LUNDSTRÖM, MARGIT JOHANNA PALÆMONA CECILIA, f. VON GEIJER,
generalska, Landskrona, f. $24/2$ 07, 32.
- DAHLGREN, STURE HJALMAR THORILD, fil. d:r, assurancesdirektör,
Malmö, f. $25/6$ 88, 33.
- WEIBULL, MÄRTA MARIA (MARY) SOFIA, f. FAHLBECK, professorska,
Göteborg, f. $18/1$ 97, 34.
- WIJKANDER, KLARA SEVERINA, f. KOCK, fru, Göteborg, f. $28/11$ 88, 40.
- EHRNBERG, GÖSTA THEODOR, direktör, Simrishamn, f. $26/5$ 95, 42.
- BERGH, THORSTEN CHRISTIAN HOWARD, jur. o. fil. kand., konsul,
Malmö, f. $1/10$ 01, 43.
- WIGSTRAND, GUNNAR, ingenjör, Åkeholm, f. $11/1$ 03, 44.
- WEHTJE, ERNST JONAS, tekn. d:r, direktör, Malmö, f. $17/7$ 91, 45.
- HJELME-LUNDBERG, JOHN, konsul, Tenhult, f. $26/5$ 02, 50.
- CRAFOORD, HOLGER ALF ERIK, direktör, Lund, f. $25/7$ 08, 52.
- THOTT, GRETA LINNÉA, grevinna, Holmeja, f. $25/2$ 08, 53.
- HAMMARSKIÖLD, SVEN LUDVIG, direktör, f. d. hovrättsråd, Malmö,
f. $14/12$ 01, 54.
- BENDZ, OLOF GREGOR MORTIMER, godsägare, Vallberga, f. $15/9$ 04, 54.
- BERGER, CARL MAGNUS, direktör, Halmstad, f. $18/3$ 15, 54.
- SANDBLOM, GRACE, f. SCHAEFER, professorska, Lund, f. $13/5$ 07, 54.
- BERGENGREN, AXEL GÖRAN MAGNUS, civilekonom, Lund, f. $16/6$ 21, 55.
- HANSEN, EINAR ANTON, direktör, Malmö, f. $14/11$ 02, 55.
- GYLLENKROK, THURE-GABRIEL, friherre, Björnstorp, f. $23/5$ 22, 57.
- TUNHAMMAR, ELAM WIHLGOTT, direktör, Malmö, f. $18/1$ 03, 58.
- HANSEN, JOZZI ELLA, f. JENSEN, verkst. direktör, Malmö, f. $23/7$ 12, 59.
- JENSEN, ARTHUR MARINUS, direktör, Köpenhamn, f. $13/2$ 91, 60.
- MÖLLER, FRANS BALLIEU, direktör, Lund, f. $25/2$ 97, 60.
- THOMASSON, TAGE EMANUEL, civilingenjör, direktör, Klippan, f. $16/10$
94, 60.

- WETTERLUNDH, SUNE CHARLES GUSTAF, verkst. direktör, Malmö, f. $11/2$ 04, 60.
- GRAEBE, EILER OTTO, domkyrkoarkitekt, Lund, f. $23/7$ 92, 62.
- EKBLOM, SVEN GUSTAV INGEMAR, direktör, Hälsingborg, f. $17/3$ 03, 62.
- RAUSING, GAD ANDERS, direktör, fil. lic., Lund, f. $19/5$ 22, 62.
- HOLMSTRÖM, NILS GUNNAR TEODOR, jur. kand., direktör, Malmö, f. $30/10$ 04, 63.
- RAUSING, HANS ANDERS, direktör, Lund, f. $25/3$ 26, 63.

Seniorer

- KOHT, HALVDAN, professor, Oslo, f. $7/7$ 73, 22.
- FABRICIUS, KNUD FREDERIK KROG, professor, Köpenhamn, f. $13/8$ 75, 25.
- ARNE, TURE ALGOT J:SON, professor, Stockholm, f. $7/5$ 79, 20.
- ROOSVAL, JOHNNY AUGUST EMANUEL, professor, Stockholm, f. $29/8$ 79, 20.
- EIDEM, ERLING, f. d. ärkebiskop, Uppsala, f. $23/4$ 80, 20.
- LINDKVIST, ERIK HARALD, rektor, Hälsingborg, f. $14/10$ 81, 20.
- LANDQUIST, JOHN, professor, Stocksund, f. $3/12$ 81, 21.
- NELSON, HELGE MAGNUS OSKAR, professor, Lund, f. $15/4$ 82, 23.
- LINDBLOM, CHRISTIAN JOHANNES, professor, Lund, f. $7/6$ 82, 34.
- BELFRAGE, SIXTEN ESBJÖRN MAURITZ, fil. d:r, Åkarp, f. $27/7$ 83, 27.
- PEDERSEN, JOHANNES PEDER EJLER, professor, Köpenhamn, f. $7/11$ 83, 27.
- NYMAN, ALF TOR, professor, f. d. praeses, Lund, f. $12/3$ 84, 20.
- SAHLGREN, GUSTAF FREDRIK JÖRAN, professor, Uppsala, f. $8/4$ 84, 20.
- KJELLIN, TOR HELGE, professor, museiintendent, Karlstad, f. $24/4$ 85, 20.
- LILJEGREN, STEN BODVAR, professor, Uppsala, f. $8/5$ 85, 20.
- LAGERROTH, LARS FREDRIK BARTHOLD, professor, Lund, f. $10/9$ 85, 20.
- JAAKKOLA, KAARLE JALMARI, professor, Helsingfors, f. $1/1$ 85, 35.
- MÖRNER, AGNES MARIANNE, rektor, Lund, f. $4/1$ 86, 20.
- VASMER, MAX, professor, Berlin, f. $28/2$ 86, 30.
- WEIBULL, CURT HUGO JOHANNES, professor, Göteborg, f. $19/8$ 86, 20.
- NORDAL, SIGURÐUR, minister, Reykjavik, f. $14/9$ 86, 36.
- BONNESEN, STEN, lektor, Vänersborg, f. $11/10$ 86, 22.
- BULL, FRANCIS, professor, Oslo, f. $4/10$ 87, 32.

- FRIIS-JOHANSEN, KNUD, professor, Köpenhamn, f. $\frac{1}{11}$ 87, 37.
 FRAENKEL, EDUARD, professor, Oxford, f. $\frac{17}{3}$ 88, 33.
 ROTH, ERIK GUSTAF THEODOR, professor, Lund, f. $\frac{22}{4}$ 89, 33.
 GALSTER, GEORG, fil. d:r, museumsinspektör, Köpenhamn, f. $\frac{17}{5}$ 89, 44.
 KARLGREN, KLAS BERNHARD JOHANNES, professor, Stockholm, f. $\frac{5}{10}$ 89, 20.
 BRØNDSTED, JOHANNES BALTHASAR, f. d. rigsantikvar, Köpenhamn, f. $\frac{5}{10}$ 90, 37.
 ANDRÉN, GEORG, f. d. landshövding, Lerum, f. $\frac{10}{12}$ 90, 36.
 HEDSTRÖM, KARL FREDRIK GUNNAR, professor, Lund, f. $\frac{31}{12}$ 90, 37.
 RUIN, HANS VALDEMAR, professor, Lund, f. $\frac{18}{6}$ 91, 40.
 THOMSON, ARTHUR NATANAEL, f. d. universitetskansler, Lund, f. $\frac{6}{11}$ 91, 27.
 NORDMAN, CARL AXEL, fil. d:r, f. d. statsarkeolog, Helsingfors, f. $\frac{28}{1}$ 92, 45.
 BRANDT, FRITHIOF, professor, Köpenhamn, f. $\frac{23}{5}$ 92, 32.
 KJELLBERG, SVEN TORSTEN, museiintendent, Lund, f. $\frac{22}{6}$ 92, 44.
 HAMMERICH, LOUIS LEONOR, professor, Köpenhamn, f. $\frac{31}{7}$ 92, 36.
 WERIN, ALGOT GUSTAF, professor, Lund, f. $\frac{19}{10}$ 92, 25.
 OLINDER, OLOF GUNNAR, docent, rektor, Göteborg, f. $\frac{10}{7}$ 93, 34.
 FRIIS, ASTRID, professor, Köpenhamn, f. $\frac{1}{8}$ 93, 46.
 RICHTER, HERMAN BROR, förste bibliotekarie, docent, Lund, f. $\frac{6}{9}$ 93, 35.
 PLEIJEL, HILDING ATHANASIVS, professor, Lund, f. $\frac{19}{10}$ 93, 35.
 LÖFSTEDT, ERNST MARTIN HUGO, professor, Uppsala, f. $\frac{13}{12}$ 93, 34.
 SIEGVALD, HERMAN SIGBAN, professor, Lund, f. $\frac{13}{2}$ 94, 48.
 CARLSSON, NILS GUNNAR, professor, Stockholm, f. $\frac{7}{3}$ 94, 26.
 COLLINDER, NILS ALFRED TORBJÖRN (BJÖRN), professor, Uppsala, f. $\frac{22}{7}$ 94, 36.
 TILANDER, ARTUR GUNNAR, professor, Stockholm, f. $\frac{22}{7}$ 94, 31.
 OLSSON, BROR HJALMAR, förste bibliotekarie, Lund, f. $\frac{6}{8}$ 94, 39.
 LINDQUIST, IVAR ARTUR, professor, Lund, f. $\frac{31}{5}$ 95, 25.
 PIPPING, HUGO EDVARD, professor, kansler för Åbo akademi, Helsingfors, f. $\frac{12}{6}$ 95, 44.
 ÅKERMAN, JOHAN HENRIK, professor, Lund, f. $\frac{31}{3}$ 96, 34.
 RUBOW, POUL VICTOR, professor, Köpenhamn, f. $\frac{9}{1}$ 96, 30.
 SKAUTRUP, JENS PETER ANDREAS, professor, Aarhus, f. $\frac{21}{1}$ 96, 46.

- HOLTSMARK, ANNE ELISABETH, professor, Oslo, f. $^{21}/_6$ 96, 49.
BARR, KAJ, professor, Köpenhamn, f. $^{26}/_6$ 96, 49.
THERMÆNIUS, JOHAN EDVARD FREDRIK, professor, Stockholm, f. $^{14}/_{12}$ 96, 32.
KNUTSSON, KNUT PETER, professor, stadsbibliotekarie, Stockholm, f. $^{5}/_3$ 97, 28.
ELOVSON, JOHN HARALD, docent, lektor, Lund, f. $^{1}/_6$ 97, 37.
OLIVECRONA, KNUT HANS KARL, professor, Lund, f. $^{25}/_{10}$ 97, 35.
GJERSTAD, ERIK PAUL EINAR, professor, Lund, f. $^{30}/_{10}$ 97, 41.
DEDERING, SVEN EMANUEL, professor, Lund, f. $^{10}/_{12}$ 97, 38.
VALMIN, MATTIAS NATAN, lektor, Växjö, f. $^{30}/_5$ 98, 37.
AMUNDSEN, LEIV, professor, Oslo, f. $^{30}/_5$ 98, 49.
BØGGILD-ANDERSEN, CARL OLOF, professor, Aarhus, f. $^{20}/_6$ 98, 46.
STEEN, SVERRE, professor, Oslo, f. $^{1}/_8$ 98, 46.
BAYER, RAYMOND, professor, Paris, f. $^{2}/_9$ 98, 47.
ASPELIN, GUNNAR, professor, Lund, f. $^{23}/_9$ 98, 29.
SKARD, EILIV, professor, Oslo, f. $^{19}/_{10}$ 98, 51.
HARRIE, IVAR OLAV, chefredaktör, Stockholm, f. $^{18}/_3$ 99, 32.
ANDERSSON, CARL INGVAR, riksarkivarie, Stockholm, f. $^{19}/_3$ 99, 31.
HELGASON, JÓN, professor, Köpenhamn, f. $^{30}/_6$ 99, 38.
POSTAN, MICHAEL, professor, Cambridge, f. $^{24}/_9$ 99, 51.
HJELMSLEV, LOUIS TROLLE, professor, Köpenhamn, f. $^3/_{10}$ 99, 48.
SVEINSSON, EINAR ÓLAFUR, professor, Reykjavik, f. $^{12}/_{12}$ 99, 45.
HANNERBERG, CARL DAVID, professor, Stockholm, f. $^{29}/_7$ 00, 52.
FRISK, JÖNS IVAN HJALMAR, professor, Göteborg, f. $^4/8$ 00, 44.
WIESELGREN, PER VÄINÖ, lektor, Eslöv, f. $^4/8$ 00, 47.
STRÖMBÄCK, DAG ALVAR, professor, Uppsala, f. $^{13}/_8$ 00, 35.
MÄGISTE, JULIUS, professor, Lund, f. $^{19}/_{12}$ 00, 53.
KJÖLLERSTRÖM, SVEN GOTTLIEB, professor, Lund, f. $^{28}/_1$ 01, 39.
MOLTKE, ERIK, dr. phil. Köpenhamn, f. $^4/4$ 01, 43.
SVENSSON, SIGFRID OSKAR, professor, Lund, f. $^1/6$ 01, 47.
MACKENSEN, LUTZ, professor, Bremen, f. $^{15}/_6$ 01, 32.
ELLING, CHRISTIAN, professor, Köpenhamn, f. $^{14}/_{11}$ 01, 45.
KAKRIDIS, JOHANNES, professor, Saloniki, f. $^{17}/_{11}$ 01, 47.
DIANO, CARLO, professor, Padova, f. $^2/2$ 02, 53.
LOMBARD, ALF, professor, Lund, f. $^8/7$ 02, 40.
ÅKERLUND, ALVAR WALTER, universitetslektor, Lund, f. $^{23}/_{12}$ 02, 36.
L'ORANGE, HANS PETER, professor, Oslo, f. $^2/3$ 03, 40.

- SYME, RONALD, professor, Oxford, f. $11/3$ 03, 48.
 GUSTAFSON, ALRIK, professor, Minneapolis, U. S. A., f. $23/4$ 03, 48.
 SCHREINER, JOHAN CHRISTIAN, professor, Oslo, f. $25/5$ 03, 45.
 CLARK, SIR KENNETH MC KENZIE, museidirektör, London, f. $13/7$ 03, 42.
 BLATT, FRANZ, professor, Aarhus, f. $31/8$ 03, 34.
 JOHANNISSON, TURE GUSTAF, professor, Göteborg, f. $26/9$ 03, 41.
 EHNMARK, ERLAND JACOB, professor, Lund, f. $1/10$ 03, 53.
 SVENSSON, JOHN ALFRED, docent, Lund, f. $5/2$ 04, 45.
 HAFSTRÖM, ADOLF GERHARD G:SON, professor, Lund, f. $27/3$ 04, 55.
 SVENDSEN, PAULUS, professor, Oslo, f. $17/4$ 04, 58.
 EK, SVEN THEODOR, docent, lektor, Lund, f. $17/5$ 04, 52.
 HANELL, KRISTER, professor, Lund, f. $8/8$ 04, 38.
 JANZÉN, ASSAR GÖTRIK, professor, Berkeley, Calif. U.S.A., f. $22/8$ 04, 51.
 AHLÉN, TAGE ROBERT, professor, Lund, f. $24/8$ 04, 55.
 ARBMAN, HOLGER, professor, f.d. praeses, Lund, f. $8/9$ 04, 46.
 HALD, KRISTIAN, professor, Köpenhamn, f. $9/9$ 04, 53.
 ARNGART, OLOF SIGFRID, professor, Lund, f. $15/4$ 05, 42.
 WEBSTER, THOMAS BERTRAM LONSDALE, professor, London, f. $3/7$ 05, 49.
 JANKUHN, HERBERT, professor, Göttingen, f. $8/8$ 05, 58.
 DIDERICHSEN, PAUL, professor, Köpenhamn, f. $16/8$ 05, 51.
 SUNDBERG, SUNE WALDEMAR, docent, Lund, f. $18/1$ 06, 60.
 FALK, KNUT-OLOF, professor, Lund, f. $19/4$ 06, 46.
 DAHLBERG, ANDERS TORSTEN, professor, Göteborg, f. $18/8$ 06, 44.
 SVALENIUS, IVAN HÅKAN, docent, lektor, Lund, f. $7/9$ 06, 44.
 CHRISTENSEN, AKSEL ERHARD, professor, Köpenhamn, f. $11/9$ 06, 50.
 VÄSTHAGEN, NILS EVERT BENJAMIN, professor, Lund, f. $24/10$ 06, 59.
 RYDBECK, MONICA AUGUSTA ELISABETH CHRISTINA, docent, förste antikvarie, Stockholm, f. $11/11$ 06, 44.
 AHLSTRÖM, GUSTAF GUNNAR, docent, Stockholm, f. $25/11$ 06, 45.
 LJUNGGREN, KARL GUSTAV, professor, f. d. praeses, Lund, f. $6/12$ 06, 37.
 AXELSON, BERTIL FOLKE BONDE, professor, Lund, f. $22/12$ 06, 38.
 GIEROW, KRISTER ADOLF, överbibliotekarie, Lund, f. $11/5$ 07, 56.
 BJURLING, OSCAR ANDERS, professor, Lund, f. $12/5$ 07, 56.
 BILLESKOV JANSEN, FREDERIK JULIUS, professor, Köpenhamn, f. $30/9$ 07, 54.
 QUENSEL, CARL-ERIK, professor, Lund, f. $9/10$ 07, 46.
 JARRING, GUNNAR VALFRID, ambassadör, Moskva, f. $12/10$ 07, 37.
 KAPSOMENOS, STYLIANOS GEORG, professor, Saloniki, f. $29/11$ 07, 50.

- WELIN, ERIK ALGOT, docent, Lund, f. $24/12$ 07, 55.
 YRWING, HUGO ULRIK, docent, lektor, Lund, f. $23/1$ 08, 61.
 ZILLIACUS, JOHAN HENRIK, professor, Helsingfors, f. $23/1$ 08, 54.
 STAIGER, Emil, professor, Zürich, f. $8/2$ 08, 54.
 WELINDER, PER EMIL CARSTEN, professor, Lund, f. $28/4$ 08, 54.
 SEGERSTEDT, TORGNY, professor, rector magnificus, Uppsala, f. $11/8$
 08, 36.
 WIKANDER, OSCAR STIG, professor, Uppsala, f. $27/8$ 08, 48.
 BENDZ, CLAËS GERHARD MORTIMER, professor, f. d. praeses, Köpen-
 hamn, f. $16/10$ 08, 43.

Arbetande ledamöter

a. Inländska

- ROSÉN, JERKER INGMAR, professor, praeses, Lund, f. $6/5$ 09, 45.
 PFANNENSTILL, BERTIL ALGOT, docent, Lund, f. $22/2$ 09, 48.
 MALMBERG, BERTIL, professor, Lund, f. $22/4$ 13, 48.
 NILSSON-EHLE, HANS GREGOR GUNNAR, professor, Göteborg, f. $17/7$
 10, 49.
 CARLSSON, STEN CARL OSCAR, professor, Uppsala, f. $14/12$ 17, 49.
 LINDBLAD, GUSTAF MARTIN ESAIAS, professor, Stockholm, f. $26/2$ 11, 50.
 ALTHIN, CARL-AXEL GUSTAF, fil. d:r, direktör, Kallinge, f. $12/2$ 15, 50.
 FEHRMAN, CARL ABRAHAM DANIEL, professor, Lund, f. $3/2$ 15, 50.
 KORLÉN, HANS GUSTAV VILHELM, professor, Stockholm, f. $27/1$ 15, 50.
 GERLEMAN, JOHN GILLIS HARRY, professor, Lund, f. $27/3$ 12, 51.
 LUNDSTRÖM, SVEN GUNNAR, professor, Uppsala, f. $30/1$ 14, 51.
 EJDER, GUSTAF ÅKE BERTIL, docent, Lund, f. $2/11$ 16, 52.
 WESTIN, GUNNAR TORVALD, professor, Stockholm, f. $29/10$ 11, 52.
 BJÖRCK, TOR ERLAND STAFFAN, professor, Lund, f. $5/8$ 15, 52.
 NILSSON, SVEN AUGUSTINUS, professor, Uppsala, f. $9/11$ 14, 52.
 STJERNQUIST, NILS NILSSON, professor, Lund, f. $29/8$ 17, 53.
 SCHAAR, CLAES GÖRAN GUSTAV VIKTOR, professor, Lund, f. $18/5$ 20, 53.
 EDLUND, SVEN GÖRAN, professor, Lund, f. $12/1$ 09, 54.
 REGNÉLL, HANS OTTO, docent, Lund, f. $30/1$ 19, 54.
 BENSON, SVEN ARCHER, docent, arkivchef, Lund, f. $22/1$ 19, 55.
 MORITZ, MANFRED, professor, Lund, f. $4/6$ 09, 55.
 NORMANN, CARL-EDVARD, professor, Lund, f. $26/1$ 12, 55.

- SALLNÄS, BIRGER INGEMAR, docent, universitetslektor, Lund, f. $\frac{4}{2}$ 12, 55.
- NAERT, PIERRE, professor, Åbo, f. $\frac{29}{5}$ 16, 55.
- EKBO, SVEN ARNOLD, docent, ordbokschef, Lund, f. $\frac{7}{8}$ 15, 56.
- WALLER, STURE MAGNUS, docent, Lund, f. $\frac{8}{3}$ 15, 56.
- HÄGERSTRAND, STIG TORSTEN ERIK, professor, Lund, f. $\frac{11}{10}$ 16, 57.
- OLLÉN, GUNNAR, fil. d:r, Malmö, f. $\frac{22}{11}$ 13, 58.
- STJERNQUIST, BERTA INGEBORG, docent, Lund, f. $\frac{26}{4}$ 18, 58.
- ÅSDAHL HOLMBERG, ELLA MÄRTA MATILDA, docent, Uppsala, f. $\frac{24}{8}$ 19, 58.
- ODÉN DUNÉR, AGNES BIRGITTA, docent, Lund, f. $\frac{11}{8}$ 21, 58.
- RYSTAD, NILS GÖRAN, docent, Lund, f. $\frac{31}{7}$ 25, 58.
- BACK, PÄR-ERIK, docent, Lund, f. $\frac{20}{9}$ 20, 59.
- CARLSSON, NILS GÖSTA, professor, Lund, f. $\frac{19}{9}$ 19, 59.
- LÖWENDAHL, GÖSTA EMIL OSKAR, docent, Lund, f. $\frac{13}{6}$ 20, 59.
- PALM, JAMES VILHELM JONAS, professor, Uppsala, f. $\frac{29}{6}$ 25, 59.
- SANDSTRÖM, SVEN ERIK ÅKE, docent, Lund, f. $\frac{26}{2}$ 27, 59.
- SMITH, GUDMUND JOHN WILHELM, professor, Lund, f. $\frac{29}{1}$ 20, 60.
- KJELLMAN, NILS REINHOLD, docent, rektor, Lund, f. $\frac{8}{2}$ 11, 60.
- QVARNSTRÖM, GUNNAR O:SON, docent, Lund, f. $\frac{9}{3}$ 20, 60.
- ROOTH, ANNA BIRGITTA, docent, Lund, f. $\frac{15}{5}$ 19, 60.
- NORBERG, ELSA MARGARETA, docent, lektor, Malmö, f. $\frac{27}{6}$ 09, 61.
- SUNDQVIST, ANDERS, docent, Lund, f. $\frac{15}{9}$ 16, 61.
- CINTHIO, ERIK AXEL HAMPUS, docent, Lund, f. $\frac{26}{2}$ 21, 61.
- ANDRÉN, CARL-GUSTAF, docent, Lund, f. $\frac{1}{7}$ 22, 61.
- WEIBULL, HANS JÖRGEN, docent, Lund, f. $\frac{25}{4}$ 24, 61.
- SWAHN, JAN-ÖJVIND, docent, Lund, f. $\frac{15}{5}$ 25, 61.
- ANDERSSON, SVEN HELGE SIGFRID, docent, Lund, f. $\frac{27}{10}$ 22, 62.
- BENGTSSON, BENGT SVANTE, museiintendent, Lund, f. $\frac{2}{3}$ 10, 62.
- FRIDLIZIUS, JOEL GUNNAR FERDINAND, docent, Lund, f. $\frac{29}{6}$ 22, 62.
- HOLM, HANS INGVAR, docent, Lund, f. $\frac{25}{10}$ 23, 62.
- LÖNNROTH, NILS ERIK MAGNUS, professor, Göteborg, f. $\frac{1}{8}$ 10, 62.
- NEUMANN, SVEN-GÖSTA, docent, Lund, f. $\frac{10}{3}$ 09, 62.
- NORBERG, LARS-ARNE, docent, Lund, f. $\frac{27}{10}$ 19, 62.
- HOLM, PER OLOF GÖSTA, professor, Lund, f. $\frac{7}{8}$ 16, 63.
- JOHANNESSON, NILS GÖSTA, docent, lektor, Eslöv, f. $\frac{19}{10}$ 13, 63.
- MOGREN, JAN OLOF MÄRTEN ADOLF, docent, Lund, f. $\frac{8}{6}$ 24, 63.
- PETTERSSON, HANS OLOF, docent, lektor, Lund, f. $\frac{17}{4}$ 20, 63.

STJERNQUIST, PER NILSSON, professor, Lund, f. $14/5$ 12, 63.

WALLÉN, PER-EDWIN MAGNUS, docent, Lund, f. $15/4$ 25, 63.

b. Utländska

POULSEN, VAGN HÄGER, museumsdirektör, Köpenhamn, f. $25/8$ 09, 51.

v. WRIGHT, GEORG HENRIK, professor, Helsingfors, f. $14/6$ 16, 53.

VIRTARANTA, ERKKI PERTTI ILMARI, professor, Helsingfors, f. $20/5$
18, 53.

GLOB, PETER VILHELM, rigsantikvar, Köpenhamn, f. $20/2$ 11, 54.

DE BOÛARD, MICHEL, professor, Caen, f. $5/8$ 09, 54.

FINK, TROELS MARSTRAND TRIER, professor, generalkonsul, Flens-
borg, f. $18/4$ 12, 55.

BECKER, CARL JOHAN, professor, Köpenhamn, f. $3/9$ 15, 59.

HALLDÓRSSON, HALLDÓR TORFI GUDMUNDUR, professor, Reykjavik,
f. $13/7$ 11, 59.

AHLBÄCK, TORVALD OLAV OTTO, professor, Helsingfors, f. $28/3$ 11, 59.

ENKVIST, NILS ERIK AUGUST, professor, Åbo, f. $27/9$ 25, 59.

THOMSEN, RUDI, professor, Aarhus, f. $21/7$ 18, 59.

ROELANDTS, KAREL, professor, Louvain f. $6/5$ 19, 60.

FISCHER-JØRGENSEN, ELI, universitetslektor, Köpenhamn, f. $11/2$ 11, 60.

WESTERGÅRD-NIELSEN, CHRISTIAN EMIL, professor, Aarhus, f. $24/11$
10, 61.

NORENG, HARALD, professor, Bergen, f. $25/4$ 13, 61.

SUNDBY, BERTIL JOHANNES, professor, Bergen, f. $21/7$ 19, 61.

HAGEN, ANDERS, professor, Bergen, f. $15/5$ 21, 61.

JACOBSEN, ERIC AUGUST, professor, Köpenhamn, f. $5/4$ 23, 61.

FOERSTE, WILLIAM GUSTAV HEINRICH, professor, Münster, f. $3/12$ 11, 62.

GRAVIER, MAURICE PIERRE ALBERT, professor, Paris, f. $7/6$ 12, 62.

HALVORSEN, EYVIND FJELD, professor, Oslo, f. $4/5$ 22, 62.

JENSEN, POVL JOHANNES, professor, Köpenhamn, f. $3/5$ 11, 62.

KING, ARTHUR HENRY, docent, London, f. $20/2$ 10, 62.

RIIS, POUL JØRGEN, professor, Köpenhamn, f. $26/5$ 10, 62.

BEYER, EDVARD FREYDAR, professor, Oslo, f. $6/10$ 20, 63.

EGEROD, SØREN, professor, Köpenhamn, f. $8/7$ 23, 63.

GABRIELI, MARIO, professor, Rom, f. $23/9$ 15, 63.

GLAMANN, KRISTOF, professor, Köpenhamn, f. $26/8$ 23, 63.

HULDÉN, LARS EVERT, professor, Helsingfors, f. $5/2$ 26, 63.

ÖNNERFORS, ALF ROLAND, professor, Berlin, f. $30/11$ 25, 63.

SOCIETETENS VERKSAMHET ARBETSÅRET 1963

Till stiftande ledamöter har under arbetsåret kallats direktörerna Hans Rausing, Lund och Nils Holmström, Malmö.

Som inländska arbetande ledamöter har under året upptagits professorerna Gösta Holm och Per Stjernquist, Lund, docenterna Per-Edwin Wallén, Jan Mogren och Olof Pettersson, Lund samt docent Gösta Johannesson, Eslöv.

Som utländska arbetande ledamöter har under året upptagits professor Alf Önnerfors, Berlin, professor Lars Huldén, Helsingfors, professor Edvard Beyer, Oslo, professorerna Kristof Glamann och Søren Egerod, Köpenhamn samt professor Mario Gabrieli, Rom.

Den 26 mars anordnades ett sammanträde med föredrag av professor Krister Hanell över ämnet Etruskerna — frågeställningar och forskningsinsatser. Föredraget illustrerades med ljusbilder.

Den 21 september företogs en utfärd till Halmstad. Deltagarna mottogs vid Malcus' huvudkontor av direktör C. M. Berger, som visade huvudkontoret och fabriksanläggningarna samt berättade om verksamheten. Därefter upptog programmet dels ett studiebesök på Hallands museum, dels ett besök i direktör Bergers hem, där konstsamlingarna besågs.

Den 18 oktober anordnades ett sammanträde med föredrag av professor Stig Wikander, Uppsala, över ämnet Indisk djurfabel och isländsk saga.

Vid högtidssammanträdet den 23 november föreläste professor Sten Lindroth, Uppsala, över ämnet Berzelius — mannen och hans tid.

Av trycket har under året utgivits:

Årsbok 1963.

Ett resestipendium på 560 kr har tilldelats docent Carl-Gustaf Andrén för arkiv- och biblioteksstudier i Linköping, Vadstena, Uppsala och Västerås,

ett resestipendium på 600 kr har tilldelats prof. Gerhard Bendz som bidrag för studier i München,

ett resestipendium på 500 kr har tilldelats prof. Manfred Moritz som bidrag för deltagande i kongress i Mexico City,

ett resestipendium på 800 kr har tilldelats docent Anna Birgitta Rooth som bidrag för studier i Japan,

ett resestipendium på 1250 kr har tilldelats docent Göran Rystad för studier i Bonn och Helsingfors,

ett resestipendium på 750 kr har tilldelats docent Claes Schaar som tilläggsanslag för studier i England,

ett resestipendium på 600 kr har tilldelats docent Jörgen Weibull för studier i Stockholm.

Ur anslaget för tillfälliga och smärre bidrag till vetenskaplig forskning har utdelats:

till professor Gerhard Bendz för granskning av tyskan i avhandlingen Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix 250 kr,

till docent Berta Stjernquist för renskrivning av materialdel till en monografi över bronskärl med benämningen ciste a cordoni, för renskrivning av arbetet Präliminariën zu einer Untersuchung von Opferfunden. Begriffsbestimmung und Theoriebildung, samt två mindre uppsatser 494 kr.

Lund den 23 november 1963.

Berta Stjernquist

SAMMANDRAG AV
VETENSKAPS-SOCIETETENS I LUND RÅKENSKAPER
ÅR 1963

Balanskonto den 1 januari 1963

Tillgångar:		Skulder:	
Obligationer	387.500:—	Grundfond	281.000:—
Förlagsbevis	14.750:—	Dispositionsfond	18.862:01
Aktier	65.500:—	Resestipendiefond	27.359:—
Banktillgodohavanden	2.741:73	»Skånsk senmedeltid och re-	
Postgiro & Kontant kassa..	159:28	nässans»	91.177:—
		Olga och Thorild Dahlgrens	
		fond	25.063:—
		AB C. W. K. Glerups fond	12.190:—
		Grevinnan von Hallwyls fond	10.000:—
		Knut och Alice Wallenbergs	
		fond	5.000:—
	Kronor 470.651:01		Kronor 470.651:01

Vinst- och förlustkonto år 1963

Inkomster:		Utgifter:	
Räntor å obligationer	15.015:49	Stämplor, courtage m m ...	36:06
Kursvinst å obligationer ...	300:—	Nedskrivningar å aktier ...	10:—
Räntor å förlagsbevis	1.081:25	Sekreteraren	1.000:—
Utdelning å aktier	5.600:—	Föreläsare	1.000:—
Räntor å banktillgodoha-		Forskningsbidrag	744:—
vanden	200:16	Resestipendier	6.060:—
Inträdesavgifter	2.000:—	Skriftserien:	
Årsavgifter	8.000:—	Arvoden	35:—
Anslag från Åke Wibergs		Tryckning m. m.	8.571:14
stiftelse	5.000:—	»Skånsk senmedeltid och re-	
Skriftserien:		nässans»:	
Försäljning	3.176:15	Arvoden	284:—
»Skånsk senmedeltid och re-		Övriga utgifter	3.578:90
nässans»:		Fondökningar under året ..	29.578:45
Bidrag fr Wallenbergiska			
Stiftelsen	10.000:—		
Bidrag övriga	100:—		
Försäljning	424:50		
	Kronor 50.897:55		Kronor 50.897:55

Balanskonto den 31 december 1963

Tillgångar:		Skulder:	
Obligationer	402.500:—	Grundfond	289.000:—
Förlagsbevis	25.000:—	Dispositionsfond	23.467:46
Aktier	72.000:—	Resestipendiefond	27.585:—
Banktillgodohavanden	700:16	»Skånsk senmedeltid och re-	
Postgiro & Kontant kassa ..	29:30	nässans»	106.173:—
		Olga och Thorild Dahlgrens	
		fond	26.241:—
		AB C. W. K. Gleerups fond	12.763:—
		Grevinnan von Hallwyls fond	10.000:—
		Knut och Alice Wallenbergs	
		fond	5.000:—
	<hr/>		<hr/>
	Kronor 500.229:46		Kronor 500.229:46

Malmö den 31 december 1963.

Thorild Dahlgren

SPECIFIKATION AV OBLIGATIONER, FÖRLAGSBEVIS OCH
AKTIER DEN 31 DECEMBER 1963

Obligationer:	%	År	Nom. värde	Bokfört värde
Svenska Staten	3	1/2 1937	2.000	1.500:—
» »	3	1/3 1937	10.000	10.000:—
» »	3,5	15/12 1941	25.000	25.000:—
» » (3. försvarslånet)	3,5	15/8 1942	10.000	10.000:—
» »	3,5	15/3 1943	10.000	10.000:—
» »	3,5	15/4 1943	20.000	20.000:—
» »	3,5	1/11 1943	25.000	25.000:—
» »	3,5	15/12 1944	10.000	10.000:—
» »	4	10/11 1954	5.000	5.000:—
» »	4,5	9/5 1955	5.000	5.000:—
» »	4,75	10/12 1956	5.000	5.000:—
» »	5	5/10 1959	5.000	5.000:—
Sveriges Allmänna Hypoteksbank	3	1/6 1937	5.000	4.000:—
Konungariket Sveriges Stadshypotekskassa ..	3	1/11 1934	5.000	4.000:—
» » »	3	15/11 1937	45.000	45.000:—
» » »	3	1/2 1939	10.000	10.000:—
» » »	3,5	15/1 1944	10.000	10.000:—
» » »	3	15/4 1945	15.000	15.000:—
» » »	3	15/4 1946	2.000	2.000:—
» » »	5,5	10/4 1960	5.000	5.000:—
» » »	5,5	10/10 1960	5.000	5.000:—
Svenska Bostadskreditkassan	3,6	15/1 1942	10.000	10.000:—
» »	5,75	10/1 1960	5.000	5.000:—
» »	5,75	10/10 1960	5.000	5.000:—
» »	5,75	10/7 1961	5.000	5.000:—
Svensk Fartygskredit AB	5,5	27/12 1957	5.000	5.000:—
» » »	5,5	26/11 1962	5.000	5.000:—
Svenska Skeppshypotekskassan	4,75	1/7 1955	1.000	1.000:—
Stockholms Intecknings Garanti AB	3	1/12 1934	5.000	5.000:—
Stockholms Stad	3	15/3 1945	10.000	10.000:—
» »	3	31/10 1946	10.000	10.000:—
» »	5,5	18/12 1963	10.000	10.000:—
Göteborgs Stad	6	20/2 1962	5.000	5.000:—
AB Stockholms Spårvägar	3	1/9 1947	10.000	10.000:—
Sandvikens Jernverks AB	3,25	1/11 1947	10.000	10.000:—
» » »	6	2/11 1960	5.000	5.000:—
Allmänna Svenska Elektriska AB	3,5	15/1 1948	15.000	15.000:—
Hjälta AB	3,25	1/5 1948	10.000	10.000:—
» »	3,25	1/4 1949	5.000	5.000:—
Örebro Elektriska AB	6	28/12 1960	5.000	5.000:—
Sydsvenska Kraft AB	6	5/6 1961	5.000	5.000:—
Korsnäs AB	6	10/11 1961	5.000	5.000:—
Munksjö AB	6	6/12 1961	5.000	5.000:—
Knutsbro Kraft AB	6	12/2 1962	5.000	5.000:—
Uddeholms AB	6	1/3 1962	5.000	5.000:—
AB Åtvidabergs Industrier	5,25	29/10 1962	5.000	5.000:—
Edsele Kraft AB	5,5	15/1 1964	5.000	5.000:—

Kronor 402.500:—

Förlagsbevis:	%	Ar	Nom. värde	Bokfört värde	
Svenska Handelsbanken	5,5	$\frac{20}{5}$	1959	5.000	5.000:—
Skånska Banken	5,25	$\frac{20}{2}$	1963	5.000	5.000:—
Skandinaviska Banken	5,75	$\frac{10}{10}$	1963	5.000	5.000:—
Kockums Mek Verkstads AB	5,5	$\frac{15}{2}$	1963	5.000	5.000:—
AB Iföverken	5,5	$\frac{10}{4}$	1963	5.000	5.000:—
				Kronor	25.000:—

Aktier:

65 st AB Bofors			6.500	7.500:—	
50 » Bolidens Gruv AB			5.000	7.000:—	
50 » Höganäs-Billesholms AB, stam			5.000	7.000:—	
90 » AB Iföverken			9.000	10.500:—	
250 » Svenska Sockerfabriks AB			15.000	17.000:—	
100 » Skånska Banken			5.000	6.000:—	
90 » Svenska Handelsbanken, stam			9.000	17.000:—	
				Kronor	72.000:—

Malmö den 31 december 1963.

Thorild Dahlgren

REVISIONSBERÄTTELSE

Vid denna dag företagen revision av Vetenskaps-Societets i Lund räkenskaper för år 1963 har undertecknade funnit dem i allo noggrant och omsorgsfullt förda och försedda med behöriga verifikationer samt funnit samtliga värdehandlingar betryggande förvarade i bankfack, varför det är oss en angenäm plikt att tillstyrka full och tacksam ansvarsfrihet åt skattmästaren och styrelsen för den tid, revisionen omfattar.

Lund den 24 februari 1964.

Bertil Malmberg

Carl-Erik Quensel

INNEHÅLL

ARTIKLAR:

PÄR-ERIK BACK (Lund): Rådsadel och domängods. De pommerska taffelgodsens besittningsförhållanden i Christina Alexandras tid	3
STEN LINDROTH (Uppsala): Berzelius och hans tid . .	15
SVEN SANDSTRÖM (Lund): Pietro Aretino som konstkritiker. En studie i värderingsmotiv	41
CLAES SCHAAR (Lund): Lewis Theobald — en banbrytare inom Shakespearekritiken	73
STIG WIKANDER (Uppsala): Från indisk djurfabel till isländsk saga	87

MINNESORD:

K. G. LJUNGGREN: Magnus Olsen och Didrik Arup Seip .	115
BIRGITTA ODÉN: Sture Bolin	125
SVEN SANDSTRÖM: Nils Gösta Sandblad	135
SVEN BENSON: Natan Lindqvist	145
ELAM TUNHAMMAR: Stig Sahlin	151
HILDING PLEIJEL: Hal Koch	159
ALGOT WERIN: Gunnar Carlquist	167

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

Styrelse, nämnder, revisorer, ledamöter	175
Verksamhetsåret 1963	188
Räkenskaper	190
Revisionsberättelse	194

Ab TetraPak

*Svenskt förpacknings-
företag
med kunder i
54 länder*

Råbyholms allé, Lund

Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund:

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklisie. 1921. 30: —
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. 1920. 10: —
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. 1923. 10: —
4. *James Harrington's Oceana*, edited with notes by *S. B. Liljgren*. 1924. 20: —
5. *John Frödin*. Siljansområdets fäbodbygd. 1925. 16: —
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927. 12: —
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927. 12: —
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. 1928. 14: —
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. 1928. 6: —
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928. 6: —
11. Stockholms stads tänkebok 1524—1529 av *M:r Olauus Petri Phase*, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1—2. 1929. 25: —. Häfte 3: Register av *Sven Ljung*. 1940. 6: —
12. *Gudmundi Olavi Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ*, utg. av *G. Kallstenius*. 1930. 12: —
13. *Torsten Wennström*. Studier öfver böter och myntvärden i Västgötalagarna. 1931. 7: —
14. *Heinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932. 10: —
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. 1932. 7: —
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. 1933. 15: —
17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935. 15: —
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. 1936. 20: —
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936. 12: —
20. Smärre dikter av *Lejonkulans dramatiker* utgivna av *Erik Noreen*. 1937. 12: —
21. *Johan Åkerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938. 19: —
22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i *Lejonkulans dramatiker*. 1938. 12: —
23. *Walter Åkerlund*. Studier öfver Ynglingatal. 1939. 7: —
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösaastenen. 1940. 20: —
- 25: 1. *Jesper Swedbergs Lefwernes Beskrifning* utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. 1941. 50: —
26. *Ivar Lindquist*. Västgötalagens litterära bilagor. 1941. 9: —
27. *Bertil Axelsson*. Das Prioritätsproblem Tertullian — Minucius Felix. 1941. 14: —
28. *K. G. Ljunggren*. Almanackorna och det svenska ordförrådet. 1944. 15: —
29. *Bertil Axelsson*. Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945. 20: —
30. *Per Wieselgren*. Neli Suecani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundratalet. 1946. 17: —
31. *Torsten Dahlberg*. Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948. 12: —
32. *Fredrik Arfwidsson*. Erik Johan Mecks dagbok 1644—1699. 1948. 8: —
33. *Thede Palm*. Trädkult. Studier i germansk religionshistoria. With a summary in English. (Tree-worship. Studies in Teutonic History of Religion). 1948. 8: —
34. *Carl-Martin Edsman*. Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949. 13: —
35. *Sven Svensson*. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria. With a summary in English. (The commercial background of the Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism). 1951. 13: —
36. *Erik Rooth*. Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs). 1951. 12: —
37. *Sture M. Waller*. Åbomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Åbo en 1812 et la cessation de l'armement suédois). 1951. 8: 50.
38. *Hugo Yrwing*. Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275—

1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valde-
mar und Magnus Birgersson 1275—1281). 1952. 13:—
39. *A. Thomson*. Studier i frihetstidens prästvalslagstiftning. 1951. 15:—
 40. *Sam Cavallin*. Vitae Sanctorum Honorati et Hilarii episcoporum Arelaten-
sium. Editio critica cum indice verborum completo. 1952. 20:—
 41. *Sven A. Nilsson*. Kampen om de adliga privilegierna 1526—1594. Mit
deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526—
1594). 1952. 15:—
 42. *Arthur Peetre*. Sko klostrets medeltida jordeböcker. Med kommentarer. 1953.
15:—
 43. *Carl Fehrman*. Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-tals-
diktning. With a summary in English. (Romantic churchyard poetry. Stu-
dies in 18th century English and Swedish literature). 1954. 12:—
 44. *Gerhard Bendz*. Emendationen zu Caelius Aurelianus. 1954. 20:—
 45. *Hugo Yrwing*. Kungamordet i FINDERUP. Nordiska förvecklingar under
senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The
regicide at FINDERUP. Politic complications in Scandinavia during the later
part of the reign of Erik Klipping). 1954. 18:—
 46. *Nils Gösta Sandblad*. Manet. Three Studies in Artistic Conception. 1954. 24:—
 47. *Sven Edlund*. Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde be-
träffande underåriga elevers skolmognad. With a summary in English.
(On the prognostic value of the Kalmar readiness test). 1955. 15:—
 48. *Sixten Belfrage*. Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. Mit deut-
scher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllen-
hielms). 1955. 18:—
 49. *Hugo Yrwing*. Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527.
Mit deutscher Zusammenfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und
der Reichstag zu Wästerås 1527). 1956. 16:—
 50. *Pietro Belloni e Hans Nilsson-Ehle*. Voci romanesche. Aggiunte e commenti
al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi. 1957. 15:—
 51. *Sven Edlund*. Studier rörande ordförrådsutvecklingen hos barn i skol-
åldern. 1957. 20:—
 52. *Gunnar T. Westin*. Riksföreståndaren och makten. Politiska utvecklingslin-
jer i Sverige 1512—1517. 1957. 25:—
 53. *Carl Fehrman*. Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och
1800-talens litterära ikonologi. 1957. 15:—
 54. *Göran Rystad*. Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissig-
jährigen Krieges. 1960. 25:—
 55. *Gerhard Bendz*. Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix. 1964. 23:—
- Skånsk Senmedeltid och Renässans. Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten
i Lund:
1. *Gösta Johannesson*. Den skånska kyrkan och reformationen. With a sum-
mary in English. (The Scanian church and the reformation). 1947. Pris
häft. 25 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
 2. *Nils Gösta Sandblad*. Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658.
With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture
prior to 1658). 1949. Pris häft. 25 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
 3. *Karl F. Hansson*. Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a sum-
mary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658). Med ett
tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658—1679. 1950. Prist häft.
25 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
 4. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Första delen: Nu-
varande Malmöhus län. 1950. Pris häft. 25 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
 5. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Andra delen: Nu-
varande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952.
Pris häft. 35 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
 7. *Gösta Johannesson*. Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medel-
tidens slut. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok. 1953. Pris häft.
35 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
- Årsbok 1920—1963. (Årsbok 1946 innehåller register 1920—1945.)